

Karolis Žibas

**FIKTYVIOS IŠNAUDOJANČIOS SANTUOKOS IR
PREKYBOS ŽMONĖMIS SITUACIJA LIETUVOJE**

Karolis Žibas

**FIKTYVIOS IŠNAUDOJANČIOS
SANTUOKOS IR PREKYBOS
ŽMONĖMIS SITUACIJA
LIETUVOJE**

Lietuvos
CARITAS

Kaunas, 2016

UDK 343.5(474.5)
Ži-03

lekišlietu ministrija

***Prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų prevencija:
daugiasdisciplinis sprendimas***

(HESTIA)

Remiantis susitarimu Nr. HOME/2013/ISEC/AG/THB/4000005845

Bendrai finansuojama Europos Sąjungos nusikalstamumo prevencijos ir kovos su nusikalstamumu programos lėšomis

ISBN 978-609-95667-3-3

Projektas „Prekyba žmonėmis ir fiktyvios išnaudojančios santuokos: tarpdisciplininis sprendimas (HESTIA) yra įgyvendinamas nuo 01/01/2015 iki 31/12/2016.

Projekto tikslas yra sukurti bendrą naujos, besiplečiančios prekybos žmonėmis formos supratimą - nuo fiktyvios santuokos iki tikslaus fiktyvios išnaudojančios santuokos, kaip prekybos žmonėmis formos, apibrėžimo. Ši forma tampa grėsminga ES, taigi, reikia inicijuoti prevencijos ir kovos veiksmus prieš ją.

Projekto vedantysis partneris ir koordinatorius yra
Vidaus reikalų ministerija (Latvija),
projekto partneriai - „**Saugus prieglobstis**“ (Latvija),
„**Living for Tomorrow**“ (Estija), „**Lietuvos Caritas**“ (Lietuva),
„**Airijos Imigrantų taryba**“ (Airija), **Vidaus reikalų ministerija** (Slovakija),
Europos nusikaltimų prevencijos ir kontrolės Institutas prie Jungtinių Tautų (HEUNI) (Suomija).
Projeto asocijuoti partneriai - **Valstybės Policija** (Latvija),
Užsienio reikalų ministerija (Latvija),
Teisingumo ir Lygybės departamentas (Airija).

Šis projektas finansuojamas remiant Europos Komisijai. Šis leidinys atspindi tik autoriaus nuomonę ir Europos Komisija negali būti laikoma atsakinga už bet kokį jame esančios informacijos panaudojimą.

Prekyba žmonėmis – visame pasaulyje aktualus klausimas, todėl įvairios institucijos, tarnybos ir nevyriausybinės organizacijos nenuilsdamos darbuojasi, kad sumažintų jos mastą. Visgi nė vienai pasaulio valstybei nėra pavykę visiškai panaikinti prekybą žmonėmis, nors mes labai gerai žinome jos egzistavimo priežastis. Mes vis dar nesugebame visiškai ją nugalėti, nes vystantis pasaulinei ekonomikai ir vykstant migracijos procesams paklausa diktuoja pasiūlą. Egzistuoja pigios darbo jėgos, seksualinių paslaugų ir nusikalstamais tikslais ketinamų panaudoti žmogiškųjų išteklių poreikis. Paklausa skatina prekybos žmonėmis organizatorių ir verbuotojų vykdomos neteisėtos veiklos plėtrą, todėl kenčia įvairių visuomenės grupių atstovai: ir išnaudojamaisiais tapę asmenys bei jų giminaičiai, ir apskritai visa visuomenė. Siekiant tikslingai neutralizuoti prekybą žmonėmis skatinančius asmenis, vyriausybės pareiga yra dirbti ir bendradarbiauti su nevyriausybinio sektoriumi ir visuomene. Būtina nuolat informuoti visuomenę, šviesti specialistus, rasti ir bausti kaltuosius, teikti pagalbą, paramą ir apsaugą prekybos žmonėmis aukoms.

Visame pasaulyje šalys deda dideles pastangas siekdamos sumažinti prekybos žmonėmis fenomeno mastą ir apsaugoti žmones nuo išnaudojimo. Visuomenė yra nuolat informuojama apie prekybą žmonėmis. Nepaisant pastangų užkirsti kelią prekybai žmonėmis ir kovoti su ja, dažniausiai tai reiškia darbą su pasekmėmis, t. y. pagalbos aukoms teikimą. Spartaus modernių technologijų, kurias nusikaltėliai stengiasi panaudoti siekdami nelegalių tikslų, vysty-

mosi amžiuje mes turime ir visada turėsime svarbias priemones nusikalstamam verslui panaikinti – žinias, įgūdžius, norą tobulėti, kūrybinį potencialą ir paskatą tęsti kovą su prekyba žmonėmis.

Išnaudotojiška fiktyvi santuoka – tai asmens išnaudojimas, todėl HESTIA projekto valstybių partnerių grupė dvejus metus dirbo siekdama užtikrinti įrodymais (faktais ir skaičiais) pagrįstą situacijos analizę ir universalią ekspertų ir praktikų mokymo metodiką, kad jiems būtų prieinamos veiksmingos kovos su šia išnaudojimo forma priemonės.

Norėčiau, kad visi žinotų, būtų informuoti, dėmesingi ir ne liktų abejingi, nes mes galime šią situaciją ištaisyti teikdami pranešimus, bendradarbiaudami ir suteikdami pagalbą. Kartu reikia atsivelti, kad nė vienas nėra apsaugotas nuo prekybos žmonėmis ir galiausiai pats gali atsidurti prekybos žmonėmis aplinkybių auka.

Lāsma Stabiņa, HESTIA projekto „Prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų prevencija: daugiasdisciplinis sprendimas“ vadovė, nacionalinė kovos su prekyba žmonėmis koordinatorė, Latvijos Respublikos vidaus reikalų ministerija

Turinys

1. Įvadas	9
2. Tyrimo metodologija	15
2.1 Tyrimo metodai	15
2.2 Tikslinė grupė ir ekspertų atranka	16
2.3 Tyrimo instrumentai ir duomenų analizė	17
3. Nacionalinis prekybos žmonėmis ir fiktyvių- išnaudojančių santuokų kontekstas	19
3.1 Institucinė ir politinė kovos su prekyba žmonėmis sandara	19
3.1.1 Institucinė sandara	20
3.1.2 Politinė sandara	22
3.1.3 Kovos su prekyba žmonėmis politika: apibendrinimas	25
3.2 Įgyvendinamų projektų apžvalga	28
3.3 Statistika ir statistinių duomenų rinkimo problematika	31
3.3.1 Baudžiamasis persekiojimas	31
3.3.2 Mišrių santuokų skaičius Lietuvoje	34
3.3.3 Fiktyviomis pripažintų santuokų skaičius Lietuvoje	35
3.4 Sąvokų problematika	39
3.4.1 Migracija ir šeimos susijungimas	40
3.4.2 Prekyba žmonėmis	41
3.4.3 Fiktyvios ir fiktyvios-išnaudojančios santuokos.	42
3.4.4 Priverstinė santuoka, pažeidžiamumas ir fiktyvi- išnaudojanti santuoka	43

4. Tyrimo rezultatai	45
4.1 Verbavimo mechanizmai, nusikaltėlių profilis, pažeidžiamumo išnaudojimas ir socialinis bei demografinis aukų portretas	47
4.1.1 Verbavimas	47
4.1.2 Pažeidžiamumo išnaudojimas	52
4.1.3 Nusikaltėlių profilis	55
4.1.4 Socialinis ir demografinis aukų portretas	57
4.2 Pagrindiniai kelionių maršrutai, transportavimas ir atvykimas į tikslo šalį	61
4.3 Fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimas	62
4.4 Išnaudojimo formos tikslo šalyse	65
4.5 Nusikaltimo atpažinimas, aukų identifikavimas ir pagalba aukoms	69
4.5.1 Požiūris į auką	74
4.6 Fiktyvių-išnaudojančių santuokų prevencija bendrame prekybos žmonėmis kontekste	78
4.6.1 Lyčių (ne)lygybė	85
4.7 Kovos su prekyba žmonėmis ir fiktyviomis-išnaudojančiomis santuokomis politika	88
5. Išvados ir rekomendacijos	91
6. Literatūros sąrašas	98
7. Priedai	101

1. Įvadas

Prekyba žmonėmis – vienas didžiausio masto nusikaltimų Europos Sąjungoje (ES) ir visame pasaulyje. Europos Tarybos duomenimis, po prekybos ginklais ir narkotikais, prekyba žmonėmis yra pats pelningiausias nusikaltimas. Kaip teigiama Prekybos žmonėmis panaikinimo ES strategijoje (EK 2012), kasmet prekyba žmonėmis organizuoto nusikalstamumo grupėms atneša dešimtis milijardų eurų pajamų.

Ilgą laiką prekybos žmonėmis samprata apėmė tokias formas kaip seksualinis išnaudojimas, neteisėtas įvaikinimas, priverstinis darbas, prekyba žmonių organais, įtraukimas į pornografiją ir kt. Tačiau intensyvėjant tarptautiniams migracijos srautams, prekybos žmonėmis nusikaltimai įgauna naujų formų. Pradedama kalbėti ne tik apie prekybą žmonėmis (įskaitant vaikus) nusikaltimams vykdyti, bet taip pat ir organizuojant fiktyvias-išnaudojančias santuokas. Šiandien prekyba žmonėmis ES vis dar išlieka dideliu iššūkiu ne tik dėl nusikaltimo latentiškumo¹, naujų (dažnai užslėptų ir greitai kintančių) verbavimo formų, laisvo judėjimo principo ES ir organizuotų nusikaltėlių grupių prisitaikymo prie kovos su prekyba žmonėmis politikos², bet ir dėl to, kad prekyba žmonėmis dažnai susijusi su kitomis organizuoto nusikalstamumo formomis, pavyzdžiui, prekyba narkotikais, žmonių kontrabanda, prostitucija, vagystėmis. Be to, prekyba žmonėmis susijusi ne tik su kitais nusikaltimais, bet ir su migracijos bei mobilumo procesais, o tai

¹ Kaip teigia Sirgedienė (2012), iki šiol surenkami duomenys apie prekybą žmonėmis yra fragmentiški, susiję su kitais nusikaltimais, skirtingais laikotarpiais ir nepalyginami, todėl neįmanoma įvertinti prekybos žmonėmis masto.

² Kaip teigia Žiobienė (2006), dauguma organizuoto nusikalstamumo grupių greitai ir lanksčiai prisitaiko prie kintančių ekonominių, socialinių bei teisinių sąlygų, savo veikloje naudojami nacionalinių teisės aktų spragomis.

apsunkina ne tik aukų identifikavimą, bet ir paties nusikaltimo atpažinimą migracijos procesuose dalyvaujančiose kilmės, tranzito ir tikslo valstybėse.

Tarptautinės migracijos ir mobilumo kontekste prekybos žmonėmis ir fiktyvių-išnaudojančių santuokų problematika tampa itin aktuali. ES (2004 ir 2007 m.) ir Šengeno erdvės plėtra 2007 m. paveikė Europos kontinento geopolitinę situaciją, kadangi ES išorinių sienų pasislinkimas Rytų kryptimi ir judėjimo laisvės principo liberalizavimas ES viduje tapo vienu svarbiausių tarptautinės migracijos procesus „išlaisvinančių“ veiksnių. Analizuojant prekybos žmonėmis ir fiktyvių-išnaudojančių santuokų sąsajas, svarbu paminėti abu – tiek migracijos, tiek mobilumo procesus. Viena vertus, ES susidūrė su vis didėjančiais imigracijos iš ne ES šalių srautais, o tai sukūrė savotišką „migracijos industrijos“ rinką, kurioje atsirado erdvė fiktyvioms santuokoms, kaip legalaus imigracijos į ES kanalui, atsirasti. Deja, kartu su fiktyviomis santuokomis (viena iš legalios imigracijos į ES formų) atsirado kitos išnaudojimo formos, susijusios su priverstiniu vaikų gimdymu, laisvės varžymu, seksualine prievarta ir priverstiniu darbu. Antra vertus, laisvas asmenų judėjimas sukūrė papildomą „migracijos industrijos“ segmentą, kuriame organizuojant fiktyvias-išnaudojančias santuokas prasidėjo (potencialių) aukų (dažniausiai ES piliečių) verbavimas. Šios, kaip ir kitų prekybos žmonėmis formų aukos, vežamos į tradicinėmis imigracijos tikslo šalimis laikomas ES valstybes nares.

Fiktyvios santuokos dažniausiai traktuojamos kaip nusikaltimas prieš valstybę. Šis nusikaltimas dažniausiai suvokiamas kaip migracijos įstatymų pažeidimas siekiant konkrečių tikslų: leidimo gyventi vienoje iš ES valstybių narių, naudotis laisvu judėjimu Šengeno erdvėje. Priešingai fiktyvioms santuokoms, fiktyvios-išnaudojančios santuokos, kaip viena iš prekybos žmonėmis formų, yra nusikaltimas prieš žmogų, todėl teisinė atsakomybė už šį nusikal-

timą (lyginant su fiktyviomis santuokomis) yra kur kas didesnė, tačiau išteisminio proceso inicijavimas ir įrodymų surinkimas – daug sudėtingesnis.

Kaip teigiama Europos komunikate dėl ES ir ne ES piliečių galimų fiktyvių santuokų problemos sprendimo, iš valstybių narių pateiktos informacijos apie fiktyvias santuokas tarp ne ES piliečių ir teise į laisvą judėjimą Europos Sąjungoje besinaudojančių ES piliečių matyti, kad fiktyvių santuokų problematika egzistuoja visose ES valstybėse narėse, tačiau skirtingose šalyse problematika skiriasi. Nors fiktyvių santuokų skaičius nėra didelis, organizuotų nusikaltėlių tinklų veiklos pobūdis kelia nerimą (EK 2014). Europolo duomenimis, organizuoto nusikalstamumo tinklai organizuoja fiktyvias santuokas tarp ES ir trečiųjų šalių piliečių. Šioje srityje visų pirma reikia kovoti su prekybos žmonėmis atvejais (EK 2013). Šis faktas leidžia kalbėti apie fiktyvias santuokas jau nebe kaip apie nusikaltimą prieš valstybę, bet kaip apie nusikaltimą prieš žmogų.

Prekyba žmonėmis suprantama kaip šiuolaikinė vergijos apraiška, šurkštus individo laisvės ir orumo pažeidimas, sunkios formos nusikaltimas, su kurio pasekmėmis ir priežastimis galima kovoti tik glaudaus tarptautinio bendradarbiavimo pagalba (EK 2012). Prekyba žmonėmis yra neatsiejama nuo šiuolaikinės vergijos. Kaip teigia Globalaus vergijos indekso ekspertai, šiuo metu pasaulyje yra apie 35,8 mln. modernios vergijos aukų (Global Slavery Index 2014). Savo ruožtu, prekyba žmonėmis ir šiuolaikinė vergija yra neatsiejama nuo tarptautinės migracijos procesų, ypač XXI amžiaus Europos Sąjungos, kur dėl integracijos procesų, bendros darbo rinkos ir laisvo judėjimo principų migracija ir mobilumas³

³ Analizuojant tarptautinės migracijos procesus dažniausiai vartojamos dvi sąvokos: mobilumas ir migracija. Pirmuoju atveju analizuojamas ES piliečių mobilumas laisvo judėjimo principo ES kontekste. Antruoju atveju nagrinėjami imigracijos iš trečiųjų šalių procesai. Naujausi tyrimai (EMN 2013) atskleidžia dar vieną sąvoką, savotiškai „sujungiančią“ mobilumą ir migraciją, kadangi ES migracijos tyrimuose pradedama vartoti mobilių trečiųjų šalių piliečių (angl. *mobile third country nationals*) sąvoka.

tapo šiuolaikinių visuomenių nuolatine būkle. Deja, tarptautinės migracijos procesai ES valstybėms narėms kuria naujų arba primena senus iššūkius, susijusius su nelegalia migracija, žmonių kontrabanda ir prekyba žmonėmis. Vidurio ir Rytų Europos (tarp jų ir Lietuvos) atvejis – vienas iš migracijos, modernios vergystės ir prekybos žmonėmis sąsajos pavyzdžių, kuri iliustruoja tarptautinės migracijos *neto*, modernios vergystės ir prekybos žmonėmis indeksai (žr. priedus Nr. 1 ir 2). Tarp ES valstybių narių, išsiunčiančių santykinai didžiausią skaičių migrantų į Šiaurės ir Vakarų Europos šalis, atsiranda tokių šalių, kurios taip pat turi (ir išsiunčia) didelį modernios vergystės ir prekybos žmonėmis aukų skaičių. Deja, Lietuva patenka į tą valstybių grupę, kuri pasižymi modernios vergystės ir prekybos žmonėmis rizika. Šį faktą galima iliustruoti Jungtinės Karalystės pavyzdžiu. Didžiausias emigrantų iš Lietuvos skaičius yra Jungtinėje Karalystėje. Deja, lietuviai šioje šalyje patenka į dešimtuką šalių, iš kurių atvyksta didžiausias prekybos žmonėmis aukų skaičius į Jungtinę Karalystę (žr. priedus Nr. 3 ir 4).

Lietuvoje fiktyvių-išnaudojančių santuokų ir prekybos žmonėmis sąsajos dar nebuvo analizuotos, tačiau žiniasklaidoje informacijos šia tema galime surasti nemažai⁴. Daug įvairios informacijos galima rasti elektroninėje žiniasklaidoje Jungtinėje Karalystėje

---

⁴ Pavyzdžiui, „Į vergystę papuolama ir po fiktyvių vedybų“: <http://caritas.lt/index.php?id=new&new=99>; „Fiktyvios santuokos – dar viena landa prekiautojams žmonėmis“: <http://anti-trafficking.lt/article/fiktyvios-santuokos---dar-viena-landa-prekiautojams-zmonemis-balsaslt-2014-03-13>; „Fiktyvi santuoka – nauja prekybos žmonėmis forma“: <http://etaplus.lt/fiktyvi-santuoka-nauja-prekybos-zmonemis-forma/>; „Fiktyvios santuokos patiklioms moterims baigiasi vienodai: išprievartautos ir tuščiomis kišenėmis“: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/emigrantai/fiktyvios-santuokos-patiklioms-moterims-baigiasi-vienodai-isprievartautos-ir-tusciomis-kisenemis-592-505580; kt>.

ir Airijos Respublikoje⁵, kur fiktyvios santuokos pripažįstamos kaip didelis iššūkis. Lietuvoje iki šiol didžioji dalis informacijos apie prekybą žmonėmis buvo susijusi arba su seksualiniu išnaudojimu (seniai žinoma prekybos žmonėmis forma), arba su įtraukimu į nusikalstamą veiklą (nauja, bet itin grėsminga prekybos žmonėmis forma, įtraukianti jaunos vyrus, moteris ir vaikus). Vis dėlto pastaruoju metu fiktyvių-išnaudojančių santuokų ir prekybos žmonėmis sąsajos palaipsniui tampa ekspertinių diskusijų objektu⁶.

2015 m. Jungtinių Valstijų ataskaitos apie prekybą žmonėmis duomenimis (US 2015), Lietuva yra kilmės ir tranzito šalis moterų ir merginų, kurios išvežamos į prostitucijos ir seksualinio išnaudojimo tinklus Vakarų Europoje. Lietuva taip pat laikytina kilmės šalimi vyrų, kurie išvežami darbiniam išnaudojimui ir priverstiniam darbui. Be to, Lietuva jau priskiriama prie šalių, iš kurių išvežami vaikai ir suaugę atlikti kriminalinius nusikaltimus Šiaurės šalyse, Prancūzijoje, Nyderlanduose, Ispanijoje ir Jungtinėje Karalystėje. Nors Lietuva laikoma prekybos žmonėmis aukų kilmės ir tranzito šalimi, pastebima, kad į Lietuvą taip pat atvežamos moterys seksualiniam išnaudojimui ir prostitucijai.

Kol kas fiktyvios-išnaudojančios santuokos Lietuvoje nėra pripažintos kaip paplitusi prekybos žmonėmis forma. Fiktyvių

⁵ Pavyzdžiui, „Penki žmonės deportuoti dėl fiktyvių santuokų organizavimo“: <http://www.independent.ie/irish-news/five-are-deported-in-sham-marriage-operation-26672994.html>; „Vikaras nuteistas organizuojant šimtus fiktyvių santuokų vietos parapijos bažnyčioje“: <http://www.theguardian.com/uk/2010/jul/29/vicar-convicted-fake-weddings>; „Panaikinta fiktyvi santuoka Jungtinės Karalystės Pasienio Agentūros Scunthorpe registracijos ofise“: <http://www.scunthorpetelegraph.co.uk/BRIDE-GROOM-ARRESTED-WEDDING-DAY/story-11182266-detail/story.html#ixzz3sJJLWBr>; „Fiktyvių santuokų skandalas“: <http://www.express.co.uk/expressyourself/180545/Scandal-of-the-sham-marriages>; kt.

⁶ „Šiaulių vyskupijos pastoraciniame centre vyko Lietuvos Caritas konferencija prieš prekybą žmonėmis“: <http://siauliuvyskupija.lt/siauliu-vyskupijos-pastoraciniame-centre-vyko-lietuvos-caritas-konferencija-pries-prekyba-zmonemis/>; „Policija ir Caritas: prekybos žmonėmis taikiniai vis dažniau tampa vyrai ir nepilnamečiai“: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/policija-ir-caritas-prekybos-zmonemis-taikiniais-vis-dazniau-tampa-vyrai-ir-nepilnameciai-59-316402>; kt.

santuokų organizavimas (kaip nusikaltimas prieš valstybę) Lietuvoje nėra kriminalizuotas. Dėl šios priežasties aukų identifikavimas, ikiteisminio tyrimo inicijavimas ir organizavimas, pagalba aukoms ir paties nusikaltimo atpažinimas tampa itin probleminiu uždaviniu.

Atsižvelgiant į aptartą problematiką, projekto „Prekybos žmonėmis ir priverstinių santuokų prevencija: tarpdisciplininiai sprendimai“ (HESTIA) metu atliekamas tyrimas, kurio tikslas – atskleisti fiktyvių-išnaudojančių santuokų sąsajas su prekybos žmonėmis nusikaltimu. Kadangi fiktyvios-išnaudojančios santuokos yra nauja, Lietuvoje dar neanalizuota tema (kaip reiškiny fiktyvios-išnaudojančios santuokos nėra naujas), nagrinėjant atskirus proceso (nusikaltimo) aspektus didelis dėmesys kreipiamas į gerai žinomas prekybos žmonėmis formas – seksualinį išnaudojimą ir verbavimą kriminalinėms veikloms atlikti. Platesnis požiūris leidžia palyginti skirtingas prekybos žmonėmis formas, rasti bendrus probleminius vardiklius ir atskleisti specifinius nusikaltimo aspektus.

2. Tyrimo metodologija

2.1 Tyrimo metodai

Atliekant prekybos žmonėmis ir fiktyvių-išnaudojančių santuokų sąsajų tyrimą, buvo taikomas pusiau struktūruoto (gyluminio) interviu metodas. Tokio pobūdžio interviu yra vienas plačiausiai kokybiniuose tyrimuose taikomų metodų, skirtų informacijai rinkti, kurio metu respondentas perduoda informaciją tyrėjui. Nors pusiau struktūruotų interviu atlikimo eiga (interviu struktūra ir klausimų seka) kinta dėl įvairių priežasčių (interviu metu besiklostančios situacijos, pokalbio aplinkos, respondento socialinių ir demografinių charakteristikų), interviu metu yra gilinamasi į iš anksto identifikuotus probleminius klausimus, kuriuos, atsižvelgiant į interviu eigą, siekiama atskleisti įvairiais metodais (pavyzdžiui, papildomais klausimais ar papildomu interviu).

Socialiniuose tyrimuose kokybiniais metodais surinkta informacija negali pateikti tikslų skaičių ir koreliacijų, tačiau leidžia atskleisti tendencijas: vyraujančias nuostatas, patirtis, vertybes ir suvokimą. Prekybos žmonėmis ir fiktyvių-išnaudojančių santuokų sąsajų tyrimo instrumentais atskleidžiamas platus analizuojamos problematikos laukas dėl kelių priežasčių. Pirma, inicijuotų ikiteisminių tyrimų skaičius (iš viso – 3) leidžia efektyviai išnaudoti kokybinio tyrimo privalumą – ekspertinius interviu ir pusiau struktūruotą klausimyną. Antra, prekybos žmonėmis srityje dirbančių ekspertų skaičius Lietuvoje nėra didelis, todėl kokybinis metodas leidžia ne tik adekvačiai nusistatyti atrankos kriterijus, bet taip

pat juos įgyvendinti organizuojant tyrimo eigą. Trečia, nepaisant kokybinio tyrimo duomenų interpretacijos ribotumo, ekspertų atranka, kontekstinė prekybos žmonėmis situacijos apžvalga, tyrėjo dienoraštis ir komunikacija su nevyriausybinėmis organizacijomis leido giliau pažvelgti į prekybos žmonėmis ir fiktyvių-išnaudojančių santuokų sąsajas.

2.2 Tikslinė grupė ir ekspertų atranka

Atsižvelgiant į inicijuotų ikiteisminių tyrimų fiktyvių-išnaudojančių santuokų srityje skaičių, nevyriausybinių organizacijų pateiktus duomenis ir kovos su prekyba žmonėmis politikos įgyvendinimo sistemą, buvo nustatyti ekspertų atrankos rodikliai ir tyrimo organizavimo schema. Ruošiant ekspertų atranką, tyrimo instrumentus ir organizuojant kokybinio tyrimo eigą, buvo suplanuoti 15 interviu su ekspertais iš skirtingų institucijų, kurios buvo sugrupuotos į du lygmenis. Pirmasis lygmuo – nevyriausybinių organizacijos, biudžetinės įstaigos ir krizių centrai, dirbantys prevencijos ir pagalbos aukoms srityje (pavyzdžiui, socialiniai darbuotojai, psichologai, projektų vadovai ir kt.); antrasis lygmuo – teisėsaugos institucijos (policija, prokuratūra) ir teismai, kur dirba specializuoti pareigūnai, ikiteisminio tyrimo tyrėjai, prokurorai ir teisėjai. Pirminės atrankos schemoje buvo numatyti 7 interviu su ekspertais iš pirmo ir 8 iš antro lygmens.

Tokio pobūdžio atrankos kriterijai buvo pasirinkti dėl kelių priežasčių. Pirma, buvo siekiama balanso (nuomonių skirtumo) tarp nevyriausybinių organizacijų ir teisėsaugos institucijų pozicijų prekybos žmonėmis ir fiktyvių-išnaudojančių santuokų atžvilgiu. Antra, buvo pasirinkti tik didžiausią patirtį kovoje su prekyba žmonėmis (taip pat organizuojant aukų apsaugą) turintys ekspertai. Trečia, buvo atsižvelgiama į skirtinguose lygmenyse dirbančius

ekspertus: ikiteisminio tyrimo tyrėjus, prokurorus, socialinius darbuotojus, nacionalinio lygmens ekspertus. Ketvirta, buvo apklausti ekspertai iš skirtingų Lietuvos miestų: Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Alytaus, Panevėžio, Alytaus ir Tauragės. Taip buvo siekiama į tyrimą įtraukti vietos (savivaldos) ir nacionalinį lygmenis.

Pasirinkti atrankos kriterijai buvo įgyvendinti sėkmingai, kadangi tyrimo metu iš viso buvo apklausta 17 ekspertų: 9 iš nevyriausybinų organizacijų, biudžetinių įstaigų ir krizių centrų; 8 iš teisėsaugos institucijų ir teismų (plačiau apie tyrimo dalyvavusių ekspertų veiklos sritis ir interviu kodus žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Tyrimo dalyvavusių ekspertų veiklos sritys ir interviu kodai

Veiklos sritis	Kodas	Ekspertų skaičius
Nevyriausybines organizacijos, biudžetines įstaigas ir krizių centrai, dirbantys prevencijos ir pagalbos aukoms srityje (socialiniai darbuotojai, psichologai, projektų vadovai)	N	9
Teisėsaugos institucijos (policija, prokuratūra) ir teismai: pareigūnai, ikiteisminio tyrimo tyrėjai, prokurorai, teisėjai	P	8
IŠ VISO		17
<i>Pastaba: po kiekvienos citatos tekste ekspertų interviu žymimas kodu ir data. Pavyzdžiui, P: 2015 09 21</i>		

2.3 Tyrimo instrumentai ir duomenų analizė

Atliekant kokybinius ekspertų interviu, buvo naudojami iš anksto paruošti klausimynai. Atsižvelgiant į ekspertų veiklos pobūdį (nevyriausybė organizacija, valstybinė institucija, nacionalinio lygmens ekspertizė), buvo naudojami skirtingi klausimynai, siekiant neprarasti svarbių duomenų ir išgauti kiek įmanoma daugiau ekspertinės informacijos. Ekspertų klausimynai buvo sudaromi / adaptuojami atsižvelgiant į Lietuvoje vyraujančią problematiką kovos su prekyba žmonėmis srityje, turimus statistinius duo-

menis ir inicijuotus ikiteisminius tyrimus fiktyvių-išnaudojančių santuokų srityje.

Buvo sukaupta didelė duomenų bazė, todėl, siekiant neprarasti svarbių duomenų, kokybiniais informacijos rinkimo metodais sukaupiti duomenys buvo analizuojami taikant kokybinių duomenų analizės principus. Analizuojant duomenis buvo išskirtos pagrindinės probleminės temos, apibrėžtos analizės kategorijos, analizuojami duomenų tarpusavio ryšiai, sisteminamos prielaidos, formuluojamos ir pagrindžiamos išvados bei rekomendacijos.

Analizuojant kokybinio tyrimo duomenis, pateikiamos citatos, geriausiai iliustruojančios tyrimo rezultatus, argumentus, nuomones ir problematiką.

3. Nacionalinis prekybos žmonėmis ir fiktyvių-išnaudojančių santuokų kontekstas

Projekto „Prekybos žmonėmis ir priverstinių santuokų prevencija: tarpdisciplininiai sprendimai“ (HESTIA) metu atliekamo tyrimo (toliau HESTIA tyrimas) tikslas nėra bendros kovos su prekyba žmonėmis problematikos ir visų Lietuvoje vyraujančių prekybos žmonėmis bei išnaudojimo formų apibūdinimas. Kadangi tokio pobūdžio analizė Lietuvoje jau atlikta (pavyzdžiui, Ollus et al. 2013; Sirgedienė 2012, 2015), šio tyrimo tikslas – išanalizuoti Lietuvoje sąlyginai naują prekybos žmonėmis formą – fiktyvias-išnaudojančias santuokas; taip pat nustatyti sąsajas tarp šios išnaudojimo formos ir prekybos žmonėmis nusikaltimo. Siekiant įgyvendinti šį tikslą, pasitelkiama kontekstinė (įgyvendinamos politikos, atliktų tyrimų, prieinamos statistikos) analizė, leidžianti atskleisti ir įvertinti fiktyvių-išnaudojančių santuokų situaciją bendrame prekybos žmonėmis kontekste. Be to, atliktas kokybinis tyrimas, kurio metu apklausti 17 ekspertų (9 iš nevyriausybinų organizacijų, biudžetinių įstaigų ir krizių centrų; 8 iš teisėsaugos institucijų ir teismų; žr. 3. Tyrimo metodologija), leidęs pagilinti kontekstinės analizės metu surinktus duomenis.

3.1 Institucinė ir politinė kovos su prekyba žmonėmis sandara

Pagrindiniai Lietuvos Respublikos teisės aktai, susiję su prekyba žmonėmis, yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (2000 09 26, Nr. VIII-1968) 147 (prekyba žmonėmis), 147(1) (išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms), 147(2) (naudo-

jimasis asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis), 157 (vaikų pirkimas arba pardavimas), 307 (pelnymasis iš kitų asmens prostitucijos) ir 308 straipsniai (įtraukimas į prostituciją). Prekybos žmonėmis nusikaltimą taip pat reglamentuoja Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodekso (2015 11 12, Nr. ADM) 182(1) straipsnis (vertimasis prostitucija ar atlygintinis naudojimas prostitucijos paslaugomis).

3.1.1 Institucinė sandara

Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija yra atsakinga už vyriausybės kovos su prekyba žmonėmis politiką, įskaitant skirtingų valstybinių institucijų ir nevyriausybinių organizacijų veiklos kontrolę ir stebėseną kovos su prekyba žmonėmis srityje. Lietuvoje funkcionuoja trijų lygių koordinavimo ir prevencijos sistema. Pirmasis lygis – nacionalinis koordinatorius, kurio vaidmuo yra organizuoti veiklas ir koordinuoti sistemos funkcionavimą⁷. Antrasis lygmuo taip pat koordinuojamas Vidaus reikalų ministerijos. Šis lygmuo apima tarpžinybinę darbo grupę, susidedančią iš Vidaus reikalų ministerijos ir kitų institucijų, kurios įgyvendina nacionalines prevencijos ir kontrolės programas, skirtas kovai su prekyba žmonėmis. Kaip teigia Sirgedienė (2012), nevyriausybines ir tarptautines organizacijas (Tarptautinė migracijos organizacija ir Lietuvos „Caritas“) į darbo grupę įtrauktos nėra, nors šios organizacijos aktyviai įgyvendina priemones, skirtas kovai su prekyba žmonėmis. Trečiasis lygmuo susideda iš teisėsaugos institucijų – pareigūnai bendradarbiauja su savivaldybių atstovais, nevyriausybiniomis organizacijomis, socialiniais darbuotojais, socialiniais pedagogais, psichologais ir kt. Šiame lygmenyje nevyriausybines organizacijas vaidina svarbų vaidmenį, įgyvendindamos kovos su prekyba žmonėmis ir aukų reintegracijos priemones.

⁷ Pastebėtina, kad nacionalinis koordinatorius buvo paskirtas 2007 m., tačiau 2010 m. jam atsistatydinus, naujasis koordinatorius paskirtas nebuvo.

Kaip atskleidė HESTIA tyrimas, nepaisant funkcionuojančios koordinavimo sistemos, sisteminis prevencinių priemonių ir kovos su prekyba žmonėmis įgyvendinimas praktikoje veikia ne taip efektyviai, kaip gali pasirodyti išanalizavus politinius dokumentus ir teoriniu lygmeniu funkcionuojančią sistemą. Tyrimo duomenys atskleidė, kad nors valstybinės institucijos ir nevyriausybines organizacijos aktyviai dirba kovos su prekyba žmonėmis srityje, trūksta bendradarbiavimo ir bendrų veiksmų koordinavimo. Pavyzdžiui, nėra formalios procedūros, nukreipiančios auką į atitinkamas valstybines institucijas ar nevyriausybines organizacijas. Be to, nėra formaliai apibrėžti organizacijų, teikiančių pagalbą aukoms ir įgyvendinančių prevencines priemones, vaidmenys. Panašu, kad teoriniu lygmeniu nacionalinė koordinavimo sistema leidžia sukurti tvirtą bendradarbiavimo pagrindą ir kovos su prekyba žmonėmis ekspertinį-institucinį tinklą, tačiau praktiniu lygmeniu šis mechanizmas neatrodo toks efektyvus ir sėkmingas. Praktinius kovos su prekyba žmonėmis įgyvendinimo barjerus galima iliustruoti politinių prioritetų kovos su prekyba žmonėmis stoka iš vienos pusės ir prekybos žmonėmis kontrolės bei prevencijos programų nuo 2012 m. nebuvimu iš kitos pusės. Šią problematiką iliustruoja nevyriausybinių organizacijų atstovai:

<... Labai aiškiai matyti, kad mūsų šalyje nėra vieningos sistemos, kad informacija nėra fiksuojama vienoje rankose. Gavus informaciją, nėra vieningos strategijos, kaip elgtis su informacija, nėra koordinuojančio proto, kuris sukurtų taisykles, nurodymus, kaip mes visi turėtume elgtis. Dabar visi pasklidę, [yra] kelios agentūros, kurios gauda tą informaciją, mes neįpareigoti esame. Nėra jokio tarpusavio susijimo ir įsipareigojimo, kad mes vieni kitiems praneštumėme...> (N: 2015 07 13).

3.1.2 Politinė sandara

Lietuvos institucinis ir politinis atsakas prekybos žmonėmis nusikaltimui keitėsi atsižvelgiant į prekybos žmonėmis formų kaitos dinamiką arba, kitaip tariant, buvo įgyvendinamas *ad hoc* principu. Pirmoje Prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programoje (2002 01 17 Nr. 62) dėmesys buvo skiriamas prekybai žmonėmis seksualinio išnaudojimo ir prostitucijos tikslais. Antroje Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programoje⁸ (2005 05 19 Nr. 558) vyravo bendresnio pobūdžio uždaviniai ir įvairios išnaudojimo formos. 2009 m. rugsėjo 9 d. Lietuvos Vyriausybės patvirtintoje trečioje Prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės 2009–2012 metų programoje (2009 09 09 Nr. 1104) buvo atsižvelgta į naujus iššūkius, todėl tikslai ir uždaviniai buvo susiję tiek su prevencija ir kontrole, tiek su aukų apsauga ir tarptautiniu bei tarpsektoriniu bendradarbiavimu⁹.

Po dešimties metų, įgyvendinant ilgalaikes kovos su prekyba žmonėmis programas, su šiuo nusikaltimu buvo nuspręsta kovoti pasitelkiant bendrąsias priemones, todėl 2012 m. lapkričio 14 d. Vyriausybė patvirtino „Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinį veiklos planą 2013–2015 metams“ (2012 11 14 Nr. 1381), kurio viena iš prioritetinės veiklos krypčių – kovos su prekyba žmonėmis stiprinimas. Kaip teigia Sirgedienė (2015), šios prioritetinės krypties priemonės parengė, skyrė lėšų ir įgyvendino Vidaus reikalų ministerija,

⁸ Ši programa yra Prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programos tęsia.

⁹ Programos tikslas – valstybės lygmeniu veiksmingai ir nuosekliai spręsti problemas, susijusias su prekybos žmonėmis prevencija ir kontrole. Tikslai: užkirsti kelią prekybai žmonėmis ir kovoti su ja; apsaugoti nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis teises ir teikti jiems kompleksinę pagalbą; užtikrinti nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis pagalbos ir liudytojų apsaugos sistemų veikimą; užtikrinti veiksmingą tarptautinį Lietuvos ir užsienio valstybių kompetentingų institucijų ir įstaigų bei NVO bendradarbiavimą kovojant su prekyba žmonėmis.

Policijos departamentas, Socialinės apsaugos ir darbo bei Užsienio reikalų ministerijos, Lietuvos darbo birža.

Analizuojant šias programas reikia pabrėžti keletą aspektų. Pirma, dalis numatytų priemonių nebuvo įgyvendintos arba dėl lėšų stygiaus įgyvendintos pagal valstybinių institucijų ir nevyriausybinių organizacijų galimybes. Antra, nuo 2013 m. Lietuvoje kovos su prekyba žmonėmis politika yra reglamentuojama ne ilgalaičių strategijų ir veiksmų planų, bet bendrųjų priemonių pagrindu. Tokio pobūdžio politikos reglamentavimas kelia esminių klausimų apie kovos su prekyba žmonėmis efektyvumą. Trečia, Lietuvoje nacionaliniu koordinatoriumi prekybos žmonėmis prevencijos ir kovos su šiuo nusikaltimu klausimais, įgyvendinant Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programą, buvo paskirtas Vidaus reikalų ministerijos sekretorius. Deja, 2010 m. jam atsistatydinus, naujas koordinatorius nebuvo paskirtas.¹⁰ Ketvirta, nuo 2013 m. Vidaus reikalų ministerijos Viešojo saugumo politikos departamentui pavesta rinkti, analizuoti, vertinti ir apibendrinti informaciją apie prekybos žmonėmis situaciją ir vykdomas kovos su prekyba žmonėmis priemones ir kartu su išvadomis bei pasiūlymais teikti vidaus reikalų ministrui. Taigi, pagrindines nacionalinio pranešėjo (arba lygiaverčio mechanizmo) funkcijas Vidaus reikalų ministerijoje atlieka nacionalinis koordinatorius, o tai reiškia, kad ta pati institucija atlieka ir įgyvendinimo, ir vertinimo funkcijas.

Europos Sąjungos lygmeniu prekybos žmonėmis problemų sprendimas yra prioritetas, kuriame pabrėžiama, kad reikia koordinuotų ir daugialypių priemonių (Prekybos žmonėmis aukų ES teisės 2013). Priešingai ES prioritetams, Lietuvoje nuo il-

---

¹⁰ Nacionalinis koordinatorius buvo įgaliotas Vyriausybei ir Parlamentui teikti ataskaitas apie programos įgyvendinimą ir prekybos žmonėmis padėtį Lietuvoje; koordinuoti programos įgyvendinimą ir palaikyti ryšius tarp vyriausybinių įstaigų, nevyriausybinių ir tarptautinių organizacijų.

galaikių tikslinių programų pereinama prie bendrųjų priemonių. Be to, 2013 m. liepą Vyriausybė panaikino specializuotą policijos prekybos žmonėmis tyrimo skyrių, jo funkcijas perdavė policijos skyriui, tiriančiam sunkius nusikaltimus. Tai rodo, kad kova su prekyba žmonėmis šiuo metu nėra politinis prioritetas Vyriausybės darbotvarkėje. Nenuostabu, kad 2015 m. Jungtinių Valstijų ataskaita apie prekybą žmonėmis (US 2015) akcentuoja, jog Lietuvos pastangos kovojant su prekyba žmonėmis neviseiškai atitinka net minimalius reikalavimus. Ataskaitoje pabrėžiama, kad tyrėjai, policija, prokurorai ir teisėjai vis dar nėra pakankamai parengti nuosekliau taikyti kovos su prekyba žmonėmis nuostatus ir adekvačiai elgtis su nukentėjusiais. Nukentėjusiųjų apsauga vykdoma vangiai, o valstybės finansavimas pagalbą nukentėjusiesiems teikiančioms organizacijoms nepadengia visų sąnaudų. Valdžios institucijos nesiima priemonių išsiaiškinti nukentėjusiuosius tarp pažeidžiamų visuomenės grupių, ne visada siūnčia į pagalbą teikiančias organizacijas. Vis dėlto didžiausia kritika ataskaitoje yra susijusi su politikos koordinavimu. Teigiama, kad Vyriausybėje nėra formalaus koordinacinio organo, kuris koordinuotų pastangas visais valdžios lygmenimis. Be to, trūksta metodiškos sistemos, kurioje būtų teikiama specializuota pagalba nukentėjusiesiems.

Apibendrinant pateiktą situacijos analizę galima teigti, kad iki šiol fiktyvios-išnaudojančios santuokos kaip prekybos žmonėmis forma nėra apibrėžta nei teisinėje bazėje (įskaitant Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą), nei politinėse programose, veiksmų planuose ir strategijose. Šiuo atveju didžiausia problema yra ta, kad fiktyvių santuokų organizavimas (ir dalyvavimas jose) apskritai nėra kriminalizuotas Lietuvos baudžiamajame kodekse¹¹, todėl nenuostabu, kad fiktyvios-išnaudojančios santuokos kaip

¹¹ Kaip teigia Sipavičienė ir Jeršovas (2012), Lietuvos nacionalinėje politikoje fiktyvios santuokos nėra išskirtos kaip procesas, keliantis ypatingą grėsmę neteisėtoms migracijos srityje (Sipavičienė ir Jeršovas 2012), todėl nenuostabu, kad pasigendama metodologinių gairių, kaip vykdyti tyrimus.

prekybos žmonėmis forma taip pat nėra išskirta kaip prioritetinga kovos su prekyba žmonėmis sritis. HESTIA tyrimo metu teismų atstovai teigė, kad fiktyvių-išnaudojančių santuokų nekriminalizavimas turi įtakos kovai su šiuo nusikaltimu:

<... Kažkuria prasme fiktyvių santuokų buvimas, ko gero, irgi yra viena iš išnaudojimo formų, bet mes net atskiros sudėties tokios neturim. Advokatai tų veikėjų sakys: klausykit, už ką tas ikiteisminis tyrimas pradedamas, jei nėra tokios normos. Čia toks tikrai naujadaras...> (P: 2015 07 14).

Be to, atsižvelgiant į kritines Jungtinių Valstijų ataskaitos pastabas galima teigti, kad jei Lietuva susiduria su dideliais iššūkiais kovojant su gerai žinomomis prekybos žmonėmis formomis (seksualinis išnaudojimas, prekyba vaikais, priverstinis darbas), tai sąlyginai naujų prekybos žmonėmis formų (šiuo atveju – fiktyvių-išnaudojančių santuokų) atžvilgiu iššūkiai gali būti dar didesni. Tai patvirtina HESTIA tyrimo metu surinkti duomenys iš teisėsaugos institucijų atstovų:

<... Čia yra tik ledkalnio viršūnė, mes labai mažai matom, kadangi didžioji dalis šitų aukų neidentifikuoja savęs kaip aukos. Vėlgi ta iliustracija – siūlo kaip papildomą uždarbį studentėms, jos žaisminga forma priima, kad čia nieko baisaus, nuvažiuosim mes ten, apsviesim, gausim kažkiek tų pinigų, žodžiu, grįšim čia ir viskas bus gerai, ir nieko čia tokio. Bet iš principo taip, mastas yra didelis ir mes matome pačią ledkalnio viršūnę...> (P: 2015 09 21).

3.1.3 Kovos su prekyba žmonėmis politika: apibendrinimas

Prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėtis Lietuvos baudžiamojoje teisėje atsirado 1998 m. Prekybos žmonėmis norma atsirado neatsitiktinai. Įtraukti šį nusikaltimą į Baudžiamąjį kodeksą paskatino vis intensyvėjantys prekybos žmonėmis nusikaltimo mastai (LŽTC 2006). Apibendrintai galima teigti, kad Lietuva yra prisijungusi

prie daugelio tarptautinių teisės aktų, susijusių su kova su prekyba žmonėmis. Vis dėlto prieš tai aptarta nacionalinės kovos su prekyba žmonėmis politikos problematika rodo, kad Lietuvai dar reikia nueiti ilgą kelią siekiant efektyvesnio politinio atsako tiek nacionaliniu, tiek vietos lygmeniu. Be to, atsirandančios naujos išnaudojimo formos (pavyzdžiui, fiktyvios-išnaudojančios santuokos) rodo, kad prekybos žmonėmis nusikaltimas tampa savotiška tarptautinės migracijos „dalimi“, o tai, kaip atskleidė HESTIA tyrimas, neleidžia inicijuoti adekvataus politinio atsako dėl kelių priežasčių. Pirmą, fiktyvios (dažnai ir fiktyvios-išnaudojančios) santuokos traktuojamos kaip migracijos, o ne migracijos ir prekybos žmonėmis problema. Antra, fiktyvios santuokos (jų organizavimas ir dalyvavimas jose) Lietuvoje nėra kriminalizuotos. Trečia, tyrėjai, policija, prokurorai, teisėjai ir vietos lygmeniu dirbantys praktikai vis dar nėra pakankamai supažindinti su fiktyvių-išnaudojančių santuokų problematika, todėl šis nusikaltimas ne visada atpažįstamas. Ketvirta, kadangi prekyba žmonėmis Lietuvoje šiuo metu nėra politinis prioritetas, trūksta koordinavimo, ilgalaikės strategijos, finansavimo, žmogiškųjų išteklių ir kompetencijos kovojant su jau tradicinėmis tapusiomis ir naujomis prekybos žmonėmis formomis. Šį apibendrinimą galima iliustruoti HESTIA tyrimo metu gautomis ekspertų (šiuo atveju – teisėsaugos institucijų atstovų) įžvalgomis:

<... Pas mus neskaitoma, kad tai yra didelė problema. Tai yra viena iš pagrindinių bėdų. Visiems atrodo, kad čia yra kažkas, bet mūsų neliečia. Prieš kažkiek metų buvo prioritetinga sritis prokuratūroje, bet paskui ją atmetė. Dabar svarbiau ekonominiai, finansiniai dalykai, neteisėtas praturtėjimas, pinigų traukimas iš šešėlio, o šie dalykai yra antraeiliai. Kiek aš žinau, jeigu pasitvirtins, kitais metais Europos Taryboje žada prekybą žmonėmis kaip prioritetingą sritį. Jeigu bus impulsas, gal ir mūsų šalis daugiau pradės judėti. Suprantat, čia yra ir kitas dalykas, personalo problema. Tauragėje, kur labai daug šitokių nusikaltimų, pagrindinė masė iš ten važiuoja, yra darbuotojų trūkumas. Tauragės vyriausiąjame policijos komisa-

riate – didžiausias Lietuvoje darbuotojų trūkumas. Nėra žmonių, tai tu daryk ką nori, jie nepatempia. Matau, kad yra daug darbo, galima dirbti, bet fiziškai neperlipi, nes prekybos žmonėmis srityje Tauragėje yra tik du tyrėjai. Įsivaizduokite, du tyrėjai, tai ką jie gali padaryti. Bylų yra visokių, ne tik prekyba žmonėmis: ir narkotikai, ir automobilių vagystės, ir t. t., kurias tiria tie patys tyrėjai. Jie nebesuspėja fiziškai... Būtų daugiau personalo, techninės galimybės, bylų dar daugiau atsirastų... nei kiek neabejoju...> (P: 2015 09 21).¹²

2014 m. atliktas prekybos vaikais tyrimas patvirtino šias išvalgas. Kaip teigia Žibas (2014), efektyvesniam kovos su prekyba žmonėmis politikos įgyvendinimui trūksta finansavimo, ilgalaikės politinės strategijos, sistemingo veiksmų plano, koordinuojančios institucijos ir, galiausiai, politinių prioritetų bei politinės valios kovojant su šiuo nusikaltimu. Įvairių nevyriausybinų organizacijų ir valstybinių institucijų įsitraukimas į kovą su prekyba žmonėmis yra intensyvus, tačiau fragmentiškas dėl koordinavimo stokos. Dėl šio institucinio-politinio barjero kai kurie Lietuvos regionai yra „nepalieti“ prevencinių priemonių įgyvendinimo arba paliesti nepakankamai. HESTIA tyrimas atskleidė, kad prevencinės politikos srityje vyrauja kelios prekybos žmonėmis formos – seksualinis išnaudojimas, priverstinis darbas ir nusikaltimų darymas. Deja, fiktyvios-išnaudojančios santuokos, kaip viena iš prekybos žmonėmis formų, prevencinių veiksmų įgyvendinime atsiranda palaipsniui, todėl kai kuriuose regionuose šio nusikaltimo atpažinimas iš tiesų tampa itin probleminiu uždaviniu tiek teisėsaugos institucijoms, tiek socialiniams darbuotojams ir pedagogams. Be to, tyrimo duomenys atskleidė, kad vietos lygmeniu dirbantys specialistai ir praktikai (policininkai, ikiteisminio tyrimo tyrėjai, socialiniai pedagogai, teisėjai ir kt.) yra paveikti stereotipų ir prietarų, nukreiptų prieš pažeidžiamas bei marginalizuotas visuomenės grupes, o tai

---

¹² Respondentų citatos redaguotos.

apsunkina tiek prekybos žmonėmis nusikaltimo atpažinimą, tiek aukų identifikavimą ir darbą su jomis.

Apibendrinant sistemos kovos su prekyba žmonėmis problematiką galima teigti, kad infrastruktūra kovai su šiuo nusikaltimu yra sukurta (kartu su patyrusiais nevyriausybinų organizacijų ekspertais, palaipsniui ateinančia nuostata apie aukų pažeidžiamumą, intensyvėjančiomis diskusijomis apie skirtingas prekybos žmonėmis formas ir kt.). Vis dėlto yra ir tam tikrų iššūkių, susijusių su sisteminiu požiūriu diegiant politines priemones ir įgyvendinant prevencines veiklas. Pavyzdžiui, nepakanka inicijuoti ikiteisminius tyrimus prekybos žmonėmis srityje. Šalia nusikaltimo atpažinimo (kuris, kaip atskleidė tyrimas, fiktyvių-išnaudojančių santuokų srityje nėra toks efektyvus kaip kitų prekybos žmonėmis formų srityje) reikalinga intervencinė sistema po nusikaltimo atpažinimo ir aukos identifikavimo. Ši sistema turi apimti tokius klausimus kaip aukos apsauga, pakartotinio persekiojimo ir poveikio aukai nebuvimas, pažeidžiamų visuomenės grupių (potencialių prekybos žmonėmis aukų) stebėsenos mechanizmų diegimas, akcentuojant psichologinės ir emocinės aplinkos, o ne tik ekonominių faktorių svarbą.

3.2 Įgyvendinamų projektų apžvalga

Su prekyba žmonėmis Lietuvoje aktyviai kovoja nevyriausybinių ir tarptautinės organizacijos, teikiančios pagalbą nuo prekybos žmonėmis nukentėjusiems asmenims. Lietuvos „Caritas“, „Gelbėkit vaikus“, Dingusių žmonių šeimų paramos centras, Tarptautinė migracijos organizacija, Moterų informacijos centras, Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centras bei kitos organizacijos ne tik teikia įvairiapusę pagalbą prekybos žmonėmis aukoms, bet taip pat įgyvendina prevencines veiklas.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, įgyvendindama socialinės pagalbos nukentėjusiesiems nuo prekybos žmonėmis ir priverstinės prostitucijos priemones, 2014 m. skyrė finansavimą 5 nevyriausybiniams organizacijoms (žr. 5 priedą). Ataskaitoje (Sirgedienė 2015) teigiama, kad vykdydamos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos finansuotus projektus 2014 m. nevyriausybinių organizacijos socialinę pagalbą suteikė 133 asmenims (50 vyrų ir 83 moterims), iš jų – 80 nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis asmenims, iš kurių: 30 vyrų, 9 nepilnamečiai, 13 asmenų buvo suteiktas prieglobstis (laikino apgyvendinimo paslauga), 41 asmuo nukentėjo nuo priverstinės prostitucijos, 26 – nuo priverstinio darbo, 49 asmenys nukentėjo užsienyje, 37 asmenys bendradarbiavo su teisėsauga; 53 rizikos grupės asmenims, galintiems nukentėti nuo prekybos žmonėmis.¹³ Kaip matyti iš pateiktos statistikos ir 5 priedo, fiktyvios-išnaudojančios santuokos iki šiol nebuvo prioritetinga nevyriausybinių organizacijų veiklos sritis.

Vis dėlto pastarųjų metų nevyriausybinių organizacijų veikla pradeda reflektuoti skirtingas prekybos žmonėmis formas. Svarbu ir tai, kad neapsiribojama vien tik prevencinių priemonių teikimu ir apsauga nukentėjusiesiems nuo prekybos žmonėmis nusikaltimų. Ypatingas dėmesys skiriamas tarpžinybiniam bendradarbiavimui. Tai rodo Lietuvos „Carito“ įgyvendinami projektai. Pavyzdžiui, „Europos bendruomenės prieš prekybą žmonėmis (ECAT)“, „Lietuvos visuomenė prieš prekybą žmonėmis: sisteminis pagalbos modelis“, „Sisteminis prekybos žmonėmis prevencijos modelis: tarpžinybinis bendradarbiavimas“¹⁴ ir kiti projektai, susiję tiek su tarpsektorinio bendradarbiavimo stiprinimu, tiek su atskiromis prekybos žmonėmis formomis: priverstiniu darbu, seksualiniu išnaudojimu, verbavimu nusikalstamoms veikoms vykdyti ir

¹³ Plačiau apie kovos su prekyba žmonėmis priemones žr. Vidaus reikalų ministerijos ataskaitą „Situacija kovos su prekyba žmonėmis srityje Lietuvoje. 2014 metai“.

¹⁴ Plačiau žr. <http://www.anti-trafficking.lt/page/musu-projektai>

fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimu. Pastebėtina, kad projektas „Prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų prevencija: tarpdisciplininiai sprendimai“ (HESTIA)¹⁵ – tai pirmasis bandymas sistemiškai įvertinti ir kovoti su fiktyviomis-išnaudojančiomis santuokomis Lietuvoje.

Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras, atsižvelgdamas į prevencinės veiklos reikšmę įvairiuose Lietuvos regionuose, 2013–2015 m. įgyvendino projektą „Kovai su prekyba žmonėmis – socialinės atsakomybės didinimas“. Šio projekto metu buvo vykdoma informacinė kampanija „Prekyba žmonėmis: asortimentas plečiasi“ ir organizuojami mokymai socialinių paslaugų teikėjams¹⁶. Dingusių žmonių šeimų paramos centro¹⁷, Moterų informacijos centro¹⁸ bei Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centro¹⁹ projektinė veikla taip pat tiesiogiai susijusi su kovos su prekyba žmonėmis priemonių įgyvendinimu. Vis dėlto, kaip atskleidė HESTIA tyrimas, be ilgalaikės strategijos kovos su prekyba žmonėmis srityje, nevyriausybinų organizacijų projektinė veikla išlieka fragmentiška. Viena vertus, minėta projektinė veikla apima skirtingus kovos su prekyba žmonėmis aspektus (aukų apsaugą, prevenciją, ryšių stiprinimą ir kt.), antra vertus, ši veikla neturi bendro koordinatoriaus, todėl kovojant su šiuo nusikaltimu neretai pritrūkstama efektyvesnio bendradarbiavimo, operatyvaus informacijos apsikeitimo ir, galiausiai, adekvataus požiūrio į aukas bei patį nusikaltimą.

---

¹⁵ Plačiau žr. <http://www.heuni.fi/en/index/researchareas/humantrafficking/hestia-preventinghumantraffickingandshammarriagesamultidisciplinarysolution.html>

¹⁶ Plačiau žr. <http://prekybazmonemis.lt/apie-projekta/>

¹⁷ Plačiau žr. <http://www.missing.lt/index.php/lt/home/prekyba-zmonemis>

¹⁸ Plačiau žr. <http://www.moteruinformacijoscentras.lt/projektai/>

¹⁹ Plačiau žr. <http://www.moteriai.lt/projektai/>

3.3 Statistika ir statistinių duomenų rinkimo problematika

Prekybos žmonėmis apibrėžimas Lietuvoje atsirado 2000 m., Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (2000 10 25, Nr. 89-27, Nr. X-272) oficialiai pripažįstant, kad prekyba žmonėmis yra nusikaltimas prieš žmogų (kaip teigiama kodekse, nusikaltimas žmogaus laisvei). 2005 m. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2005 06 30, Nr. 81-2945, Nr. X-272) buvo pakeistas, papildant dokumentą straipsniu dėl išnaudojimo priverstiniam darbui. Taigi, iki 2012 m. pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą išnaudojimo tikslai buvo prostitucija, pornografija ir priverstinis darbas. Galiausiai 2012 m. buvo įgyvendinti Baudžiamojo kodekso pakeitimai (2000 09 26, Nr. VIII-1968), kurie numatė naujas išnaudojimo formas – elgetavimą ir nusikalstamas veikas. 2014 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 307 ir 308 straipsnių pataisas, pagal kurias pelnymasis iš kito asmens prostitucijos arba įtraukimas į prostituciją vertinami kaip nusikalstama veika. Iki šiol Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse fiktyvi-išnaudojanti santuoka nėra apibrėžta kaip atskira išnaudojimo ar prekybos žmonėmis forma.

3.3.1 Baudžiamasis persekiojimas²⁰

Lietuvos kriminalinės policijos biuro Veiklos koordinavimo ir kontrolės valdybos Veiklos planavimo ir organizavimo skyriaus duomenimis, 2013 m. Lietuvoje buvo pradėti 23 ikiteisminiai tyrimai dėl prekybos žmonėmis. 16 ikiteisminių tyrimų buvo pradėti pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147 straipsnį,

²⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (2000 09 26, Nr. VIII-1968) straipsniai, reglamentuojantys prekybos žmonėmis nusikaltimą: 147 (prekyba žmonėmis), 147(1) (išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms), 147(2) (naudojimas asmens priverstininiu darbu ar paslaugomis), 157 (vaikų pirkimas arba pardavimas), 307 (pelnymasis iš kito asmens prostitucijos), 308 (įtraukimas į prostituciją).

5 – pagal 157 straipsnį, 1 – pagal 147 ir 157 straipsnius, 1 – pagal 147(1) straipsnį. Iš 2013 m. registruotų ikiteisminių tyrimų 7 buvo pradėti dėl prekybos žmonėmis nusikalstamoms veikoms, 6 – dėl prekybos žmonėmis seksualinėms paslaugoms (prostitucijai ir pornografijai), 4 – dėl prekybos žmonėmis priverstiniam darbui, kiti tyrimai – dėl kitų išnaudojimo tikslų. Pagrindinės tikslo valstybės, į kurias buvo gabenamos aukos: Vokietija (7 Lietuvoje registruoti ikiteisminiai tyrimai), Jungtinė Karalystė (7 Lietuvoje registruoti ikiteisminiai tyrimai), Lietuva, Danija, Prancūzija, Nyderlandai ir Norvegija (po vieną Lietuvoje registruotą ikiteisminį tyrimą). Dviejuose ikiteisminiuose tyrimuose asmuo buvo išnaudojamas internete.

2014 m. situacija Lietuvoje ne itin pasikeitė, šalyje buvo pradėti 24 ikiteisminiai tyrimai dėl prekybos žmonėmis. 20 ikiteisminių tyrimų buvo pradėti pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147 straipsnį, 2 – pagal 157 straipsnį, 1 – pagal 147 ir 157 straipsnius, 1 – pagal 157 ir 147(1) straipsnius. Taip pat 2014 m. pirmą kartą Lietuvoje buvo pareikšti įtarimai pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147(2) straipsnį – naudojimąsi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis. Dauguma (11) 2014 m. registruotų ikiteisminių tyrimų buvo pradėti dėl prekybos žmonėmis nusikalstamoms veikoms, 7 – dėl prekybos žmonėmis prostitucijai, 2 – dėl prekybos žmonėmis priverstiniam darbui, 2 – dėl prekybos žmonėmis prostitucijai ir nusikalstamoms veikoms, 1 – dėl prekybos žmonėmis priverstiniam darbui ir nusikalstamoms veikoms, 1 – dėl prekybos žmonėmis priverstinėms vedyboms. 3 ikiteisminiai tyrimai buvo susiję su vidine, kiti – su tarptautine prekyba žmonėmis. Populiariausia užsienio tikslo valstybė, į kurią gabenamos aukos, išliko Vokietija (6 Lietuvoje registruoti ikiteisminiai tyrimai). Kitos tikslo valstybės, į kurias buvo gabenamos aukos: Jungtinė Karalystė ir Prancūzija (po 3 Lietuvoje registruotus ikiteisminius tyrimus), Švedija (2 Lietuvoje registruoti ikiteismini-

niai tyrimai), Danija, Ispanija, Nyderlandai, Šveicarija ir Armėnija (po 1 Lietuvoje registruotą ikiteisminį tyrimą). Dviejuose ikiteisminiuose tyrimuose tikslo valstybė nustatyta nebuvo.

Pažymėtina, kad 2014 m., kaip ir 2013 m., dauguma ikiteisminių tyrimų buvo pradėti dėl prekybos žmonėmis ne seksualiniam išnaudojimui. Šį poslinkį galima paaiškinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimais, kurie numatė naujas išnaudojimo formas – elgetavimą ir nusikalstamas veikas, todėl po 2012 m. (kuomet Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse buvo įdiegti pakeitimai) prekyba žmonėmis nusikalstamoms veikoms vykdyti palaipsniui augo ir 2013 m. viršijo prekybos žmonėmis dėl seksualinio išnaudojimo ikiteisminių tyrimų skaičių.

Per 2015 m. I–III ketvirčius Lietuvoje buvo pradėta 16 ikiteisminių tyrimų dėl prekybos žmonėmis: 9 ikiteisminiai tyrimai pradėti pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147 straipsnį, po 1 pagal 147, 147(1) ir 147(2) straipsnius bei 5 pagal 157 straipsnį. Iš 2015 m. 16 registruotų ikiteisminių tyrimų 6 tyrimai buvo pradėti dėl prekybos žmonėmis seksualinėms paslaugoms (prostitucijai), 5 – dėl prekybos žmonėmis nusikalstamoms veikoms, 1 – dėl prekybos žmonėmis priverstiniam darbui, 1 – dėl prekybos žmonėmis prostitucijai ir nusikalstamoms veikoms ir 2 – dėl prekybos žmonėmis priverstinėms vedyboms.

Kaip matyti iš statistinių duomenų apžvalgos, nuo 2014 m. statistikoje atsiranda nauja išnaudojimo forma – fiktyvios santuokos. Nors iki šiol yra inicijuoti tik 3 ikiteisminiai tyrimai, projekto HESTIA metu atliktas tyrimas parodė, kad problema yra kur kas didesnė nei gali atrodyti analizuojant statistinius duomenis tiek dėl politinių prioritetų nebuvimo ir finansinių bei žmogiškųjų išteklių stokos, tiek dėl nusikaltimo latentškumo ir prekybos žmonėmis reglamentuojančioje įstatyminėje bazėje esančių spragų. Tikėtina, kad kriminalizavus fiktyvių santuokų organizavimą Lietuvos

Respublikos baudžiamajame kodekse, ikiteisminių tyrimų skaičius išaugtų.

Pastebėtina, kad nevyriausybinių organizacijų pateikiama statistika yra iškalbingesnė nei oficialioji, gauta iš valstybinių institucijų. Pavyzdžiui, Lietuvos „Caritas“, teikdamas pagalbą prekybos žmonėmis aukoms, 2013 m. identifikavo 120, o 2014 m. – 135 aukas²¹. Tyrimas atskleidė, kad dėl įvairių faktorių (finansavimo, koordinavimo, psichosocialinės aukų būklės, požiūrio į aukas, nusikaltimo neatpažinimo ir kt.) prekybos žmonėmis bylos (įskaitant fiktyvias-išnaudojančias santuokas) nepasiekia ikiteisminių tyrimų ir teismų:

<... Faktas, kad realiai neveikia. Kai kalbam apie tą teisinę bazę – ne ji yra pagrindinė problema. Problema yra ta, kad mes neįgyvendinam to, ką jau turim. Mes turim prekybos žmonėmis baudžiamojo kodekso normą, su visais išvardintais kriterijais. Turim pilna atvejų, kai lietuviai parduodami, tai kodėl mes neturim teismų praktikos? Vadinasi, mes neturim sistemos, jei neturim realių bylų, nukentėjusiųjų...> (N: 2015 07 30).

3.3.2 Mišrių santuokų skaičius Lietuvoje

Trečiųjų šalių piliečių, susituokusių su nuolatiniais Lietuvos gyventojais, skaičius (6 priedas) pagal pilietybę ir lytį nuo 2000 m. iki 2014 m. rodo, kad 2004–2005 m. santuokų skaičius padidėjo, o 2009–2010 m. pradėjo mažėti arba stabilizavosi. Analizuojant šiuos duomenis būtina atkreipti dėmesį į kelis svarbius aspektus. Pirma, analizuojant mišrių santuokų duomenis pagal lytį ir migrantų teisinį statusą (ES ir ne ES piliečiai), pastebimi skirtumai. Didesnė dalis vyrų (nuolatinį Lietuvos gyventojų) su-

²¹ Galima daryti prielaidą, kad aukų skaičius yra didesnis, nes pagalbos aukoms srityje dirba daugiau organizacijų: Dingusių žmonių šeimų paramos centras, Viešoji įstaiga Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centras, ŽIV/AIDS paveiktų moterų bei jų artimųjų asociacija, Vyrų krizių centras.

daru santuokas su trečiųjų šalių piliečiais, o moterys (nuolatinės Lietuvos gyventojos) yra linkusios sudaryti santuokas su kitų ES valstybių narių piliečiais (Blažytė 2015). Antra, mišrių santuokų skaičiaus didėjimas 2004–2005 m. gali būti aiškinamas ES plėtra (2004), tačiau jokiais būdais nerodo fiktyvių santuokų potencialo. Trečia, santuokos registruojamos ne tarp Lietuvos ir trečiųjų šalių piliečių, bet tarp nuolatinių Lietuvos gyventojų ir trečiųjų šalių piliečių, o tai reiškia, kad ne visos santuokos gali būti laikomos „mišriomis“. Ketvirta, į duomenų bazę patenka tiek Lietuvoje, tiek užsienio valstybių atstovybėse registruotos santuokos. Tačiau galima daryti prielaidą, kad ne visi nuolatiniai Lietuvos gyventojai registruoja užsienyje sudarytas santuokas, tad priėdė pateikti skaičiai nėra visiškai tikslūs.

3.3.3 Fiktyviomis pripažintų santuokų skaičius Lietuvoje

Fiktyviomis Lietuvos Respublikoje pripažintų santuokų tarp trečiųjų šalių piliečių ir Lietuvos piliečių skaičius (7 priedas) nuo 2010 m. iki 2015 m. liudija tam tikrą dinamiškumą. 2010 m. fiktyviomis buvo pripažintos 30 santuokų, 2011 m. – 33, 2012 m. – 14, 2013 m. – 16 ir 2014 m. – 32 santuokos. Pastebėtina, kad, visų pirma, šis skaičius apima tik Lietuvoje ir tarp Lietuvos Respublikos bei trečiųjų šalių piliečių užregistruotas santuokas, kurios teismo sprendimu buvo pripažintos fiktyviomis. Antra, tokio pobūdžio santuokų organizavimas (ir dalyvavimas jose) Lietuvos teisinėje bazėje nėra kriminalizuotas. Be to, tai nėra pripažįstama kaip išnaudojimo ar prekybos žmonėmis forma (atlikto HESTIA tyrimo duomenimis, ekspertai teigė nematantys pagrindo manyti, kad tarp fiktyvių santuokų gali būti išnaudojančių). Trečia, šis skaičius neapima kitose ES valstybėse narėse registruotų santuokų tarp Lietuvos Respublikos ir trečiųjų šalių piliečių. Deja, tokio pobūdžio informacijos nerenka nei Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerija, nei kitose ES valstybėse narėse įsteigtos Lietuvos

Respublikos atstovybės. Ketvirta, duomenų analizė pagal pilietybę rodo, kad didesnė dalis fiktyvių santuokų pripažinta su tais trečiųjų šalių piliečiais, kurių imigracija į Lietuvą yra pastebimai didesnė (Baltarusijos, Rusijos ir Ukrainos). Vis dėlto dėl mažų skaičių daryti detalesnes išvadas nėra tikslinga.

Nors šis tyrimas akcentuoja užsienyje sudarytas fiktyvias-išnaudojančias santuokas, tyrimo metu buvo apklausti Vilniaus apskrities Vyriausiojo policijos komisariato Migracijos valdybos specialistai, renkantys informaciją apie įtartinas santuokas Lietuvoje tarp Lietuvos ir trečiųjų šalių piliečių. Nors Lietuvoje yra fiksuojamos fiktyvios santuokos be išnaudojimo ar prekybos žmonėmis indikatorių, specialistų atsakymai leidžia kalbėti apie prielaidas išnaudojimui atsirasti. Tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje fiktyvių santuokų organizavimas (ypač verbavimas) yra panašus į Jungtinėje Karalystėje organizuojamas fiktyvias-išnaudojančias santuokas ir verbavimą Lietuvoje, kuomet trečiųjų šalių piliečiai verbuoja itin pažeidžiamas moteris, turinčias psichologinių sutrikimų ar fizinę negalią:

<... Dėl Pakistano yra įtarimų. Dažniausiai pasirenka merginas, kurios turi fizinę negalią. Protinę gal mažiau, nėra tokių, bet turi kažkokių invalidumo požymių. Tokių mes stebėjom. Bet čia tik įtarimai ir nepatvirtinti visiškai... Kiek aš santuokų tokių žiūrėjau, būtent pakistaniečiai suranda. Arba su negalia, ar našlaičius, ar iš vaikų namų. Tėvai mirę, butas likęs. Ne gražuolės tos merginos...>
(P: 2015 09 28).

Apibendrinant anksčiau aptartus statistinius duomenis reikia akcentuoti, kad fiktyvių-išnaudojančių santuokų problematikos lauke tai tik maža dalis duomenų, todėl statistinių duomenų analizė neleidžia daryti gilesnių apibendrinimų. Vis dėlto galima išskirti kelis probleminius aspektus. Pirma, ikiteisminių tyrimų skaičius neparodo realios situacijos. Tai iliustruoja tiek Lietuvos

„Carito“ pateikti duomenys apie darbą su prekybos žmonėmis aukomis (ir šių duomenų palyginimas su duomenimis, gautais iš Lietuvos kriminalinės policijos biuro), tiek teisėsaugos institucijų (šiuo atveju – prokuratūros) atstovo argumentas dėl politinių prioritetų ir žmogiškųjų išteklių prekybos žmonėmis srityje:

<... Būtų daugiau personalo, techninės galimybės, bylų dar daugiau atsirastų... nei kiek neabejoju...> (P: 2015 09 21).

<... Nerinkdami informacijos, mes labai numažinam skaičius nukentėjusių lietuvių. Aš jau nekalbu apie tai, kai lietuviai liko Didžiojoje Britanijoje duodami parodymus, liko ir apsigyveno. Ir girdžiu kalbant Anti-traffickingo centrą iš Londono apie 560 lietuvių, 40 lietuvių, vienoje byloje, kitoje. Čia buvo darbinis išnaudojimas. Šiandien net Vidaus reikalų ministras, kalbėdamas apie problemą, pradeda nuo statistikos, ir jis daro savo išvadas remdamasis statistika. Jis sako: štai pats reiškinys nedidėja, tik naujos formos atsiranda. Vadinasi, statistika yra svarbi. Tai jei staiga jam kažkas pasakytų, kad ne 24 nukentėjusios, o 124, kaip sutriktų ministras, kaip sutriktume mes visi. O gal ne 100 žmonių, o 200 ar 1000? (N: 2015 07 13).

Antra, iš Lietuvos nevyriausybinų organizacijų ir valstybinių institucijų galime gauti tik dalinę informaciją, nes pagrindinė informacija apie fiktyvias-išnaudojančias santuokas randama tikslo šalių (šio tyrimo atveju Jungtinės Karalystės ar Airijos) institucijose. Neabejotina, kad Lietuvos atstovybėms (ambasadoms ir konsulinėms įstaigoms) pradėjus rinkti ir analizuoti informaciją apie fiktyvias-išnaudojančias santuokas užsienyje būtų galima atlikti kur kas detalesnę situacijos apibūdinimą. Trečia, nors fiktyvios santuokos (kaip migracijos įstatymų pažeidimas arba nusikaltimas prieš valstybę) egzistuoja nuo 2004 m., kuomet Lietuva tapo ES valstybe nare ir tuo pačiu patrauklia šalimi trečiųjų

šalių piliečiams patekti į ES²², fiktyvios-išnaudojančios santuokos (kaip išnaudojimo forma arba nusikaltimas prieš žmogų) statistikoje pasimatė tik 2014 m. Kaip atskleidė HESTIA tyrimas, tai dar nereiškia, kad fiktyvios-išnaudojančios santuokos Lietuvoje iki 2014 m. neegzistavo. Tai liudija nevyriausybinių organizacijų atstovų patirtis:

<... Jau treji metai, kai mes intensyviai girdime šią temą. Pirmas atvejis buvo Lietuvoje. Moteris ištekėjo už kazacho, Marijampolės regione, fiktyviai, ir paskui prasidėjo jos milžiniškos problemos, nes tai buvo fiktyvi santuoka. Ji buvo pažeidžiama, daugiavaikė mama, jai labai reikėjo pagalbos. Išsiskirti nesugebėjo, o liudinkai santuokoj buvo miestelio žinomas teisininkas ir savivaldybės atstovas. Jis prisiėmęs paskolų dingo, o ji ilgus metus vargo, niekaip negalėjo išsiskirti ir, man atrodo, ir šiandien nėra išsiskyrusi. Čia buvo pirmasis atvejis, o paskui pradėjo byrėti pasakojimai iš Didžiosios Britanijos. Turėjome atvejį Panevėžio regione, kuris buvo susijęs su labai dideliu smurtu. Mergina, studentė, naivi pakankamai, buvo grubiai išprievartauta D.Britanijoje kelių trečiųjų šalių piliečių. Ji buvo uždaryta, šiaip ne taip grįžo. Mes turėjome ją gydyti psichiatrinėje ligoninėje, taip ji praktiškai ir neatsistojo ant kojų. Buvo ir kitokio smurto momentų, kai dokumentas paimamas, kai turi tarnauti visai giminei, kai ne su vienu turi sudaryti santuoką. Baimių, kad įtrauks į prostituciją, irgi buvo. Grasinimai iš jaunikio pusės: jei tu kažko nedarysi, gali ir prostitucijoje atsidurti...> (N: 2015 07 13).

Ketvirta, nors trečiųjų šalių piliečių imigracijos kontekste iki šiol fiksuojamos fiktyvios santuokos be išnaudojimo, Migracijos valdybos specialistų patirtis liudija apie išnaudojimo potencialą,

²² Lietuvos kaip tranzito šalies vaidmenį siekiant trečiųjų šalių piliečiams patekti į ES fiksavo Lietuvos žiniasklaida: „Fiktyvios santuokos su lietuvėmis – nelegalų vartai į Europą“: <http://lietuvosdiena.lrytas.lt/-12319961941230204912-fiktyvios-santuokos-su-lietuv%C4%97mis-nelegal%C5%B3-vartai-%C4%AF-europ%C4%85.htm>; „Landa į Lietuvą – fiktyvi santuoka“: <http://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/landa-i-lietuva-fiktyvi-santuoka-670385>; „Nelegalai siekia fiktyvių santuokų“: <http://lzinios.lt/lzinios/Mokslas-ir-svietimas/Nelegalai-siekia-fiktyviu-santuoku; kt>.

ypač organizuojant fiktyvias santuokas tarp į Lietuvą atvykstančių trečiųjų šalių ir pažeidžiamų Lietuvos piliečių. Penkta, nors teigiama, kad prekyba žmonėmis yra tarptautinis nusikaltimas (susijęs su imigracijos ir emigracijos procesais), HESTIA tyrimas atskleidė vidinės prekybos žmonėmis problematiką, apie kurią kalba ir teisėsaugos institucijų atstovai.

<... Pas mus centre jau atsirado senokai. Įtarinėjama tas fiktyvias. Pirmiausia prasidėjo viskas prieš 10 metų kalėjimuose, čia, Lietuvoje. Jei sėdi už kažką, mažo vaiko turėjimas, buvimas tėvu švelnina bausmę ir lygtinai paleidžia. Jau tada atsirado fiktyvios santuokos, kai mūsiškės išeidavo į miestą reikalų tvarkyti ir grįždavo ištekėjusios už kalinio...> (N: 2015 07 27).

<... Mes kol kas irgi žiūrime į tarptautinę prekybą žmonėmis. Nelenkdam į vietinę. Porą tyrimų pradėjome, žiūrėsime, kaip teismai žiūrės. Prekybos žmonėmis straipsniui išvežti žmogaus nereikia, jis gali namie likti...> (P: 2015 10 15).

3.4 Sąvokų problematika

Fiktyvių-išnaudojančių santuokų (kaip ir kitų išnaudojimo bei prekybos žmonėmis formų) problematika turėtų būti analizuojama dviem aspektais: imigracijos ir emigracijos. Pirmuoju atveju dėmesys turėtų būti kreipiamas į santuokas, sudaromas Lietuvoje tarp nuolatinių Lietuvos gyventojų ir trečiųjų šalių piliečių; antruoju atveju akcentuotinos užsienyje sudaromos santuokos tarp nuolatinių Lietuvos gyventojų ir trečiųjų šalių piliečių. HESTIA tyrimas akcentuoja emigracijos perspektyvą, kadangi visi 3 Lietuvoje inicijuoti ikiteisminiai tyrimai yra susiję su užsienyje sudaromomis santuokomis. Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį į tai, kad užsienyje sudaromos santuokos yra susijusios tiek su Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu (kuriame fiktyvios santuokos nėra krimi-

nalizuotos), tiek su Lietuvos imigracijos politika, o tiksliau – šeimos susijungimo reglamentavimu.

3.4.1 Migracija ir šeimos susijungimas

Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ (2004 04 29 Nr. IX-2206) numato, kad šeimos susijungimas – tai Lietuvoje teisėtai gyvenančio ne ES piliečio šeimos narių atvykimas ir gyvenimas Lietuvoje, siekiant išsaugoti šeimą, nepaisant to, ar šeimos santykiai atsirado prieš atvykstant užsieniečiui, ar jam atvykus. Šeimos susijungimo Lietuvoje teisinis reglamentavimas suteikia galimybę gauti leidimus laikinai ir nuolat gyventi šalyje. Įstatymo 43 straipsnio 1 dalies 5 punktą numato, kad leidimas laikinai gyventi Lietuvoje išduodamas šeimos susijungimo atveju, jeigu Lietuvoje gyvena užsieniečio sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo sudaryta registruotos partnerystės sutartis ir kuris yra Lietuvos Respublikos pilietis arba užsienietis, turintis leidimą gyventi. To paties straipsnio 4 dalis numato, kad jeigu leidimas laikinai gyventi užsieniečiui išduodamas pagal šio straipsnio 1 dalies 5 punktą, vidaus reikalų ministro nustatyta tvarka turi būti nustatyta, ar sudaryta santuoka arba registruota partnerystė nėra fiktyvi²³. 53 straipsnio 3 dalis numato, kad leidimas nuolat gyventi Lietuvoje yra išduodamas, jei užsienietis atvyko gyventi į Lietuvą kartu su Lietuvos Respublikos piliečiu kaip jo šeimos narys.

Jeigu Lietuvos Respublikos pilietis sudaro santuoką su trečiųjų šalių piliečiu kitoje ES valstybėje narėje, tuomet galioja tos šalies įstatymai arba ES teisė, o tiksliau – išduodama ES piliečio šeimos nario leidimo gyventi šalyje kortelė pagal 2004 m. balandžio 29 d.

²³ Kai atvyksta sutuoktinis ar registruotas partneris ir kreipiasi dėl leidimo gyventi šeimos susijungimo pagrindu, Migracijos departamentas ir migracijos tarnybos įvertina, ar sudaryta santuoka (ir registruota partnerystė) nėra fiktyvi. Vertinama santuoka arba registruota partnerystė, sudaryta per 5 metų laikotarpį prieš prašymo išduoti ar pakeisti leidimą gyventi pateikimą ir tuo pačiu kelianti pagrįstų įtarimų (Sipavičienė ir Jeršovas 2012).

Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2004/38/EB dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje. Kadangi visi 3 inicijuoti išteisminiai tyrimai dėl fiktyvių-išnaudo-

jančių santuokų susiję su išnaudojimu Jungtinėje Karalystėje, svarbu akcentuoti, kad šią direktyvą Jungtinė Karalystė į savo teisinę bazę perkėlė 2006 m. balandžio 30 d.

3.4.2 Prekyba žmonėmis

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147 straipsnyje prekyba žmonėmis apibrėžiama taip: „Tas, kas pardavė, pirko, kitaip perleido ar įgijo, verbavo, gabeno ar laikė nelaisvėje žmogų panaudodamas fizinį smurtą ar grasinimą arba kitaip atimdamas galimybę priešintis, arba pasinaudodamas nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, arba panaudodamas apgaulę, arba priimdamas ar sumokėdamas pinigus, arba gaudamas ar suteikdamas kito-kią naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį, jeigu kaltininkas žinojo arba siekė, kad nukentėjęs asmuo, nesvarbu, ar jis sutiko, būtų išnaudojamas vergijos ar panašiomis į vergiją sąlygomis, prostitucijai, pornografijai ar kitoms seksualinio išnaudojimo formoms, priverstiniam darbui ar paslaugoms, įskaitant elgetavimą, nusikalstamai veikai daryti arba kitais išnaudojimo tikslais.“ Šį straipsnį papildė 147 straipsnio 1 dalis (išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms) ir 2 dalis (naudojimasis asmens priverstinio darbu ar paslaugomis). Nors iki šiol Lietuvos Respublikos baudžia-

majame kodekse fiktyvi-išnaudojanti santuoka nėra išskirta kaip išnaudojimo forma, baudžiamojo persekiojimo kontekste jau yra inicijuoti 3 ikiteisminiai tyrimai dėl priverstinių vedybų²⁴.

3.4.3 Fiktyvios ir fiktyvios-išnaudojančios santuokos

ES ir Lietuvos teisėje bei mokslinėje literatūroje yra keli fiktyvios santuokos apibrėžimai. Visų pirma, santuoka laikoma fiktyvi tuomet, kai sudaroma vien dėl galimybės pasinaudoti teise laisvai judėti ir gyventi ES, todėl valstybės narės gali priimti būtinas priemones atsisakyti, nutraukti arba panaikinti bet kokias dėl įvykusios santuokos suteiktas teises, jei jomis piktnaudžiaujama ar sukčiaujama (EK 2014). Sipavičienė ir Jeršovas (2012) patvirtina, kad santuoka ar registruota partnerystė apibrėžiamos kaip fiktyvios, kai jos sudaromos siekiant gauti leidimą gyventi Lietuvos Respublikoje ir nesiekiant sukurti Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatytų kitų santuokos ar registruotos partnerystės teisinių pasekmių. Kudinavičiūtė-Michailovienė ir Sagatys (2012) teigia, kad fiktyvi santuoka – santuokos fikcija, imitacija, kai santuoka yra sudaroma „tik dėl akių, neturint tikslo sukurti šeiminius teisinius santykius“.

Vis dėlto fiktyvių santuokų apibrėžimai yra kritikuotini. Kaip teigia Jakulevičienė ir Biekša (2009), „viena iš sąlygų pripažinti Lietuvoje santuoką fiktyvia yra tai, kad šeimos nariai iki santuokos niekuomet nebuvo susitikę“. Autoriai akcentuoja, kad esant tokiam reikalavimui nėra atsižvelgiama į tradicines praktikas, paplitusias užsienio šalyse, todėl toks apibrėžimas gali būti laikomas per plačia fiktyvios santuokos sąvoka. Be to, esant šiam reikalavimui, neatsižvelgiama ir į naujas tendencijas, pavyzdžiui, santuoką internetu.

---

²⁴ Sąvoką „priverstinės vedybos“ vartoja Lietuvos kriminalinės policijos biuro Veiklos koordinavimo ir kontrolės valdybos Veiklos planavimo ir organizavimo skyrius, pateikdamas statistinę informaciją apie inicijuojamus ikiteisminius tyrimus prekybos žmonėmis srityje.

3.4.4 Priverstinė santuoka, pažeidžiamumas ir fiktyvi-išnaudojanti santuoka

Siekiant surasti tinkamiausią sąvoką, apibrėžiančią sąsajas tarp fiktyvios santuokos ir prekybos žmonėmis, tikslinga aptarti priverstinės santuokos ir išnaudojimo sąvokas, kadangi išnaudojimas yra esminis prekybos žmonėmis elementas. Kaip teigia Augutienė (2014), priverstinė santuoka – tai „asmens išnaudojimas santuokos sudarymui, siekiant socialinių ar finansinių garantijų užtikrinimo. Pasitelkiant prievartą ir šantažą, sukuriant iliuziją apie laimingą šeimyninį gyvenimą, pažadant dideles pinigų sumas žmonės yra priverčiami sudaryti santuoką su užsienio šalių piliečiais, o vėliau toje santuokoje – išnaudojami.“ Šiuo atveju autorė akcentuoja naudojamąsi moterų psichologiniu, socialiniu, emociniu ar fiziniu pažeidžiamumu, kuomet prievartos ar apgaulės būdu moterys išteka už trečiųjų šalių piliečių (dažniausiai). Kaip matyti iš šio apibrėžimo, esminis priverstinės santuokos elementas yra išnaudojimas. Išnaudojimo sąvoka apibrėžiama kaip „padėtis, kai atitinkamas asmuo neturi tikro arba priimtino pasirinkimo, kaip tik pasiduoti prievartai“ (Prekybos žmonėmis aukų ES teisės 2013).

Atsižvelgiant į aptartas sąvokas, šiame tyrime vartojama „fiktyvios-išnaudojančios santuokos“ sąvoka, apimanti tiek fiktyvumą, tiek išnaudojimą kaip esminį prekybos žmonėmis elementą.

Fiktyvių-išnaudojančių santuokų sąvokos problematika gali būti iliustruojama HESTIA tyrimo metu pateiktomis teisėsaugos institucijų ir nevyriausybinų organizacijų atstovų nuomonėmis apie skirtingų sąvokų taikymo aspektus:

<... Dėl terminų kyla daug klausimų. Fiktyvi santuoka ir priverstinė. Fiktyvi gali būti ir nepriverstinė, o priverstinė kartu ir fiktyvi. Priverstinės santuokos nuo prekybos žmonėmis vienas iš skirtumų ir yra tas privertimo elementas, yra teisėtu būdu susituokiant išnaudojamas kitas žmogus. Nes jei jie susituokė, viskas yra kaip ir

teisėta, teisininkų akimis, santuoka sudaroma, bet po to toje santuokoje yra išnaudojimas, seksualinis ar darbo tikslais, pavertimas tarnu ir panašiai. Visa ta forma yra teisinė...> (N: 2015 07 23).

<... Aš galvoju, kad sunkiausia jiems ir mums suvokti, kur prasideda fiktyvumas. Tą santuoką sudarai, kaip ir viskas vyksta oficialiai, dėl to niekas neižvelgs nei kokios prievartos, nei tų grasinimų. Tik kai jau kitame etape, kada auka suvokia, kad papuolė į tinklą. Visi sako, čia gal šeimos asmeniniai santykiai, (...) jei smurtą naudoja, kokia čia prekyba žmonėmis...> (P: 2015 07 14).

4. Tyrimo rezultatai

Šalia fiktyvių-išnaudojančių santuokų problematikos analizės šiame skyriuje apibūdinami atvejai, dėl kurių Lietuvoje yra inicijuoti ikiteisminiai tyrimai²⁵.

Atvejis Nr. 1

Vienas ikiteisminis tyrimas inicijuotas Klaipėdos teisėsaugos institucijų, kuomet pareigūnai iš Jungtinės Karalystės gavo užklausą apie išnaudojimu įtariamus asmenis. Plungėje viena mergina kreipėsi į policijos komisariatą. Pokalbio metu ji papasakojo, kad buvo nugabenta į Jungtinę Karalystę apgaulės būdu, pažadant darbą rūbų rūšiavimo fabrike. Kartu su įtariamąja mikroautobusu mergina nuvyko į Jungtinę Karalystę. Už kelionę sumokėjo nežinomas trečiųjų šalių pilietis, kuris nekalbėjo lietuviškai. Buvo spėjama, kad tai Pakistano, Irano ar kitų musulmoniškų kraštų pilietis, sumokėjęs už kelionę ir įtariamajai už užverbuotą auką. Nukentėjusioji pamatė, kaip ant lovos numetami pinigai, iš kurių įtariamoji 200 svarų paduoda aukai, pati išeina ir pasako: „Pasimatysime kitą sekmadienį, lygiai po savaitės.“ Nukentėjusioji nesuprato, kas tuo metu vyko. Vakare pinigų sumokėjęs trečiųjų šalių pilietis pradeda prie jos priekabiauoti. Nukentėjusioji angliškai nekalbėjo, todėl naudojosi Google vertėjo paslaugomis telefone. Trečiųjų šalių pilietis prašė teikti seksualines paslaugas ir priekabiavo, tačiau nukentėjusioji išsisuko. Tapatybės kortelės ir telefono, kuri paėmė įtariamoji kelionės metu, nukentėjusioji neturėjo. Vėliau nukentėjusioji trečiųjų šalių piliečio paprašė telefono, kad galėtų paskambinti savo draugui, gyvenančiam Plungėje. Kadangi draugas turėjo pažįstamų Airijoje, nukentėjusiajai pavyko susisiekti su Airijoje gyvenančiais pažįstamais, kurie paskambino Londono policijai, nurodydami apytiksliai buvimo vietą. Policija atvyko, išlaisvino auką ir kartu išvadavo dar vieną merginą, kuri tuo momentu buvo bute pas tą patį Pakistano pilietį. Tuomet prasidėjo tyrimas Londono Metropolitanos policijoje. Lietuvoje tuo pačiu pagrindu prasidėjo kriminalinės žval-

²⁵ Kadangi šiuo metu vyksta ikiteisminiai tyrimai, pateikta informacija yra fragmentiška.

gybos tyrimas, kuris vėliau peraugo į jungtinį tarptautinį tyrimą, todėl Lietuvos teisėsaugos institucijos pradėjo ikiteisminį tyrimą su 4 aukomis. Kaip paaiškėjo vėliau, merginos iš Klaipėdos regiono buvo verbuojamos, pardavinėjamos ir vežamos santuokai į Jungtinę Karalystę, kur už atitinkamą pinigų sumą buvo ištekinamos už trečiųjų šalių piliečių. Dalį užmokesčio gaudavo vadinamosios tarpininkės. Jos pasiimdavo trečdalį sumos. Kita dalis užmokesčio atitekdavo santuoką sudariusiai merginai. Vėliau šios merginos grįždavo į Lietuvą, bet kartais turėdavo pasirodyti migracijos pareigūnams, pokalbiui migracijos tarnybose dėl santuokos tikrumo. Todėl prieš santuokos sudarymą tariamam jaunikiui ir nuotakai buvo duodami duomenys vienas apie kitą, kad jie juos išmoktų, įsisavintų ir atsakytų kiekvieną kartą, kai būdavo kviečiami į migracijos tarnybą. Pasibaigus tyrimui, Jungtinėje Karalystėje už prekybą žmonėmis dėl fiktyvių santuokų organizavimo buvo nuteista sugyventinių pora (Lietuvos piliečiai) ir afganistanietis. Moteris gavo 10 metų, sugyventinis – 6 metus, o afganistanietis (kuris „pirko“ nuotaką) – 5 metus laisvės atėmimo bausmes.

Ši pateikta informacija yra tik viena dalis bylos, nes kita dalis yra tos pačios bylos tęsimas Lietuvoje dėl kitų merginų, kurios dar nėra atpažintos ir kurių, teisėsaugos institucijų atstovų duomenimis, gali būti dar daugiau. Oficialiai pripažintų nukentėjusiųjų Jungtinėje Karalystėje buvo trys, tačiau iš pradžių jų buvo daugiau, bet dalis atsisakė bendradarbiauti. Šiuo metu teisėsauga aiškina, kaip šios nukentėjusios yra susijusios su byla Jungtinėje Karalystėje. Teisėsaugos atstovų teigimu, nukentėjusios greičiausiai bus ten ištekėjusios, bet nenorės bendrauti su teisėsauga, nes gavo pinigus, todėl sunkiai save identifikuoja kaip aukas. Tyrimo metu paaiškėjo, kad viena auka yra įtariamosios sesuo, turinti protinę negalią. Visų aukų išsilavinimas – pagrindinis. Visos aukos neturėjo darbo ir buvo girdėjusios, kad „Londone galima gerai uždirbti“. Reikia akcentuoti, kad išnaudojimu įtariama moteris prieš tai pati buvo auka. Tyrimo metu aukos pateikė informaciją apie įtariamąją, kad ji buvo ištekėjusi už pakistaniečio. Moteris buvo parduota ir suprato, kad tokiu būdu galima lengvai užsidirbti.

4.1 Verbavimo mechanizmai, nusikaltėlių profilis, pažeidžiamumo išnaudojimas ir socialinis bei demografinis aukų portretas

4.1.1 Verbavimas

Dalis ekspertų teigė nematantys didelio skirtumo tarp verbavimo fiktyvioms-išnaudojančioms santuokoms ir kitoms išnaudojimo formoms (seksualiniam išnaudojimui, nusikaltimams), kadangi visais atvejais verbuotojai siekia pasinaudoti (potencialių) aukų pažeidžiamumu, psichologinėmis problemomis (ne tik protinė negalia, bet ir rizikos elgsena, priklausomybėmis nuo alkoholio ar psichotropinių medžiagų), šeimine situacija (socializacijos centruose augusios aukos, nepilnose ir skurdą patiriančiose šeimose gyvenusios aukos, vienišos motinos) ir socioekonominiu statusu (skurdas, nedarbas, žemi išsilavinimo rodikliai). Vis dėlto pastebėtini skirtumai. Pavyzdžiui, fiktyvių-išnaudojančių santuokų atvejais verbuotojai mažiau vilioja, kadangi, kaip teigia socialiniai darbuotojai, nereikia auką priversti įsimylėti. Pakanka pasiūlyti gerą uždarbį, geras sąlygas ir galimybę pamatyti pasaulį. Šie pažadai (potencialioms) aukoms, patiriančioms skurdą ir gyvenančioms kaimuose, yra itin veiksmingi. Be to, kaip teigia nevyriausybių organizacijų atstovai, verbuojant aukas fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimui svarbus asmeninis kontaktas ir internetas: socialinė žiniasklaida („Facebook“), pažinčių portalai ir skelbimų puslapiai. Su išnaudojimo aukomis dirbantys darbuotojai pastebi, kad Lietuvoje yra daug vienišų, psichologinių problemų turinčių asmenų, „gyvenančių“ socialinėje žiniasklaidoje ir pažinčių portaluose. Tokia elgsena gali tapti rimta priežastimi verbavimui.

Teisėsaugos institucijų atstovų teigimu, 2011 m. buvo masiškai paplitęs reiškinys, kai patys britai važiuodavo į Latviją, eidavo į striptizo klubus ir kitas vietas, kur buvo galima rasti pažeidžia-

mų merginų. Britai matydavo, kad tokios merginos lengvai pasiduoda skirtingoms verbavimo formoms. Merginoms buvo siūloma važiuoti į Jungtinę Karalystę pasisvečiuoti, o paskui užverbuotas

aukas siūlydavo trečiųjų šalių piliečiams fiktyvioms santuokoms. Ekspertų teigimu, Lietuvoje tokio pobūdžio reiškinys nebuvo fiksuojamas, tačiau tai nereiškia, kad toks verbavimo būdas Lietuvoje neegzistavo.

Nevyriausybinių organizacijų ir teisėsaugos institucijų atstovų teigimu, verbuoti fiktyvioms-išnaudojančioms santuokoms nusikaltėliams yra kur kas lengviau negu verbuoti kitoms išnaudojimo formoms, nes (potencialios) aukos jaučiasi „saugesnės“, o verbuotojai turi daugiau galimybių pateikti viliojančios informacijos. Be to, aukos ne tik nejaučia grėsmės, bet taip pat viliojamos kompleksiniais argumentais: lengvu uždarbiu, geromis darbo sąlygomis, galimybe pamatyti naują šalį ir patirti nuotykių. Lengvesnis verbavimas daro įtaką reiškinio masiškumui ir geografinėms verbavimo erdvėms, kuomet verbuojama netikėtose vietose (žr. citatą toliau). Be to, kaip atskleidė tyrimo duomenys ir ikiteisminiai tyrimai, dažnai buvusios aukos, dalyvavusios fiktyviose ar fiktyviose-išnaudojančiose santuokose, pradeda verbuoti aukas. Taip susikuria tinklas, apimantis buvusias ir esamas aukas bei organizuotas nusikaltėlių grupes:

<... Čia tokia taktika, kad jie paruošia tokius multiplikatorius. Pavyzdžiui, Tauragės atvejis, kur mūsų auka pasidarė kaltinamoji. Kiti atvejai, kurie neatėjo iki ikiteisminio... Jos gi pačios naršydavo po

kaimą ir aiškino labai įtaigiai, kaip viskas gerai, kaip man baigėsi, ir tau tas pats bus. Kitas dalykas, kas man dar krenta į akis, – labai masiškas verbavimas, verbuotojų masiškumas. Prisiminiau dar vieną atvejį, dėl kurio taip pat nepradėtas tyrimas, nes auka nusprendė, kad neturi ką pasakyti. Pavyzdžiui, kažkokia moteris, sutikta ligoninėje, staiga pradeda verbuoti santuokai užsienyje...> (N: 2015 07 13).

Vienas iš esminių verbavimo aspektų – nusikaltėlių profesionalumas. Nevyriausybinių organizacijų atstovų teigimu, dažnai aukos nesuvokia, kad jas verbuoja. (Potencialioms) aukoms atrodo, kad viskas vyksta atsitiktinai, tačiau iš tiesų viskas planuojama iš anksto, kad atrodytų įtikinamai.

<... Aukos gali visiškai nesuvokti, kaip jas verbuoja, jos nemato visos grandinės, joms atrodo, kad ten kažkas tik išniro, o iš tikrųjų viskas buvo labai planinga, surežisuotos rolės, užėjimai į namus, netikėtas padangos nuleidimas. Aukoms atrodo, kad čia atsitiktinumas, o tu paskui matai, skaitydamas bylą ir su tyrėju kalbėdamas, kad ten seniai viskas buvo paskirstyta...> (N: 2015 07 13).

Aukų apsaugos srityje dirbančių nevyriausybinių organizacijų atstovų teigimu, populiarėja iki šiol ne taip plačiai naudota verbavimo forma, jungianti šeimos, draugų ir pažįstamų ratą. Tokio pobūdžio verbavimas itin pastebimas organizuojant fiktyvias-išnaudojančias santuokas. Panašu, kad į šį tinklą įsitraukia ne tik šeimos nariai ir draugai, bet ir kaimynai. Ekspertų nuomone, visi tinkle dalyvaujantys asmenys vienu ar kitu būdu gauna atlygį už užverbuotas aukas. Be to, pažįstamų tinklai ir skirtingi verbavimo įrankiai leidžia prie (potencialių) aukų prieiti individualiai ir panaudoti konkrečiai vienai ar kitai aukai skirtas priemones. Pavyzdžiui, jei auka labiau išsilavinusi – pritaikomos vienos priemonės, jei auka neišsilavinusi – taikomos visai kitokios verbavimo priemonės. Be to, tokiu būdu verbuotojai aukas pradeda pažinti asmeniškai, o tai reiškia, kad atsiranda galimybė pasinaudoti ne tik pažeidžiamumu bendrąja prasme, bet ir konkrečiomis silpnomis

aukos vietomis, pavyzdžiui, pomėgiais, psichologiniais barjeriais, aukos gyvenimo istorija ir kt. Taip verbuotojas ir (potenciali) auka tampa geriausiais draugais:

<... Reikia paskaityti žinutes, ką jos rašo. Sunku patikėti. Jos rašo porą savaitių, pavirsta tokiomis draugėmis. Ten yra darbas, tikrai dirba darbą ir dar galvotum, kad psichologiją baigusios. Prisitaiko prie kiekvienos merginos, rašo: „Labas, draugyte, ką tu veiki? kaip tau šiandien, ar mama kniso protą, ar ne? Tau ten turbūt žiauriai sunku, aš tau į sąskaitėlę įmečiau 20 svarų, ką nors nusipirk. Kaip tavo nuotaikytė“... Ėjimas per emocinę, ryšio ir santykio kūrimo pusę. Kitai rašo: „Ar turi parūkyti, turbūt mama atėmė pinigų. Tu mano draugė, kaip ten fainai, kaip aš tavęs laukiu, ar tau viskas ok.“ Kiekvienai žino, ką parašyti. Ir pasiskaito, matyt, ką ji prieš tai pasakojus, klausia apie artimą aplinką, santykius su draugais, su buvusiais vaikiniais, netgi pasakojo, kad vienai sakė: „Tu nekreipk dėmesio, kad tave paliko, viskas gerai, tu atvažiuosi, tu pamatysi, belenkiek pinigų turėsi, grįši, jis tau pavydės.“ Prie kiekvienos prieina... visiškas manipuliavimas...> (N: 2015 08 11).

Atsižvelgiant į šiuos verbavimo aspektus galima teigti, kad vienos bendros verbavimo schemos nėra. Priešingai, verbavimo priemonės individualizuojamos ir pritaikomos kiekvienai aukai konkrečiai. Jei verbavimo priemonės skiriasi atsižvelgiant į aukos socialines ir demografines charakteristikas, bendras ekonominis verbavimo argumentas išlieka tas pats:

<... Ir fiktyvių santuokų, ir kitų išnaudojimo formų verbavimo argumentas tas pats – dėl ekonominės naudos. Aišku, kai verbuoji darbui – vieni dalykai, kai verbuoji santuokai, žadi kitus dalykus. Pats verbavimas, būdas, metodas, manau, labai artimas...> (N: 2015 08 11).

Ikiteisminių tyrimų tyrėjų teigimu, verbavimo pobūdis gali skirtis atsižvelgiant į skirtingas išnaudojimo formas. Pavyzdžiui, jei verbuojama nusikaltimams vykdyti, stengiamasi ieškoti asocialių

asmenų su „kriminaliniu prieskoniu“. Fiktyvioms ar fiktyvioms-išnaudojančioms santuokoms verbuotojai ieško labiau socialinio ir ekonominio pažeidžiamumo elemento, nes siūlomas lengvas uždarbis visiškai nedirbant. Šiuo atveju ieškomos ne asocialios, bet du ar tris vaikus auginančios, vyrų neturinčios, kaimo vietovėse gyvenančios, nepasiturinčios merginos ir moterys. Pareigūnų teigimu, žaismingomis formomis gali būti verbuojamos studentės, galinčios susigundyti „papildomu“ uždarbiu ir nuotykiškai:

<... Yra pažeidžiami asmenys, daugiavaikės motinos, kurios neturi vyrų, kurios turi 3 ar 4 vaikus, paskolų krūvas ar gyvena kaime. Tokias įkalbinėja, siūlo: jūs nuvažiuokit, susituoksit, gausit pinigų, pagerės jūsų gyvenimas, jums bus gerai. Va čia yra verbavimas. O jau studentei siūlo papildomai uždarbį, tarsi nieko neįpareigojančiai...> (P: 2015 09 21).

Dar vienas verbavimo metodas – užverbuoti ne aukas, o verbuotojus. Pavyzdžiui, prekeiviai žmonėmis Jungtinėje Karalystėje yra suinteresuoti vietines merginas iš Lietuvos ar kitų šalių pritraukti į Jungtinę Karalystę ir padaryti ne aukomis, bet savo draugėmis. Tokiu būdu verbuotojų tinklas plečiasi (lietuvės merginos grįžta į Lietuvą verbuoti), o tikrieji nusikaltimų koordinatoriai stengiasi išvengti atsakomybės:

<... Tik tiriant išaiškėja, kad merginas verbuoja ne albanai, kurie lietuviškai nekalba, o merginos lietuvės, kurios su jais draugauja, jas įkalbinėja atvažiuoti į Vokietiją, Britaniją ar kitas šalis. Albanas sako, aš niekuo dėtas, susipažinom, draugavom, bet aš ryšių su prekyba žmonėmis neturiu, nors visa kontrolė, viskas per juos eina...> (P: 2015 07 14).

Besiplečiant interneto prieigai, didėja verbavimo internetu potencialas. Jei internetas nevaidina lemiamo vaidmens paskutiniuosiuose verbavimo etapuose, tai pirminio kontakto užmezgimui internetas dažnai būna labai svarbus. Vėliau į verbavimo gran-

dinę įsijungia daugiau asmenų (nusikaltėlių ir aukų), naudojančių skirtingą priėjimą prie aukos.

<... Visą laiką pirmosios kregždės būna per internetą, o po to ratas plečiasi. Tai, kuri išteka, pasiūlo, sako, aš tau užmokėsiu, rask draugių. Susigundo...> (P: 2015 07 16).

4.1.2 Pažeidžiamumo išnaudojimas

Kadangi aukos pažeidžiamumo ir išnaudojimo įrodymas yra itin svarbi ikiteisminio tyrimo dalis, svarbu suvokti, kaip pažeidžiamumo ir išnaudojimo aspektus supranta skirtingų valstybinių institucijų ir nevyriausybinių organizacijų atstovai. Tyrimas atkleidė, kad dauguma ekspertų pritaria, jog pažeidžiamumas ir išnaudojimas (ar aukos pažeidžiamumo išnaudojimas) prasideda ne tikslo šalyje po fiktyvios santuokos, bet verbavimo metu, kuomet verbuotojai pasinaudoja aukos pažeidžiamumu. Tai rodo, kad prekybos žmonėmis srityje dirbantys ekspertai adekvačiai suprantą esminį prekybos žmonėmis nusikaltimo elementą.

<... Pats verbavimas, verbavimo momentas yra išnaudojimas, o tai yra pripažįstama kaip prekyba žmonėmis. Pažeidžiamumu ir tuo negalėjimu gerai suvokti yra naudojamosi. Psichologiniai momentai žaidžia...> (N: 2015 07 30).

<... Išnaudojimas prasideda jau nuo to, kada auka verbuojama ir ji užkabinama, kai ji pradeda norėti tos kelionės. Mes suvokiam, kad jau iš pat pradžių yra išnaudojimas. Aš kaip žmogus kalbu – išnaudojimas yra, kai pamato tokią ir pasiūlo. Jau čia, kad užkabina tokią žmogų, prasideda išnaudojimas, tada jai jau pradeda aiškinti, piešti istoriją, kaip tu gerai gyvensi. Jos interesai mažiausiai rūpi, tai yra manipuliavimas žmogumi ...> (P: 2015 07 16).

Kiti ekspertai pažeidžiamumo išnaudojimo aspektą iliustravo ne tik verbavimu aukos kilmės šalyje, bet taip pat „darbu su auka“

tikslo šalyje, kuomet auka jau yra įsitraukusi į fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimą, tačiau dar nėra gavusi atlygio. Tai reikia, kad nusikaltėliams manipuliuoti auka tampa dar paprasčiau. Pastebėtina, kad nusikaltėliai ne tik žada atlygį, bet ir savotiškai investuoja į auką: perka rūbų, telefonų, duoda pinigų smulkioms išlaidoms. Tokiu būdu aukos prisijaukinamos tolimesnėms nusi-kalstamoms veikoms:

<... Čia yra manipuliavimas žmogumi. Priklauso nuo merginos, jos charakterio. Tarkim, pas mane yra 1000 svarų. Tai imk 200, aplan-kysi mamą, tėvą, nupirksi telefoną savo jaunesnei sesei ir kai grįši, aš tau duosiu pinigų. Kodėl nepasitikėti manim? Pabrėžiu, kad tai yra manipuliavimas, o manipuliuoti galima įvairiai – meile, pini-gais, tuo, kad Lietuvoje ryšių nėra, šeima prasigėrusi, nieko netu-ri... Tik reikia dar vienos draugės. Ir ieško...> (P: 2015 07 16).

Kaip teigia teisėsaugos institucijų atstovai, išnaudojimas – tai valios palenkimo būdas, ypač kai verbuojama dėl sunkios finansi-nės padėties. Siekiant įrodyti prekybą žmonėmis, reikalingas trijų procesų įrodymas: valios palenkimo būdas / verbavimas, gabenimas ir išnaudojimo tikslas. Fiktyvių ar fiktyvių-išnaudojančių san-tuokų atveju įrodyti išnaudojimo tikslą yra sunkiausia, todėl, kaip teigia ekspertai, yra žinoma tik apie pačius žiauriausius atvejus, kai aukos uždaromos, prievartaujamos, ribojama laisvė, neleidžiama grįžti į kilmės šalį, atimami dokumentai.

Kita vertus, dažnai aukos nesupranta, kad jos daro nusikaltimą ar jame dalyvauja. Be to, nesupranta, kad jomis siekiama pasinaudo-ti. Priešingai, aukos mano, kad nusikaltėliai joms suteikia galimybę, kuria jos siekia pasinaudoti. Tačiau didžiausia problema kyla tuomet, kai verbuoja ne svetimi žmonės, bet pažįstami iš draugų rato. Tokiu atveju įsivaizduojama, kad pažįstami ar draugai daro paslaugą:

<... Jos nesupranta, kad daro nusikaltimą, nelabai supranta, kad jo-mis norima pasinaudoti. Joms atrodo, kad yra teikiama galimybė,

atsirado draugas, kuris mato, kaip joms sunku... Štai draugė vieną dieną pasiūlo: čia tau suorganizuoju, padarau dokumentą, važiuok, jei nori... Aš pati susituokus 10 000 litų parsivežiau ir, žiūrėk, kaip man gerai, kaip gerai gyvenu ir nereikia socialinės pašalpos...> (N: 2015 07 30).

Kaip teigia nevyriausybinų organizacijų atstovai, jei aukos patenka į prekybos žmonėmis tinklus, iš jų bus išspaudžiama viskas, kas tik įmanoma. Šis faktas liudija kompleksinę aukų išnaudojimo prigimtį, susijusią su įklampinimu į skolas, laisvės suvaržymu, asmens dokumentų atėmimu ir kt.

<... Ana pusė tikrai neblogi psichologai. Labai gerai žino, kada paspausti, kada pagąsdinti. Aš sprendžiu iš to, kad dabar spaudoje, kai pradėjo reklamuoti mūsų SOS skambutį, gauname pagalbos prašymus dėl įklampinusių fiktyvių santuokų, dėl darbinio išnaudojimo. Visos ten jos praktiškai pasiliko gyventi, bet kiek siaubo, kad viskas taip pradžioj gražu buvo, taip neapsakomai gražu, tas Abdula buvo toks neapsakomas, o dabar ji vaikšto su mėlynėmis, yra uždaryta ir be paso. Galvoju, labai tiksliai žinoma, kada ką daryti. Aišku viena, kad iš jų spaudžiama visa nauda: jei galima paimti pašalpas, bus pašalpos paimtos, jei paskolą galima paimti, bus paimta paskola...> (N: 2015 07 03).

Kalbant apie pažeidžiamumo išnaudojimą, ekspertai akcentavo, kad Lietuvoje pažeidžiamų žmonių yra daug, todėl „rinka“ verbavimui yra didelė. Be to, lengvai prieinami statistiniai duomenys gali palengvinti nusikaltėliams jų darbą, kadangi valstybinių institucijų internetiniuose portaluose galima lengvai rasti informaciją apie socialinės rizikos asmenis.

<... Ten yra užsakymas, čia yra didelė tikslinė grupė. Atviri statistiniai duomenys, kiek našlaičių, kiek globos netekusių, kiek vaikų socialinėje rizikoje, berniukų, mergaičių. Atsiverti Statistikos departamento, ministerijos – prašom, visa rinkta, net teritoriškai yra. Jie skaityti nemoka? Jei moka pinigus daryti, jie moka ir skaityti. Jie tada

orientuojasi: toje teritorijoje yra labai daug našlaičių, globos namai yra. Toje teritorijoje jie aktyviai ir veikia...> (N: 2015 07 27).

4.1.3 Nusikaltėlių profilis

Kaip teigia teisėsaugos institucijų atstovai, fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimo nusikaltėlių profilis iš esmės nesiskia nuo kitų išnaudojimo formų. Priešingai, dažnai tai yra tie patys nusikaltėliai, kurie verbuoja skirtingas aukas skirtingoms išnaudojimo formoms. Tai reiškia, kad nors fiktyvios-išnaudojančios santuokos Lietuvoje yra sąlyginai nauja išnaudojimo forma, nusikaltėliai turi didelę patirtį verbuojant aukas skirtingoms išnaudojimo formoms.

Kaip pastebi ekspertai, didžioji pinigų dalis tenka nusikaltėliams. Pavyzdžiui, už santuoką trečiųjų šalių pilietis sumoka apie 5000 svarų, o aukai dažniausiai tenka 1000 svarų (ar mažiau), tarpininkams – 4000. Be to, ši suma tenka ne vienam asmeniui, nes, kaip pastebi nevyriausybinų organizacijų ir teisėsaugos institucijų atstovai, dažniausiai prekybos žmonėmis srityje (įskaitant fiktyvias-išnaudojančias santuokas) veikia organizuotas nusikalstamumas. Ekspertų teigimu, nebūtinai turi būti didelės grupuotės. Priešingai, dažniausiai veikia mažos grupelės po kelis asmenis.

<... Visada būdavo organizuotas nusikalstamumas, nes prekeiviai žmonėmis retai veikia po vieną. Yra tinklai, tam tikra sistema. Jiems koks skirtumas, jei žiūri į žmogų kaip į prekę. Ar parduoti nusikalstamai veikai, ar priverstinei santuokai, kuo daugiau būdų, kur jį gali parduoti, tuo geriau. Vieną žmogų turi ir žiūri: ar seksualiniam išnaudojimui, ar priverstinei santuokai – kam turi, tam ir parduodi. Tas naujas formas, galvoju, mes tik dabar atrandam. Jos buvo greičiausiai labai seniai...> (N: 2015 07 30).

Analizuojant organizuotų nusikaltėlių grupių struktūrą pastebėtina, kad dažnai nusikaltimų koordinatoriai veikia ne Lietu-

voje, bet tose šalyse, kur organizuojamos fiktyvios-išnaudojančios santuokos. Ekspertai teigia, kad koordinatoriai būna asmenys, turintys ryšių ir galintys tarpininkauti. Dažniausiai nusikaltėlių grupės sudaro Lietuvos piliečiai, kurie ieško pasiūlos arba „nuotakų“, ir trečiųjų šalių piliečiai, kurie ieško paklausos arba „jaunikių“, kurie tampa pagrindiniu pajamų šaltiniu nusikaltėliams. Kaip teigia ikiteisminių tyrimų tyrėjai, seksualinio išnaudojimo atvejais veikia didelės grupuotės, o organizuojant fiktyvias-išnaudojančias santuokas veikia mažesnės grupės.

Nevyriausybinių organizacijų, bendradarbiaujančių su Jungtinės Karalystės teisėsaugos institucijomis, pastebi, kad organizuojant fiktyvias-išnaudojančias santuokas sukuriama centrai, kuriuose koordinuojami nusikaltimai. Šiuose centruose dirba grupės, susidedančios iš ES (dažniausiai – Rytų Europos) ir trečiųjų šalių piliečių. Šie centrai ieško trečiųjų šalių piliečių, kuriems reikalingos „nuotakos“, ir aukų, kurios ne tik būtų „nuotakos“, bet vėliau įsijungtų į verbavimo procesus. Ekspertai pastebi, kad palaipsniui šie centrai apima vis didesnius nusikaltėlių tinklus. Be to, nusikaltėlių grupių dydis taip pat priklauso nuo paklausos dydžio. Jei paklausa yra didelė, reikalinga pasiūla, todėl į verbavimą įsijungia didesnis žmonių skaičius. Vis dėlto, pareigūnų teigimu, tai nėra tradicinis organizuotas nusikalstamumas, veikiantis didelėmis grupėmis.

<... Tinklas nepaprastai platus, nes pasiūlymų gauna labai daug moterų. Aš galiu pasakyti, kad visada dalyvauja lietuvės, tačiau negaliu pasakyti, kas yra smegenys. Tai nėra taip paprasta. Jie organizuojasi, kažkoks protas ten tikrai vadovauja, paskirsto, bent kažkokią teritoriją apima. Jie ieško tarpininkų, kas tuo užsiima ir kas moka tai, turi priėjimą prie Rytų Europos kontingento...> (N: 2015 07 13).

<... Jie yra susitarę iš anksto, pasiskirstę vaidmenimis. Viskas priklauso nuo paklausos. Jei paklausa yra tokia didelė, tai gali susidaryti organizuota grupė iš dviejų, trijų ar penkių žmonių, kurie

renka, ieško, verbuoja ir veža merginas. Viskas priklauso nuo paklausos...> (P: 2015 07 16).

Analizuojant nusikaltėlių profilį, svarbu akcentuoti, kad prekybos žmonėmis nusikaltimas nėra specifinis reiškinys, neturintis nieko bendro su kitais nusikaltimais ir išnaudojimo formomis. Priešingai, prekyba žmonėmis dažnai sąveikauja su kitomis organizuoto nusikalstamumo formomis. Teisės saugos institucijų atstovų duomenimis, palaiptiesiems skirtingos organizuoto nusikalstamumo grupės pradeda įsitraukti į žmonių kontrabandos ir prekybos žmonėmis nusikaltimus:

<... Man teko asmeniškai paklausti vieno narkokurjerio. Jis keliskart teistas už narkotikų gabenimą. Dabar jis papuolė už nelegalų gabenimą – tai buvo ne prekybos žmonėmis atvejis, bet žmonių gabenimas. Teko susidurti teisme, paklausėm, kodėl pakeitė profilį. Jo atsakymas buvo labai paprastas: aš už kokaino kilogramo pervežimą gaunu tiek pat kiek už du vietnamiečius, o rizika yra žymiai mažesnė. Sako, jei jūs mane pagsausit su kilogramu kokaino, man mažai nepasirodys – 8 metai ir daugiau. Už vietnamiečius gausiu 3 metus, o pinigai tie patys ...> (P: 2015 10 15).

4.1.4 Socialinis ir demografinis aukų portretas

Prekyba žmonėmis yra kompleksinis nusikaltimas, todėl ją analizuojant reikia atkreipti dėmesį ir į tokius pažeidžiamumo faktorius kaip nedarbas, skurdas, išsilavinimas, socialinė padėtis, šeimninė situacija ir kt. Šio nusikaltimo aukomis dažniausiai tampa pažeidžiamos visuomenės grupės. Tačiau, kaip teigia Žiobienė (2006), prekybos žmonėmis aukomis gali tapti bet kokio amžiaus, lyties, socialinio statuso žmonės. Vis dėlto dažniausiai aukomis tampa socialiai pažeidžiami asmenys, naiviai patikintys galimybėmis emigruoti, gauti geriau apmokamą darbą, turėti geresnes gyvenimo sąlygas. Tai patvirtina tyrime dalyvavusių ekspertų nuomonė apie aukų pažeidžiamumą:

<... Tokie dalykai paprastai publikai nesuprantami, bet tai labai svarbu aukoms su sutrikusiu intelektu... Čia ji buvo pastumdėlė, pajuokos objektas, nešvari, o ten ji viską gauna, geidžia sekso su ja, nuolat sakoma, kokia ji neapsakoma, nuostabi. Jai to užtenka, todėl grįžus į Lietuvą ji pasiruošusi dar kelias kitas atsivilioti iš savo mokyklos. Žaidžiama ir žemiausiais, ir primityviausiais jausmais...> (N: 2015 07 03).

Apie socialinę ir demografinę prekybos žmonėmis aukų portretą yra žinoma nemažai. Kaip teigia tyrime dalyvavę ekspertai, fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukų indikatoriai yra panašūs į kitų išnaudojimo formų – prostitucijos, seksualinio išnaudojimo, nusikaltimo darymų – aukų portretus. Nors kiekvienas žmogus, kiekviena auka yra specifinė, ji pasižymi bendrais vardikliais – socialiniu ir ekonominiu pažeidžiamumu, būdingu visoms prekybos žmonėmis aukoms. Tą patvirtina ir tyrime dalyvavę ekspertai, akcentavę itin pažeidžiamas visuomenės grupes:

<... Ekonomiškai, psichologiškai ir socialiai stabilaus žmogaus neišveši, neprikalbinsi tokiems dalykams, nėra šansų. Ima iš kaimų, dugno, iš nuskurdusių daugiavaikių šeimų, su mažais vaikais. Rajoro kaimelyje gyvena, o čia tau siūlo važiuoti į užsienį. Ji toliau gal Vilniaus nėra buvusi, o čia jau siūlo užsienį – gi labai viliojančiai atrodo. Viskas yra daug paprasčiau...> (P: 2015 07 16).

Šiuo atveju svarbu akcentuoti kompleksinę pažeidžiamumo aspektą, susijusį su konkrečių pažeidžiamumo rodiklių sąsajomis. Dažniausiai aukos gyvena skurde, yra neišsilavinusios, todėl negali atpažinti jų atžvilgiu taikomų verbavimo schemų. Be to, tokios aukos visiškai nesuvokia prekybos žmonėmis nusikaltimo turinio ir pasekmių.

<... Daugiau jokių motyvų ir negali būti, nes ten meilės nėra, nieko nėra, o siūlo daugiau nei jos gali gauti Lietuvoje. Tos merginos neturi 12 klasių išsilavinimo. Įsivaizduokit, pasiūlo 1000 eurų. Ji už 1000 eurų net neišvaizduoja, ką gali nusipirkti. Be to, joms ne-

sakoma, kad bus sunku išsiskirti, kad bus krūva problemų. To viso gi nesako. Sako: pagyvenkim mėnesį, du, gausi 1000 eurų, gal ir įsimylėsi, gal ir gyvensi...> (P: 2015 07 16).

Kalbant apie fiktyvias-išnaudojančias santuokas, reikia akcentuoti, kad nors pagrindiniai pažeidžiamumo rodikliai yra panašūs į kitų išnaudojimo formų aukų portretus, rodiklių lygmuo skiriasi. Kitaip tariant, fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukos yra taip pat ekonomiškai, socialiai ir psichologiškai pažeidžiamos, tačiau pažeidžiamumo lygis nėra toks, kaip aukų, kurios patenka į prostituciją ar užverbuojamos nusikalstamoms veikoms.

Kaip pastebi nevyriausybinų organizacijų atstovai, fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukomis gali tapti bet kas, kadangi verbavimo mechanizmai gali paslėpti santuokos fiktyvumą ir naudoti seniai įprastus, vadinamuosius „lover boy“, metodus. Tokiu būdu į prekybos žmonėmis tinklus gali patekti ekonomiškai apsirūpinusios ir išsilavinusios moterys:

<... Dažniausiai visuomenėje yra nuomonė, kad aukos toks portretas: gyvenu kokiam giliam kaime, turiu alkoholio problemų, esu labai sunkios materialinės padėties. Priešingai, gali būti išsilavinusi moteris ir gali sulaukti tokio pasiūlymo... Įsimylėsi, išvažiuosi į kitą šalį, o tau pasą atima, dokumentus atima ir, sako, sėdėk čia... Kalbant apie aukų portretą, dauguma yra jaunos moterys, iki 25 m. Nebūtinai neišsilavinusios, žemo intelekto. Prekybos žmonėmis aukos gali būti bet kas; nors didesnis procentas yra rizikos zonoje esantys asmenys...> (N: 2015 07 30).

Kaip matyti iš socialinių ir demografinių (potencialių) fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukų charakteristikų, į nusikaltimo tinklus gali patekti skirtingo socioekonominio statuso moterys, todėl įgyvendinant prevencinius veiksmus būtina atsižvelgti į šį faktą.

Alytaus teisėsaugos institucijų inicijuotame ikiteisminiame tyrime yra trys nukentėjusios merginos. Alytaus rajone, kaimiškoje vietoje seniūnijos seniūnė kreipėsi į policiją, nes įtarė, kad yra išnaudojama mergina seksualinėms paslaugoms teikti. Policija pradėjo domėtis, apklausė merginą. Apklausos metu paaiškėjo, kad tą pačią merginą tas pats seksualiai išnaudojantis vyras vežė į užsienį. Nukentėjusioji pasakojo, kad vieną kartą į užsienį ji važiavo su viena mergina, vėliau – su kita. Policija pradėjo ieškoti kitų merginų. Iš viso buvo identifikuotos 3 aukos. Kadangi merginos buvo iš kaimų, visos buvo vienaip ar kitaip susijusios tarpusavyje. Dėl vienos iš merginų, turinčios protinę negalią, buvo kreiptasi dėl seksualinio išnaudojimo. Kaip teigia nevyriausybinų organizacijų atstovai, mergina, turinti protinę negalią, buvo naivi ir patikli, todėl ja buvo lengva naudotis. Kitos merginos pas tą patį vyriškį dirbo ūkio darbus. Viena iš ūkio darbus atliekančių merginų pažinojo jau minėtą protinę negalią turinčią ir seksualiai išnaudotą merginą. Šios dvi merginos susipažino tuomet, kai buvo išvežtos į Jungtinę Karalystę fiktyvioms santuokoms sudaryti. Joms buvo pasakyta, kad „jūs ten nuvažiuosit, ten bus pakistaniečiai, jūs ištekėsit, pabūsit, per dvi savaites susitvarkysim dokumentus, gausit pinigų ir mes jus parvešime į Lietuvą“. Į Jungtinę Karalystę merginas lydėjo Lietuvos pilietis, bet ne tas pats, kuris verbavo. Nuvykus į Jungtinę Karalystę užverbuotas merginas taip pat pasitiko Lietuvos piliečiai (vyras ir moteris). Užverbuotos moterys gyveno bute, kartu su pakistaniečiais, kurių buvo trys ar keturi. Seksualiai išnaudojama buvo viena, protinę negalią turinti, mergina. Kitos merginos išnaudojamos nebuvo. Po dviejų savaičių jos grįžo į Lietuvą. Pinigų negavo, nes buvo pasakyta, kad dar ne visi dokumentai sutvarkyti, todėl pinigai bus perduoti įvykus santuokai. Po kiek laiko protinę negalią turinčią merginą kartu su dar kita, turinčia bendravimo ir socialinių sutrikimų, vėl išvežė ten pat. Merginos vėl prabuvo dvi savaites, kol buvo tvarkomi dokumentai. Galiausiai įvyko konfliktas tarp lietuvių tarpininkų ir pakistaniečių, todėl merginos buvo parvežtos į Lietuvą, o fiktyvios santuokos sudarytos nebuvo, tačiau ikiteisminis tyrimas

pradėtas. Pasak socialinių darbuotojų, viena užverbuota mergina atėjo iš pakankamai apsirūpinusios šeimos, tačiau atvyko gyventi į kaimą pas savo draugą. Tame kaime dirbo ūkio darbus pas minėtą vyrą, kuris ją užverbavo. Kita mergina buvo iš skurstančios šeimos, kuri gyveno name be vandens ir elektros. Tėvai turėjo priklausomybę nuo alkoholio. Pati mergina augo socializacijos centruose, turi polinkį vartoti alkoholį; dirbdavo pavienius darbus. Kaip teigia nevyriausybinių organizacijų atstovai, pagrindinis verbavimo aspektas – pinigai ir „pasaulio pamatymas“, kadangi verbuotojai žadėjo atlygį ir galimybę pamatyti Jungtinę Karalystę. Visos merginos buvo verbuojamos atskirai. Organizatoriai buvo skirtingų tautybių Lietuvos piliečiai, užsakovai – pakistaniečiai. Jungtinėje Karalystėje buvo tarpininkė, Lietuvos pilietė, ieškojusi fiktyvių santuokų „užsakovų“. Kaip paaiškėjo tyrimo metu, merginoms verbuotojai buvo žinomi. Jie jas kalbino, lydėjo, vežiojo. Vienas iš jų kartu vyko į Jungtinę Karalystę.

4.2 Pagrindiniai kelionių maršrutai, transportavimas ir atvykimas į tikslo šalį

Pagrindiniai fiktyvių išnaudojančių santuokų kelionių maršrutai, transportavimas ir atvykimas į tikslo šalį skiriasi nuo kitų išnaudojimo formų. Priešingai negu seksualinio išnaudojimo ir nusikalstamų veikų, fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukos juda iš kilmės į tikslo šalį ir atgal. Paprastai nebūna taip, kad per vieną nuvykimą nusikaltėliai sutvarko visus fiktyviai santuokai reikalingus dokumentus. Be to, dažniausiai aukų niekas nelydi, jos važiuoja pačios, o grįždamos į Lietuvą parveža artimiesiems rūbų ar kitų daiktų. Aukų transportavimo būdai, kaip ir kitų išnaudojimo formų atvejais, panašūs, nes aukos gabenamos skirtingais būdais: autobusais, mikroautobusais ir lėktuvais. Visais atvejais aukos buvo gabenamos į Jungtinę Karalystę.

<...Jų niekas nelydėdavo. Nuperka joms bilietus, jos važiuoja ne už savo pinigus, apmoka kviečiančioji pusė, vadinamasis jaunikis. Tai vienais atvejais lėktuvo bilietus arba mikroautobusų, kur kursuoja iš Lietuvos į Jungtinę Karalystę. Ten vietoj, kur susitarė, jas pasitinka. Visais atvejais pasitinka, kad jos niekur neklaidžiotų. Bent jau kiek mes turėjom duomenų šitose bylose, prievarta jų atžvilgiu nebuvo naudojama, išskyrus tą atvejį, kur mergina buvo uždaryta rūsyje. Visais kitais atvejais pasitikdavo, kažkur apgyvendindavo, su pilnu išlaikymu...> (P: 2015 09 21).

4.3 Fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimas

Kadangi Lietuvoje yra inicijuoti tik trys ikiteisminiai tyrimai fiktyvių-išnaudojančių santuokų srityje, duomenų apie santuokų organizavimą tikslo šalyje nėra daug. Vis dėlto tyrimo duomenys leidžia daryti apibendrinimą apie fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimą tikslo šalyje. Paprastai fiktyvių santuokų organizatoriai yra užsieniečiai, kurie yra fiktyviai vedę ES pilietę, dažniausiai iš Rytų ar Vidurio Europos. Šios ES pilietės, savo ruožtu, ieško merginų, kurios taip pat galėtų fiktyviai susituokti. Šie užsieniečiai, suradę merginas, tarpininkauja kitiems užsieniečiams, kuriems reikia leidimų gyventi ES. Teisėsaugos institucijų atstovų nuomone, pagrindiniai koordinatoriai gyvena ne Lietuvoje, bet Jungtinėje Karalystėje, Airijos Respublikoje, Olandijoje ar kitose ES valstybėse narėse.

Nevyriausybinių organizacijų atstovų teigimu, fiktyvios santuokos organizuojamos „konvejeriu“. Vienu metu organizuojama daug santuokų, kuriose dalyvauja tie patys dalyviai ir liudytojai. Dažnai būna taip, kad skirtingų šalių piliečiai, nesuprasdami vienas kito, tuokiasi be vertėjo pagalbos. Be to, kai kuriais atvejais santuokų organizatoriai daro šventes, kurios užverbuotoms merginoms patinka. Tokios šventės dažnai daromos pagal vyrų papročius, nuotakoms nuperkamos suknelės, o šventėse dalyvauja tie patys asmenys. San-

tuokų organizatoriai ne tik organizuoja šventes, bet ir daro vestuvinės nuotraukas ir atlieka kitus vestuvėms būdingus ritualus:

<... Jie daro šventes. Toms mergaitėms labai patinka, kad jie padaro joms šventes. Jie daro dažniausiai pagal tų vyrų papročius, tik merginos gali būti su balta nuotakos suknele. Joms nuperkama nuotakos suknelė, o šventėje dalyvauja visi tie patys asmenys. Daro nuotraukas. Iš tiesų padaro šventę, visi draugiškai prisigeria, pavalgo kokiam kambarėlyje. Man atrodo, yra nuotrauka, kad pagal kažkokius papročius juos suriša, apriša – net tuos ritualus atlieka, kad tai būtų labiau įtikinama...> (N: 2015 08 11).

Kaip teigia socialiniai darbuotojai, nors švenčių organizavimas gali atrodyti nereikalingas, vis dėlto verbavimo ir aukos išlaikymo atžvilgiu tokio pobūdžio šventės yra svarbios, nes aukos pradeda jaustis svarbios ir reikalingos. Toks aukos ryšys su nuskaldeliais yra itin svarbus siekiant aukas įtraukti į fiktyvių-išnaudotojų santuokų organizavimą ir aukų verbavimą:

<... Ištekėjimas nėra reikšmingas. Svarbiausia – pritapimas. Kad jie yra bendras ratas, kad eina vieni į kitų vestuves, kad jos turi draugų. Joms tai yra pritapimas, bendra kompanija, kad ateina, alkoholio atneša. Joms atrodo, kad jas kažkas priėmė. Niekur niekas nepriėmė, o čia faina, smagi kompanija, priima, ir mes visi draugai tokie...> (N: 2015 08 11).

Atvejis Nr. 3

Tauragėje atliekamas tyrimas, susijęs su fiktyvių santuokų organizavimu Jungtinėje Karalystėje. Teisėsaugos atstovų teigimu, santuokų organizavimas, interviu migracijos tarnyboje ir užmokestis labai panašūs kaip ir kitoje byloje Klaipėdoje. Tyrimo metu paaiškėjo, kad mergina, tarpininkaujant Lietuvos piliečiui, fiktyviai ištekėjo Jungtinėje Karalystėje. Pastebėtina, kad šiuo atveju tarpininkė visus pinigus atidavė merginai, sudariusiai santuoką. Su kita mergina buvo visiškai kitokia situacija. Mergina išvažiavo tuoktis savo

noru, bet Jungtinėje Karalystėje prieš santuokos registravimą ir interviu migracijos tarnyboje būsimas jos jaunikis parsivežė į namus ir uždarė rūsyje. Tuomet ji paskambino „Carito“ atstovei, paprašė pagalbos, apytiksliai nurodydama adresą. Tuomet atvažiavo policininkai, bet jos nerado. Po kurio laiko rūsyje uždaryta auka dar kartą paskambino ir paprašė, kad policija atvažiuotų dar kartą. Rūsyje uždaryta moteris teigė girdėjusi atvykusius policininkus. Antrą kartą atvažiavę policininkai ją išlaisvino ir perdavė ambasadai, o ambasada grąžino į Lietuvą. Šiuo metu teisėsauga aiškinasi, kiek tokių aukų galėjo būti Jungtinėje Karalystėje. Teisėsaugos atstovai teigė, kad Tauragės byloje turėtų būti apie 7–8 merginas, kurios fiktyviai sudarė santuokas Jungtinėje Karalystėje.

<... Aš jos klausiu, ar tavęs atvažiuos pasiimti. Sako, aš čia atskridau, pas mane atvažiuos kažkoks vyras ir mane išsiveš. Sakau, jei kažkas atsitiks, tu man skambink ar rašyk. Vakare ji man rašo, jis atvažiavo, aš jai skambinu, ji man numeta. Ji iš labai apleistos šeimos, protinis sutrikimas aiškus – jie iš jos telefono net nepaėmė. Jis ją nuvedė į rūšį, ten buvo tik čiuzinys. Matyt planavo tą fiktyvią santuoką ir ji pradėjo priešintis. Aš jos klausiu, ką tu dabar darai, jis, sako viršuje, aš rūsy, ji nesupranta, kur ji yra, rėkia, verkia. Sako, jis manęs neišleidžia. Buvo keista, o po dienos kitos pasidarė nebejauku, nes jis jos neišleidžia, ja manipuliuoja. Susisiekiu su policijos kriminaliniu biuru, sakiau, nebežinau, ką daryti, padėkit. Tai po dviejų su puse ar kelių parų, nes ir mūsų vadovė per pažintis Anglijoje judino visa tai, nes jis pradėjo jai tik vandens atnešti, ant jos šūkaudavo, ji nesuprasdavo ką. Anglijos policija buvo nusiūsta, kai jau buvo nustatyta, kur ji yra, jie atėjo, paklausė vardą, pavardę to vyro, ar ji čia yra. Jis pasakė, kad ne, tai jie apsisuko ir išėjo. Tada aš jai skambinu, ji klykia į ragelį, sako, jis mane kažkur veš. Sukrovė mano daiktus, girdžiu, bilda viršuje, ir išties aš girdžiu, kaip jis nusileidžia į apačią ir šaukia ant jos, ji klykia, verkia. Tada skambinu vėl atgal tyrėjui, sakau, jie išėjo, tai paskelbė kažkokį raudoną signalą ir jie atvažiavo, sulaukė, bet jis ją jau vilko į mašiną. Kaip ten būtų pasibaigę, irgi neaišku...> (N: 2015 08 11).

4.4 Išnaudojimo formos tikslo šalyse

Kaip teigia tyrime dalyvavę teisėsaugos institucijų ir nevyriausybinių organizacijų atstovai, išnaudojimas prasideda verbavimo Lietuvoje metu, kai verbuotojai išnaudoja potencialių aukų ekonominę, socialinę ir psichologinę pažeidžiamumą. Tačiau aukoms nuvykus į tikslo šalį (fiktyvių-išnaudojančių santuokų atveju – Jungtinę Karalystę ir Airijos Respubliką), prasideda kitokio pobūdžio, fizinis išnaudojimas. Į išnaudojimo tikslo šalį nuvykusios aukos pradeda suprasti, kad viskas vyksta ne taip, kaip buvo planuota ir kaip buvo tartasi. Pavyzdžiui, pasitinka visai kiti žmonės, negu buvo matyti socialinėje žiniasklaidoje („Facebook“) ar pažinčių portaluose; nuvedama į butą, kuriame gyvena trečiųjų šalių piliečiai, įteikiami lapai, kuriuose surašytą informaciją privaloma išmokti atmintinai; paimami dokumentai, prasideda laukimas ir išnaudojimas.

<... Dažniausiai pamatoma, kad sutinka visai ne tas veidas, kuris buvo „Facebook“... Ateina tas, kuris vos angliškai pašneka, parsiveda ją į butą ir ten prasideda jos gyvenimas. Jai parodoma jos vietelė, duodama, kaip jos vadina, pasaka į rankas, keli lapai atspausdinti, ji turi mokintis mintinai tuos lapus ir prasideda laukimas. Iš jos iškart paimamas dokumentas, ir prasideda viskas...> (N: 2015 07 13).

Kaip pastebi pareigūnai ir socialiniai darbuotojai, atsižvelgiant į aukų socialinę ir demografinę portretą, nusikaltėliai su jomis elgiasi skirtingai, todėl išnaudojimo formos taip pat skiriasi: nuo judėjimo laisvės ribojimo ir priverstinių namų ūkio darbų iki seksualinio išnaudojimo. Be to, aukos įkalbinėjamos ieškoti kitų merginų, kurios galėtų atvykti į Jungtinę Karalystę fiktyvioms santuokoms. Kitais atvejais aiškiaus išnaudojimo nebūna, todėl nevisada skirtingas išnaudojimo formas pavyksta įrodyti.

<... Ta mergina, kuri atsiduria be kalbos, be jokių socialinių įgūdžių užsienio šalyje ir atsiduria pakistaniečių, afganistaniečių įtakoje – jie

gi mato, kas prieš juos sėdi. Jie mato, kiek gali su tuo žmogumi žaisti. Jeigu mato, kad ji iš viso yra tokia adaptuota, kad nesuvokia, kas ir kaip, žino, kad ją gali dar ir kitur išnaudoti. Žmogus jų valioje, jų nesieja jokie bendri interesai, jokia meilė. Faktas, kad gali ir išnaudoti, čia priklauso ir nuo merginos. Išnaudojimo laipsnis labai priklauso nuo merginos charakterio, nuo vidinio intelekto, pastovėjimo už save, jei ji klusni kaip avelė, ja ir naudosis, santyčiau, ir ne vienas, o 5, 10 tų afganistaniečių. Panaudos ir galų gale dar į gatvę išmes. Priklauso nuo to, kaip ji elgiasi, jos situacijos suvokimas. Čia daug niuansų, kur reikia individualiai vertinti...> (P: 2015 07 16).

Be to, kaip pastebi teisėsaugos institucijų atstovai, net ir Jungtinės Karalystės ar Airijos Respublikos teisėsaugos pareigūnai ne visada fiktyvias-išnaudojančias santuokas traktuoja kaip išnaudojimo ir prekybos žmonėmis formą. Kartais tokios santuokos būna identifikuojamos kaip migracijos įstatymų pažeidimas. Tokiais atvejais yra baudžiami tiek santuokų organizatoriai, tiek sutuoktiniai (įskaitant aukas).

Vis dėlto išnaudojimas tikslo šalyje yra tiesiogiai susijęs su verbavimo procesais kilmės šalyje. Pavyzdžiui, jei kilmės šalyje aukoms prižadami pinigai ir materialūs daiktai, tuomet tikslo šalyje visa suma neduodama. Priešingai, nusikaltėliai aukoms duoda po truputį (nuperka rūbų, duoda keletą svarų), siekdami tokiu būdu aukas prisijaukinti ir „pririšti“ ilgalaikėje perspektyvoje. Nenuostabu, kad aukos, negavusios atlygio, grįžta į Lietuvą ir paskui vėl atvyksta į Jungtinę Karalystę. Laikui bėgant, situacija keičiasi, prasideda nebe psichologinis, bet ir fizinis aukų išnaudojimas. Paimami dokumentai, ribojama laisvė, priekabiauojama seksualiai, grasiinama aukų vaikų gerovei.

Vis dėlto, kaip teigia socialiniai darbuotojai, kai kurios aukos turi tokį aukštą ekonominį pažeidžiamumą, kad pakanka nupirkti keletą skanių maisto produktų ir kelis rūbus vaikams. Tokiu paprastu būdu auka paperkama.

<... Yra paimamas dokumentas ir jai pasakoma, kad tas dokumentas dabar bus pas juos. Ji negali viena išeiti, yra ganoma. Iš jos gali būti reikalaujama seksualinių paslaugų, ko nebuvo pradiniame susitarime. Ji staiga pamato tą kitą pusę. Aš pradėdau pastebėti tada, kai po pirmųjų reisų sugrįžta, kai parsiveža visokių daiktelių. Matosi tikslinis išnaudojimas, jos ima vaikų nuotraukas, tiesiog tu matai, kad kažkokia informacija reikalinga. Ji turi atsivežti savo dokumentus, kokius tik turi, vaikų dokumentus, tada jau matosi. Kartais užtenka valgomo dalyko skanaus, tai jau būna labai gerai...> (N: 2015 07 13).

Socialiniai darbuotojai, dirbantys su aukomis, teigia, kad iš pirmo žvilgsnio išnaudojimo gali nesimatyti, tačiau detalai analizuojant aukos verbavimo, gabenimo ir gyvenimo tikslo šalyje istoriją, pradeda aiškėti visiškai kiti aspektai, susiję su specifinėmis išnaudojimo formomis. Kaip jau minėta, vieną protinę negalią turinčią merginą nusikaltėliai išnaudojo seksualiai; kitas atvejis buvo susijęs su priverstiniu darbu, kuomet auka buvo priversta dirbti namų ruošos darbus ir gyventi nežmoniškomis sąlygomis. Taip per tam tikrą laiką merginos paverčiamos vergais, deja, su ilgam laikui išliekančiomis psichologinėmis traumomis:

<... Vieną atvejį turėjom. Ten buvo daugiau namų ūkio tvarkymas, bet ji buvo paversta visiška tarnaitė tai visai genčiai, aptarnavo juos, skalbė, virė, kaip gyvulys ant grindų miegojo. Praktiškai ji grįžo visiškai sužlugdyta. Mergina turėjo, man atrodo, kažkokio laipsnio suvokimo sutrikimą, tai po tų įvykių visai jau nebesusikalbėjom su ja...> (N: 2015 07 13).

Šalia darbinio išnaudojimo ir seksualinio smurto aukos patiria psichologinę prievartą ir grasinimą. Nusikaltėliai ne tik prievartauja, bet ir grasina merginas prievarta įtraukti į prostitucijos tinklus. Atsižvelgiant į šiuos duomenis galima teigti, kad išnaudojimas dėl fiktyvių santuokų dažnai yra susijęs su skirtingomis išnaudojimo formomis, todėl nesiskiria nuo kitų prekybos žmo-

nėmis formų. Priešingai, fiktyvios-išnaudojančios santuokos, kaip prekybos žmonėmis forma, įtraukia skirtingas išnaudojimo formas (priverstinį darbą, seksualinį išnaudojimą, laisvės ribojimą, psichologinę prievartą ir kt.), todėl kovojant su šiuo nusikaltimu būtina atsižvelgti į bendrą prekybos žmonėmis kontekstą, aukų portretus ir prevencinius veiksmus.

<... Turėjome atvejį Panevėžio regione, kuris buvo susijęs su labai dideliu smurtu. Mergina, studentė, naivi pakankamai, buvo grubiai išprievartauta D.Britanijoje kelių trečiųjų šalių piliečių. Ji buvo uždaryta, šiaip ne taip grįžo. Mes turėjome ją gydyti psichiatrinėje ligoninėje, taip ji praktiškai ir neatsistojo ant kojų.. Buvo ir kito kio smurto momentų, kai dokumentas paimamas, kai turi tarnauti visai giminei, kai ne su vienu turi sudaryti santuoką. Baimių, kad įtrauks į prostituciją, irgi buvo. Grasinimai iš jaunikio pusės: jei tu kažko nedarysi, gali ir prostitucijoje atsidurti...> (N: 2015 07 13).

Apibendrinant galima teigti, kad atskirti išnaudojimą kilmės ir tikslo šalyse nėra tikslinga, nes išnaudojimas tikslo šalyje yra savotiškas išnaudojimo kilmės šalyje tęstinumas. Jei į tokio pobūdžio išnaudojimą žvelgsime ne per aukos pažeidžiamumo, o per organizuoto nusikalstamumo perspektyvą, tuomet nusikaltimo ir išnaudojimo profilis tampa dar aiškesnis, nes nuo pat verbavimo ir gabenimo iki fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimo, išnaudojimo bei vergystės yra (ir turi būti) matomas vienas ir tas pats nusikaltimas – prekyba žmonėmis. Kaip teigia teisėsaugos atstovai, neturėtų būti svarbu, ar aukai atiduodama dalis užmokesčio, ar ne. Bet kokiu atveju auka yra išnaudojama, nes dėl jos pažeidžiamumo, apgaulės, pasinaudojimo ir prievartos naudojimo asmenų grupė (verbuotojai, tarpininkai ir nusikaltimo koordinatoriai) gauna pelną.

Beje, kaip pastebi nevyriausybinių organizacijų atstovai, antroji pusė – trečiųjų šalių piliečiai – konkrečiose situacijose taip pat gali būti traktuojami kaip aukos. Ekspertų teigimu, trečiųjų šalių piliečiai taip pat ne visada supranta, kad iš jų yra pelnomasi.

4.5 Nusikaltimo atpažinimas, aukų identifikavimas ir pagalba aukoms

Vienas didžiausių iššūkių prekybos žmonėmis srityje – nusikaltimo atpažinimas ir aukų identifikavimas. Kaip teigia teisėsaugos institucijų atstovai, dažniausiai aukos identifikuojamos tuomet, kai pamatomi liekamieji reiškiniai. Pavyzdžiui, merginos negali išsituokti. Tik tokiais atvejais merginos pradeda suprasti, kad buvo apgaudinėjamos ir jomis buvo pasinaudota kaip įrankiu konkreitiems tikslams pasiekti. Pareigūnų teigimu, dažnai moterys pradeda jausti pyktį, kad buvo apgautos, kad jomis buvo pasinaudota kaip prekėmis įgyvendinant kitų asmenų poreikius.

Deja, ne visada aukos supranta, kad jos iš tiesų yra aukos. Dalis merginų tiki, kad jos pačios yra nusikaltimo bendrininkės (taip įtikina patys nusikaltėliai), todėl neidentifikuoja savęs kaip išnaudojimo aukų. Tokiu atveju prekybos žmonėmis nusikaltimas nėra atpažįstamas. Kita vertus, itin pažeidžiamos merginos apskritai nenori bendrauti su policija, nes, socialinių darbuotojų teigimu, joms dažnai būna prigrasinta. Grasinimui naudojami įvairūs argumentai: vaikų gerovė (atimami vaikų dokumentai) ar poveikis aukai (psichologinis smurtas, grasinimas ir kt.).

Tokio pobūdžio problematika vyrauja tais atvejais, kai išnaudojimas tikslo šalyje nėra atpažįstamas. Kitaip tariant, kai pati auka dar nesuvokia, jog yra išnaudojama. Kitais atvejais, kuomet išnaudojimas yra akivaizdus ir pačios aukos bando kreiptis pagalbos, susidaro kitokia situacija: merginos suvokia tapusios išnaudojimo aukomis, bendrauja su teisėsaugos institucijomis ir nevyriausybinėmis organizacijomis (pavyzdžiui, šiame skyriuje aptartas atvejis Nr. 2).

Lietuvoje nevyriausybinių organizacijų informaciją apie aukas gauna skirtingais būdais. Ekspertų teigimu, yra keli kanalai:

Tarptautinė migracijos organizacija, teisėsaugos institucijos, kitos nevyriausybines organizacijos Lietuvoje ir išnaudojimo tikslo šalyse. Prekybos žmonėmis prevencijos ir pagalbos aukoms srityje dirbančios organizacijos operatyviai reaguoja į visus gaunamus pranešimus. Vis dėlto Lietuvoje veikiančios organizacijos ir tarnybos užima tik tarpininko vaidmenį, nes fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukų identifikavimo ir nusikaltimo atpažinimo procesuose svarbiausias vaidmuo tenka tikslo šalių (Lietuvos atveju – Jungtinės Karalystės) institucijoms.

<... Taip, bet santuoka nesudaryta čia, ji sudaryta kitur. Tad kaip jiems identifikuoti tą priverstinę santuoką? Jie tik matydami auką gali ją identifikuoti. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje, kai įvyksta tas faktas, čia jis niekur nėra užfiksuotas, tik iš aukos pasakojimų tu gali tą suprasti. Užfiksavai auką, užfiksiuosi priverstinę santuoką... Manau, kad būtent fiktyvių santuokų identifikavimo šaltinis yra vietinės socialinės tarnybos... Išgirdę nors mažiausią informaciją, nors ir ne pačią tiksliausią, mes tuoj puolame ją tikrinti, knistis, keliam triukšmą, kas, kur, kaip ir dažniausiai pasiteisina ta elgsena – mes iškasame kažką...> (N: 2015 07 13).

Prekyba žmonėmis yra tarptautinis nusikaltimas, apimantis skirtingas (kilmės, tranzito ir tikslo) šalis ir įvairias nusikaltėlių grupes, todėl paties nusikaltimo atpažinimas, ypač fiktyvių-išnaudojančių santuokų, tampa itin probleminiu uždaviniu dėl kelių priežasčių. Pirma, dažnai tokios santuokos suprantamos tik kaip fiktyvios, todėl traktuojamos kaip nusikaltimas prieš valstybę dėl migracijos įstatymų pažeidimų (kitais tariant, prekyba žmonėmis pasislepia po tarptautinės migracijos procesais). Taip aukos nėra identifikuojamos, o prekybos žmonėmis nusikaltimas nėra atpažįstamas. Antra, tiek kilmės, tiek tikslo šalyse dirbančios valstybinės institucijos ne visada adekvačiai ir operatyviai reaguoja į konkrečius išnaudojimo atvejus. Trečia, vietos lygmeniu veikiančios nevyriausybines organizacijos ir savivaldos institucijos nere-

tai nesupranta paties nusikaltimo turinio – aukų identifikavimo ir nusikaltimo atpažinimo rodiklių.

<... Kai darėm Raseiniuose ir Naujojoje Akmenėje mokymus, tikrai matėme apstulbimą jų pačių ir matėme, kad mums vertėjo pavargti tas dvi dienas. Visiškas prekybos žmonėmis nesuvokimas, neidentifikuoja aukų taip, kaip turėtų identifikuoti. Airija taip pat sunkiai pati fiksuoja išnaudojimą, gal anglai lankstesni, bet sprendžiant iš tų straipsnių ir tų skaičių, kiek nubausta mūsų tautiečių, jie be ekonominės apgavystės nelabai ką ir mato...> (N: 2015 07 13).

Tyrimas atskleidė, kad, žiūrint iš Lietuvos kaip prekybos žmonėmis aukas „siunčiančios“ šalies pusės, aukų identifikavimas, nusikaltimo atpažinimas ir pagalba aukoms yra itin probleminiai aspektai. Mažuose miestuose ir kaimuose vis dar trūksta adekvačios informacijos apie prekybos žmonėmis nusikaltimą (jo kompleksiskumą), vietos lygmeniu dirbantys praktikai nesuvokia nusikaltimo masto, o pagalba aukoms yra neefektyvi. Visi šie probleminiai aspektai gali būti iliustruojami jau aptartu finansavimo trūkumu, politinių prioritetų stoka ir koordinavimo nebuvimu. Kitaip tariant, kalbant apie nusikaltimo atpažinimą, aukų identifikavimą ir pagalbą aukoms, nėra tikslinga išskirti fiktyvių-išnaudojančių santuokų kaip specifinės išnaudojimo formos, kadangi, nevyriausybinių organizacijų ir teisėsaugos institucijų atstovų teigimu, kitų išnaudojimo formų atvejais problemos yra tos pačios. Kuomet nėra išspręstos struktūrinės problemos (finansavimas, strategija, švietimas, koordinavimas), naivu tikėtis, kad fiktyvių-išnaudojančių santuokų (kaip ir kitų išnaudojimo formų) problematika bus išspręsta efektyviai.

<... Pagalba aukoms... Tikrai neužtenka ir tikrai neefektyvi. Kad ir kaip norėtume, mums labai sunku apimti visą Lietuvą. Mūsų skyriai yra didžiuosiuose miestuose, tačiau regionuose, manau, pagalbos nėra ir labai sudėtinga ją rasti. Provincija net nepasiruošus...>
<... Nevyriausybines organizacijas nėra įpareigos. Jos gauna iš ministerijos lėšas, jos įsipareigoja tam tikrus veiksmus padaryti,

bet jos neįpareigotos plėstis, būti aktyvios... Jų darbo kokybė yra netikrinama ir nekvestionuojama...> (N: 2015 07 13).

Šalia skirtingų šalių galimybių atpažinti prekybos žmonėmis nusikaltimą labai svarbu kalbėti apie tarptautinį bendradarbiavimą. Kaip atskleidė tyrimas, ne visada tarptautinis bendradarbiavimas yra efektyvus dėl kelių priežasčių. Pirma, skirtingas prekybos žmonėmis problematikos (konteksto) suvokimas. Antra, nelankstus, daug laiko sąnaudų reikalaujantis bendradarbiavimas. Trečia, žmogiškųjų išteklių stoka. Ketvirta, skirtingas šalių (pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės ir Lietuvos) vaidmuo tarptautiniuose migracijos procesuose. Skirtingos migracijos patirtys sukuria tam tikrą sampratą, kuri skirtingose šalyse pastebimai skiriasi. Pavyzdžiui, Lietuva yra emigracijos šalis, o kartu ir prekybos žmonėmis aukas siunčianti šalis, o Jungtinė Karalystė yra imigracijos tikslo šalis, kartu ir prekybos žmonėmis aukas priimanti šalis, todėl nenuostabu, kad ir nusikaltimo atpažinimo rodikliai skiriasi. Kaip teigia teisėsaugos institucijų atstovai, ne visada tarptautinis bendradarbiavimas yra toks efektyvus kaip norėtųsi:

<... Iš esmės taip, mes galim per procesą identifikuoti. Tauragės byloje pasakoja, kad mano draugė ištekėjo štai už tokio piliečio, mano draugė ištekėjo už tokio, aš dar girdėjau, kad ten kažkuri dar ištekėjo. Mes tuos gandus atkasėm, užklausėme per Interpolą ir gavome atsakymus, kad tikrai mūsų merginos yra ištekėjusios už tam tikrų piliečių, ten yra dešimt berods jų, tai mes kažkada nusiuntėm britams, kad jie duotų mums atsakymą, kaip tos santuokos įtvirtintos, netvirtintos, kokios sąlygos buvo ir kaip ten viskas vyko. Jokių atsakymų neturim iš jų. Tai mes dabar nežinom, ar jos tikrai aukos, ar jos savo noru ištekėjo. Nors britai deklaruoja, kad pas juos šita nelegali migracija, kova su prekyba žmonėmis ir būtent tos fiktyvios santuokos eina antroje vietoje po terorizmo...> (P: 2015 09 21).

Vis dėlto analizuojant prekybos žmonėmis ir fiktyvių santuokų sąsajas reikia akcentuoti, kad fiktyvių-išnaudojančių santuokų

organizavimas yra susijęs su tarptautinės migracijos procesais labiau negu kitos išnaudojimo formos vien dėl fakto, kad pagrindinė paklausa sukurianti priežastis yra leidimas gyventi ES.

<... Kad [būtų galima pradėti] kalbėti kaip apie nusikaltimą, turi būti prievarta to asmens atžvilgiu. Dabar tas atvykimas, išvykimas – kaip ir nėra prievartos. Ją apčiuopia tik tada, kai moteris papuola užsienin į prekeivių žmonėmis rankas ir tada jau prasideda: ar dokumentus atima, ar verčia, muša, grasina, įtraukia į skolas, jau tada prasideda kažkokie niuansai, kai gali apčiuopti tą, kada tavo laisvė suvaržyta. O kol ji važiuoja, nors tarptautiniai teisės aktai sako, netgi tavo sutikimas neeliminuoja prekybos žmonėmis, bet to nepakaks įrodyti, reikia daugiau sąsajų. Mano galva, tai labai nereguluotas dalykas, tas laisvas asmenų judėjimas, jis gi nedraudžiamas...> (P: 2015 07 14).

Vienas iš daugelio atvejų, nepasiekusių ikiteisminio tyrimo

Moteris internetu gavo pasiūlymą vykti į Airiją dirbti aukle, prižiūrėti vaiką. Ji sutiko, o už kelionę jai buvo sumokėta. Nors kažkiek uždirbo prižiūradama vaiką, tačiau grįžus į Lietuvą jai reikėjo atiduoti skolą už kelionės bilietą. Ji pinigų neturėjo, todėl sutiko dar kartą važiuoti į Airiją. Vieną savaitę pragyveno name, kuriame gyveno trečiųjų šalių piliečiai, tačiau vaikų nebuvo. Užverbuota mergina klausė, kodėl nėra vaikų, nes ji jau norėtų pradėti dirbti. Buvo atsakyta, kad reikia priprasti prie aplinkos, susipažinti su miestu, nes dabar vaikai pas močiutę. Jie grįš po savaitės ir tada prasidės darbas. Praėjo dar viena savaitė, bet niekas nepasikeitė. Vieną dieną užverbuota moteris netyčia užklupo verbuotoją, besišnekančią su trečiųjų šalių piliečiais apie santuokas. Vienas trečiųjų šalių pilietis norėjo susituokti už konkretų atlygį. Moteris suprato, kad kažkas negerai, todėl sugebėjo pabėgti.

4.5.1 Požiūris į auką

Vienas iš probleminių aukų identifikavimo ir nusikaltimo atpažinimo aspektų – valstybinių institucijų, nevyriausybinių organizacijų ir teismų požiūris į aukas. Kaip atskleidė tyrimas, Lietuvoje vis dar trūksta adekvataus požiūrio tiek į patį išnaudojimą, tiek į išnaudojimo aukas: vaikus, moteris ir vyrus, išnaudojamus skirtingų prekybos žmonėmis formų kontekste. Kaip teigia nevyriausybinių organizacijų atstovai, Lietuvoje vis dar vyrauja išankstinis nusistatymas ir stereotipai skirtingų išnaudojimo formų aukų atžvilgiu. Jei kalbama apie prekybą vaikais nusikalstamoms veikoms vykdyti, kartais aukos suvokiamos kaip nusikaltėliai. Panaši situacija yra su prostitucijos ir prievartavimų aukomis. Ši problematika buvo akcentuota 2014 m. Jungtinių Valstijų ataskaitoje apie prekybą žmonėmis (US 2015).

<... Seksualinio smurto aukos. Ateina mergina 22 metų, Panevėžio rajone, išprievartauta. Paskutiniu autobusu grįžo namo iš miesto kaimiškoje vietovėje, ėjo keliuku, lyg pamiškė, po 23.20 valandos sustojo mašina, įsitempė ją, grupėje išžagino. Atėjo ji rašyti pareiškimą, o jai sako, vaikeliai, tai kur tu ten pusę dvylikosėjai? Kaip tu buvai apsirėngus? Sijonėlis, vasara. Tyrėja moteris to klausia. Ta mergaitė studijuoja... Pats stereotipas, kad tu išprovokavai. Negalėjo tie vyrukai pravažiuoti neišprievartavę. Ir advokatai išvertę akis – na, negalėjo...> (N: 2015 07 16).

Su aukomis dirbantys socialiniai darbuotojai iliustravo vyraujančius stereotipus skirtingų išnaudojimo formų atžvilgiu. Ekspertų teigimu, anksčiau vyravusi nuostata apie prostitucijos aukas po truputį pereina į fiktyvių-išnaudojančių santuokų lauką, kuomet tikima, jog aukos į tikslo šalis vyksta savanoriškai. Kaip pastebi pareigūnai ir socialiniai darbuotojai, tokia samprata nėra teisinga, nes praleidžiamas svarbus prekybos žmonėmis nusikaltimų aspektas – pažeidžiamumo išnaudojimas verbuojant aukas.

<... Ta samprata taip pat kadaise buvo stereotipizuota prostitucijos lauke, kad pačios nori, pačios eina... Tai dabar fiktyvios santuokos, kad pačios kvailos, norėjo užsidirbti, gauti pinigų už nieką. Nuėjo ir susimovė merginos. Tas tikrai yra stereotipinis požiūris, nenorėjimas gilintis į tą situaciją...> (N: 2015 07 30).

Vienas iš problemos sprendimų būdų – švietimas ir mokymai, kurie, pasak nevyriausybinių organizacijų atstovų, turėtų būti vykdomi visais lygmenimis ir būti individualizuoti. Be to, apmokymai reikalingi ne tik pareigūnams ir teisėjams, bet ir specialistams, dirbantiems švietimo bei sveikatos apsaugos įstaigose. Suprantama, kad kova su prekybos žmonėmis nusikaltimu apima ne tik teisėsaugos institucijas, bet ir tokius sektorius kaip sveikatos apsauga ir švietimas.

<... Prekybos žmonėmis bylos – pats važiuo. Arba seksualinės prievartos bylos – pati kalta, provokuojančiai apsirengė, provokuojančiai šnekėjo, kam reikėjo vaikščioti tamsiu paros metu. Būna toks ir teisėjų požiūris. Prieinam prie to, kad reikėjo mokymus daryti apie naujas prekybos žmonėmis formas – čia visada aktuali tema. Visai teisėsaugai, teisėtvarkai. Pradedant nuo policijos pareigūnų, eilinių patrulių, kurie važiuoja į įvykio vietą, tada pereinant prie tyrėjų, prokurorų, teisėjų – jiems visiems reikėtų. Net sakyčiau, iš pradžių organizuoti mokymus ne kartu, o individualiai... Tada medikams – jei yra tos priverstinės santuokos, yra vaikų gimdymai, persileidimai... Mokytojams, mokyklose. Pas mus mokyklose nėra jokio švietimo smurto prieš moteris, seksualinio išnaudojimo klausimais...> (N: 2015 07 30).

Tyrimo duomenimis, šalia vietos lygmeniu dirbančių pareigūnų, socialinių darbuotojų ir kitų praktikų nuostatų, žemiausios instancijos teismai neatpažįsta prekybos žmonėmis nusikaltimo ir skirtingų pažeidžiamumo formų. Tai patvirtino tiek teisėsaugos institucijų, tiek nevyriausybinių organizacijų atstovai.

<... Labai sudėtinga teismuose bylas nagrinėti, nes teismai kreivai, šleivai žiūri, taip sakykim, į nukentėjusiuosius, į tas vadinamas au-

kas. Yra čia tų atvejų ir pas mus teisme, kada jos paprasčiausiai bijo elementariai ateiti į posėdį... Fiziškai dreba, bijo, nenori eiti į teismo posėdį, teismui atsiunčia laišką, kad aš duosiu parodymus, bet organizuokite mano apklausą kitokiu būdu, nes, aišku, yra galimybės ir vizualinių techninių priemonių pagalba, bet aš nenoriu stovėti salėj kartu su tais banditais. Ir įstatymas tokią galimybę numato, bet teismai nežiūri į tai ir teismams neįdomu: vežkit ją čia, mes norim ją teisme apklausti. Kam to reikia, aš nežinau, bet teismai taip elgiasi. Tai paskui ir atmuša bet kokį norą toms aukoms liudyti, paskui nebesupranti, kas darosi, bet va taip yra ir nieko negali pakeisti svarbiausia...> (P: 2015 09 21).

Siekiant iliustruoti teismų požiūrį į auką, tikslinga aptarti pažeidžiamumo sampratą, kuri, deja, ne visada suvokiama adekvačiai. Kaip atskleidė tyrimas, atsižvelgiant į skirtingas prekybos žmonėmis formas, tiek pažeidžiamumo supratimas, tiek požiūris į auką nesiskiria.

<... Teismai nelabai supranta problemos. Mes nuosprendį vasarą turėjom, kai apeliacinis teismas atkeitė jį. Pažeidžiamumo kriterijus buvo aiškinamas per tai, kad jis neturi darbo ir neturi kur gyventi, menkas išsilavinimas, tėvai kalėjime, gyvena vaikų namuose. Paskui tėvas iš kalėjimo grįžo, pasiėmė iš vaikų namų, parsivedė, vėl konfliktai namuose, 16 ar 15 metų jį išvarė iš namų. Neturėdamas kur gyventi, po balkonais miegojo, dirbo kažkokius pavienius darbus pas ūkininkus ir taip toliau, ir panašiai. Aš taip bandžiau teismui parodyti jo pažeidžiamumą, va šitokiu aspektu. Teismas pasakė, kad o koks čia pažeidžiamumas, taip gyvena dauguma kaimo vietovių gyventojų, tai čia ne joks pažeidžiamumas...> (P: 2015 09 21).

Dalis pareigūnų tikino, kad didžiausia problema – ne pažeidžiamumo samprata, o ikiteisminio tyrimo organizavimas. Jei ikiteisminio tyrimo metu surenkami stiprūs įrodymai, liudijantys naudojimąsi aukos pažeidžiamumu, tuomet teismas, atlikdamas savo funkcijas, adekvačiai įvertins tiek auką, tiek patį pažeidžiamumą ir išnaudojimo faktą. Deja, ne visada ikiteisminis tyrimas vyksta sklandžiai.

<...Jei mes, policija, prokuratūra, neparodysim, kad tai yra prekybos žmonėmis požymiai, o eskaluosim, kad buvo išnaudojimas, bet nepasiremsim jokia teisine argumentacija, tai bus sunku. Reikia padaryti taip, kad matytūsi aiškūs prekybos žmonėmis požymiai, kad sakytų: čia buvo sandoris, ji yra pažeidžiama... Reikia žiūrėti tokių atvejų, kur matytūsi prekybos žmonėmis formų...> (P: 2015 07 16).

Galiausiai tiek teisėsaugos institucijų, tiek nevyriausybinių organizacijų atstovai sutinka, kad Lietuvoje teismų sistema yra orientuota į kaltinamuosius, o ne į aukas. Kovoiant su prekybos žmonėmis nusikaltimu, dirbant su išnaudojimo aukomis ir ypač inicijuojant teismines procedūras, ši problema dar labiau išryškėja. Pastebėtina, kad tai nėra vien tik politikos prieš prekybą žmonėmis problema. Priešingai, tai problema, susijusi su bendra kova su organizuotu nusikalstamumu. Nors yra galimybė aukoms duoti parodymus ne teisme, tokia praktika taikoma ne visada, o tai apsunkina teisminį procesą ir aukų apsaugą.

<... Aš nešneku apie advokatus, kuriems nusispjauti ir neįdomu, atsiprašant, dergiasi per posėdžius auką išdirbinėdami, kad tu čia pats važiavai, pats vogei, ko tu čia dar nori, kokia tu čia auka. Aišku, teismai į tokius advokatų žeminimus, replikas nelabai reaguoja, tačiau paskui pabandyk aukai pasakyti ir paaiškinti, kad duotų parodymus ir tau nieko nebus. Paskui į tave žiūri ir sako, kad mes šnekėjom, kad mane apsaugosite ir kad viskas bus gerai, o kas čia dabar darosi...> (P: 2015 09 21).

Tačiau reikia pabrėžti, kad kartu su prevenciniais veiksmais (mokymais ir informacinėmis kampanijomis) palaipsniui formuojasi gera praktika ir adekvatus pareigūnų bei teisėjų požiūris į prekybos žmonėmis nusikaltimą ir aukas. Kaip teigia nevyriausybinių organizacijų ir teisėsaugos institucijų atstovai, dar reikia nueiti labai ilgą kelią, siekiant, kad Lietuvos miesteliuose ir kaimuose prekybos žmonėmis nusikaltimas būtų atpažįstamas įvairiuose politi-

kos kovos su prekyba žmonėmis įgyvendinimo lygmenyse. Kartu su nusikaltimo atpažinimu turėtų keistis požiūris į išnaudojimą, pažeidžiamumą ir auką.

<... Situacija gerėja. Dabar praktiškai centras nuėjo į teismus. Pareigūnai, prokurorai, mes juos mokom, nevyriausybiniškai moko, visi moko, jau tas ledas pralaužtas. Neteko paskutiniu metu girdėti, kad kažkas būtų pasiskundęs, kad jį ruošiasi vežti į užsienį, o [jam] atsako, kad tu džiauakis, turėsi kur gyventi ir darbą. Dabar tokių bajorių nėra. Bet su teismais vis dar problema...> (P: 2015 10 15).

4.6 Fiktyvių-išnaudojančių santuokų prevencija bendrame prekybos žmonėmis kontekste

ES lygmeniu sutariama, kad prekybos žmonėmis aukomis dažniausiai tampa asmenys iš pažeidžiamiausių visuomenės grupių, todėl valstybės privalo stengtis mažinti rizikos veiksnių įtaką (Žiobienė 2006). Viena iš galimybių – prevencinės politikos įgyvendinimas nacionaliniu ir vietos lygmeniu, ypač mažuose miesteliuose ir kaimuose, kur informacijos apie besikeičiančias prekybos žmonėmis formas ir naujus verbavimo mechanizmus nėra (arba yra nepakankamai). Be to, mažesniuose miesteliuose ir kaimuose yra didesnė skurdo, nedarbo ir socialinės atskirties rizika, todėl nenuostabu, kad tyrime dalyvavę ekspertai akcentavo miesteliuose ir kaimuose vyraujančią problematiką.

Vis dėlto, besikeičiant prekybos žmonėmis nusikaltimo „veidui“ ir verbavimo technikoms, atsiranda tokių iššūkių, kuriuos reikia spręsti kompleksiskai. Pavyzdžiui, verbavimas internetu, per socialinės žiniasklaidos kanalus ir pažinčių svetaines. Nevyriausybinių organizacijų ir teisėsaugos institucijų atstovai akcentavo, kad virtualioje erdvėje yra daugybė skelbimų, susijusių su fiktyvių santuokų organizavimu. Kaip pastebi ekspertai, dažnai tokio pobūdžio

skelbimuose net neslepiami tikslai, susiję su santuokų fiktyvumu ir užmokesčiu:

<... Reikia kažkokių būdu apriboti tuos skelbimus, kuriais mirga tie portalai, netgi pažinčių svetainėse būna, kad siūlo ištekėti. Nevadina „ištekėti“, o pradžioj susipažinti, pakeliauti po pasaulį ir milžiniškos pinigų sumos. Nežinau, ar galima pašalinti tokius skelbimus, nes realiai už jų ir slepiasi visas tas išnaudojimas, kuris būtų, jei merginos sutinka. Arba nusprendžia: aš pabandysiu, galbūt man pasiseks ir aš uždirbsiu tuos pinigus, kuriuos žada. Šituos dalykus reikia apriboti. Taip ir vadinasi: „sudaryti santuoką su trečiųjų šalių piliečiais“ ir kartais net nurodytos pinigų sumos...> (N: 2015 07 30).

Tyrimas atskleidė, kad nevyriausybinės organizacijos preventinius veiksmus suvokia plačiai ir kompleksiskai. Ekspertų teigimu, kovojant su prekyba žmonėmis svarbu ne tik švietimas, bet ir ES valstybių narių bendradarbiavimas, tarptautinių organizacijų dalyvavimas prevenciniuose veiksmuose ir, galiausiai, baudžiamoji atsakomybė, kuri turėtų būti griežtai taikoma prekeiviams žmonėmis ir jų klientams. Siekiant šių veiksmų sinergijos, būtina turėti aiškia viziją, strategiją, koordinatorių ir veiksmų planą konkrečioms krizinėms situacijoms spręsti. Kaip teigia teisėsaugos institucijų ir nevyriausybinių organizacijų atstovai, siekiant efektyvaus atsako šiam nusikaltimui, visų pirma reikia išspręsti problemas nacionaliniu lygmeniu, į kovą su prekyba žmonėmis aktyviau įtraukiant savivaldybes, socialines tarnybas, mokyklas ir kitas institucijas.

Kitas žingsnis – ne tik tarptautinis bendradarbiavimas (kuris šiuo metu nėra efektyvus), bet ir kilmės bei tikslo šalyse dirbančių institucijų informacijos ir praktikos apsikaitimo vizitai, kurie leistų suvokti daug platesnį prekybos žmonėmis kontekstą. Pavyzdžiui, į Lietuvą iš Jungtinės Karalystės atvykę pareigūnai ir socialiniai darbuotojai galėtų geriau suvokti, ką reiškia skurdas, pažeidžiamumas ir pažeidžiamumo išnaudojimas verbuojant (ekspertų teigimu, skurdo ir pažeidžiamumo sampratos, atsižvelgiant į

skirtingus šalių išsivystymo lygius, yra skirtingos). Taip ekspertai geriau suprastų ir adekvačiau taikytų kovos su prekyba žmonėmis tikslo šalyje priemones. Pavyzdžiui, fiktyvių-išnaudojančių santuokų atvejais pareigūnai dažniau atpažintų prekybos žmonėmis nusikaltimą. Savo ruožtu Lietuvos pareigūnai, teisėjai ir socialiniai darbuotojai galėtų pasisemti patirties apie skirtingas išnaudojimo formas tikslo šalyse. Tokiu būdu atpažįstant nusikaltimą, inicijuojant ikiteisminius tyrimus ir teismines procedūras būtų adekvačiau suvokiamas aukų išnaudojimo procesas. Pastebėtina, kad tokio pobūdžio priemonės galėtų būti įgyvendinamos bendrame kovos su prekyba žmonėmis politikos kontekste.

<... Pirmiausia mes turime pasidaryti tvarką pas save su koordinuojančiais asmenimis, tiek teisėsaugos, tiek socialinės pagalbos teikimo pusėse. Šiuos laukus koordinuojančios institucijos turi labai tvirtai laikyti savo rankose. Mano manymu, mes turime tiesiog pradėti analizuoti atvejus. Aš įtraukčiau savivaldybes, kuriose tos nukentėjusios gyvena... Manau, kad socialinės tarnybos, jei jos suvoktų ir norėtų prisiimti atsakomybę, galėtų labiau užkirsti kelią. Kitas dalykas, ką mes labai aiškiai matome, tai niekada jokiai formai prekybos žmonėmis nebus užkirstas kelias, kol nebus tikro realaus tarptautinio bendradarbiavimo. Aš nesakau, kad to visiškai nėra, tačiau jis yra pakankamai savanaudiškas, tada, kai man reikia. O kad iš tikrųjų būtų tie auksiniai žodžiai visų tarnybų įgyvendinami... Jei atvažiuotų iš tikslo šalių, pamatytų daug ką, ko jie nesupranta. Jie iš tikrųjų nesupranta nei to verbavimo, nei sąlygų, nei pažeidžiamumo taip gerai, jie tikrai čia galėtų daug išmokti, kaip ir mūsiškiai galėtų suprasti daugiau išnaudojimo mechanizmą. Gi dabar nesupranta, kaip tos santuokos įvyksta, kaip ta prostitucija...> (N: 2015 07 13).

Prekyba žmonėmis – tarptautinis nusikaltimas, susijęs su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu, todėl siekiant efektyviai kovoti būtinas tarptautinis bendradarbiavimas. Kaip pastebi ekspertai, aukų išnaudojimas Jungtinėje Karalystėje ar Airijos Respublikoje turi būti ne tik britų ar airių organizacijų interesų laukas

ir, priešingai, aukų verbavimas Lietuvoje – ne tik Lietuvos teisėsau-
gų institucijų veiklos laukas.

<... Ne kartą užsienio kolegoms esu sakęs, kad jei mes taip žiūrė-
sim, kad tai britų ar airių darbas, mes gaudysime tik tarpininkus.
Kadangi organizatorius sėdės Tauragėje. Automatiškai mes gaudy-
sim tuos vežėjus ir tarpininkus, o tas, kuris, tarkim, sėdi Pakistane,
kitas Tauragėje – mes apie juos net nežinosim. Kadangi kiekvienas
gaudysim pas save...> (P: 2015 10 15).

Vis dėlto ne visada tarptautinis bendradarbiavimas veikia
taip, kaip norėtų teisėsaugos institucijų atstovai Lietuvoje. Šiuo
atveju didžiausia problema yra ta, kad Lietuvoje dirbantys pareigū-
nai patys patikrinti turimą informaciją tikslo šalyje negali ir neturi
tam teisinių svėrų. Be to, tokio pobūdžio veiklos reikalauja finan-
sinių ir žmogiškųjų resursų, kuriais pareigūnai Lietuvoje nedispo-
nuoja. Kaip teigia teisėsaugos institucijų atstovai, siekiant operaty-
vesnio informacijos apsikeitimo ir konkrečių situacijų stebėsenos
mechanizmų įgyvendinimo, reikalinga koordinuojanti institucija
ir finansavimas, kuris šiuo metu nėra pakankamas.

<... Ar ji auka, ar ji iš tikrųjų su juo gyvena. Tam, kad tą pada-
ryčiau, reikėtų kontroliuoti Jungtinėje Karalystėje, žiūrėti, ką ji
veikia, su kuo iš tikrųjų gyvena, ką jisai ten veikia, bet mes tokių
resursų neturim. Pas mus nėra kažkokio centro, kažkokios įstaigos,
kuri koordinuotų. Mes praktiškai ta valstybė, kurioje turėtų būti
atliekami pagrindiniai veiksmai, tačiau mums kaip ir surištos ran-
kos, mes kaip ir turim duomenų, bet patikrinti negalim. Jungtinėje
Karalystėje ne visada pareigūnai yra geranoriškai nusiteikę bendra-
darbiauti, paprasčiausiai tai ne jų problemos ir jūs ten aiškinkitės
savais kanalais (P: 2015 09 21).

Teisėsaugos pareigūnai akcentavo bendradarbiavimo stoką,
neleidžiančią inicijuoti adekvataus atsako prekybos žmonėmis nu-
sikaltimams. Tačiau fiktyvių-išnaudojančių santuokų kontekste
Lietuva ir Jungtinė Karalystė jau turi vieną tarptautinio bendradar-

biavimo gerosios praktikos pavyzdį, kuomet tikslo šalyje inicijuotas tyrimas sukūrė pagrindą įsteigti jungtinę tyrėjų grupę ir pradėti ikiteisminį tyrimą Lietuvoje. Vis dėlto dar yra nemažai bendradarbiavimo barjerų, susijusių su operatyvinės ir kitokio pobūdžio informacijos apsikeitimu:

<... Byloje, kur yra nuteisti lietuviai, patys britai parodė norą bendradarbiauti. Pasiūlė steigti jungtinę tyrimo grupę, kas yra labai retas dalykas... Mes susitikom metų pradžioje Hagoje, apsitarėme, kaip ir pavyko tą grupę įsteigti, kol kas viskas vyksta sklandžiai. Bet kitoje byloje, Tauragės byloje, yra priešingai. Yra siunčiami užklausimai, bet jie kažkaip nelabai noriai į juos atsakinėja... Reikia patikrinti, o patikrinti be kontrolės iš Jungtinės Karalystės, tas neįmanoma, va ir gavosi toksai užburtas ratas, ir nei į priekį, nei atgal...> (P: 2015 09 21).

Tyrimo dalyvavusių ekspertų teigimu, bet kokia kova su prekyba žmonėmis efektyvi nebus tol, kol Lietuvoje (ypač mažuose miesteliuose ir kaimuose) vyraus skurdas, socialinė atskirtis, didelis nedarbo lygis. Socialiniai darbuotojai ir pareigūnai akcentavo, kad mažuose miesteliuose bei kaimuose vyrauja ne tik skurdas, bet ir priklausomybė nuo alkoholio. Kitaip tariant, ekonominės problemos sukuria socialines ir psichologines, kurių rezultatas – didelis žmonių pažeidžiamumas, kuriuo ir pasinaudoja verbuotojai, važinėdami po kaimus ir ieškodami pažeidžiamų aukų. Pareigūnų teigimu, prevencinės programos tokių asmenų gali nepaveikti arba paveikti nepakankamai:

<... Prevencija yra, yra nemažai socialinės reklamos. Bet čia yra jau ekonominės problemos. Ekonominės ir socialinės problemos, daugiau socialinės, nes viskas eina per išnaudojimą, per materialinį išnaudojimą, nes veža gi ne tuos, kurie turi darbą ar neblogai gyvena. Prieš daug metų būdavo, kad į bagažinę įmeta ir išveža, dabar tokių dalykų jau nebėra ir abejoju, ar tokie dalykai gali būti. Bet dabar vėlgi kaimo vietovėse ieško šitų visų nabagų, kurie žino,

kad jie važiuos vogti, kad turės atsilyginėti būtent tam, kuris išveža, bet jiems taip yra gerai, jie tą gyvenimą supranta kaip normalų. Ir, matai, mes galvojame, kad ji yra auka, ir turim žmogų įtikinėti, kad jisai yra auka, bet jisai taip nesijaučia. Tu jam aiškini, kad čia tave išnaudoja, kad čia iš tavęs paima. O jis sako... eikit jūs, čia man viskas gerai yra...> (P: 2015 09 21).

Socialinių tarnybų atstovai teigė nematantys, kad situacija gerėtų. Priešingai, situacija lieka stabiliai įtempta. Vyrauja struktūrinis nedarbas ir skurdas, todėl socialinės rizikos šeimų nemažėja. Nenuostabu, kad nemažėja prekybos žmonėmis ir išnaudojimo potencialas.

<... Socialinės rizikos šeimų pagalbos mechanizmas Lietuvoje yra orientuotas ne į rezultatą, o į procesą. Jei prieš 12 ar 10 metų buvo įrašyti į riziką, kai turėjo du vaikus, tai dabar jau turi septynis, ir eilėse stovi. Kaip valgė makaronus europinius, taip dabar valgo. Kaip vaikai nesimokė, taip ir dabar nesimoko. Tai yra procesas. Laukiam, kol vaikams sueis 18 metų...> (N: 2015 07 27).

Be to, tyrimas atskleidė, kad mažuose Lietuvos miesteliuose ir kaimuose atsiranda tokių pažeidžiamų asmenų, kurie patys parduoda savo vaikus fiktyvioms santuokoms. Šiuo atveju svarbu pabrėžti, kad tokie atvejai papuola į nevyriausybinių organizacijų ir socialinių darbuotojų veiklos lauką, tačiau teisėsaugos institucijos ne visada būna informuojamos. Nenuostabu, kad oficialioje statistikoje fiktyvios-išnaudojančios santuokos neatsispindi arba atsispindi nepakankamai. Tokie atvejai rodo, kad bendradarbiavimas tarp skirtingų institucijų (socialinių tarnybų, nevyriausybinių organizacijų ir teisėsaugos) yra būtinas.

<... Lietuvoje mes turėjome atvejį, kai tėvai pardavė už 600 litų ukrainiečiui, o tas išskrido į Vokietiją. Tėvai pardavė dukrą. Ir pasakė – ištekės, na ir kas. Pinigus gauna. Apsiženijs ir iškart jis iš civilinės metrikacijos išskrido...> (N: 2015 07 27).

Žvelgiant giliau į pažeidžiamumą, būtina akcentuoti, kad dažnai prekybos žmonėmis aukos patiria „ekstremalų“ skurdą, iš kurio stengiasi ištrūkti bet kokiomis priemonėmis. Viena iš galimybių – pasiūlymas vykti į užsienį dirbti, susituokti ar net vogti. Kaip tyrimo metu akcentavo socialiniai darbuotojai, labiausiai pažeidžiamiems asmenims (aukoms) „blogiau jau nebus“. Jei Lietuvoje dirbantys socialiniai darbuotojai ir pareigūnai tokio pobūdžio pažeidžiamumą gali suprasti, Jungtinės Karalystės ar Airijos Respublikos tarnybos tokio pažeidžiamumo gali nesuprasti ar net neįsivaizduoti, todėl būtinas tarptautinis bendradarbiavimas, ekspertinės diskusijos apie prekybos žmonėmis aukų portretus, jų pažeidžiamumą ir pažeidžiamumo išnaudojimą. Galima daryti prielaidą, kad suvokus ekonominį ir socialinį kontekstą, kuriame verbuojamos aukos, užsienio šalių pareigūnai į fiktyvias-išnaudojančias santuokas žiūrėtų kiek plačiau, ne tik per migracijos, bet ir per prekybos žmonėmis kontekstą.

<... Kai žmogui, ypač iš socialinės rizikos šeimų, pasako, kad jo tualetas bus normalus, o dar į užsienį išvažiuos, jis negirdi, nemato, jam svarbiausia ištrūkti iš tų pijokų, prievartautojų tarpo. Globos namams taip pat – įsitvirtinti, pasakyti, kad aš Anglijoje gyvenu. Tai yra statuso pakėlimas...> (N: 2015 07 27).

Kalbant apie fiktyvias-išnaudojančias santuokas, pareigūnai akcentavo, kad, priešingai negu prostitucijai (kuomet ieškomos itin pažeidžiamos merginos), verbuojant fiktyvioms-išnaudojančioms santuokoms tokių pažeidžiamų asmenų nereikia, kadangi pats nusikaltimo pobūdis ir „darbas“ užsienyje yra kitoks. Merginos tiki, kad jos išvažiuoja be jokių įsipareigojimų. Deja, ne visada viskas pasibaigia gerai, kadangi, kaip tyrimas atskleidė, nuvykus į tikslo šalį kai kurios merginos būna išnaudojamos labiau negu tos, kurias verbuoja prostitucijai. Nors tokių atvejų buvo užfiksuoti vos keli, tačiau nevyriausybinių organizacijų ir teisėsaugos institucijų atstovai neabejoja, kad atvejų gali būti daug daugiau.

Neabejotinai jokia prevencija negalima be švietimo priemonių, todėl absoliuti dauguma tyrime dalyvavusių ekspertų akcentavo švietimą kaip vieną iš kertinių prevencinės politikos aspektų. Pareigūnai ir socialiniai darbuotojai savikritiškai žvelgė į kovos su prekyba žmonėmis problematiką teigdami, kad mokymai yra būtini tiek pareigūnams, prokurorams ir teisėjams, tiek vietos lygmeniu dirbantiems socialiniams darbuotojams ir pedagogams. Kovos su prekyba žmonėmis politika kinta greitai. Taip pat keičiasi organizuoto nusikalstamumo modeliai, skirti verbuoti, pervežti ir parduoti aukas, todėl visuose lygmenyse dirbantys specialistai turi būti pasiruošę reaguoti į besikeičiančią situaciją.

<... Bet čia mes prieinam prie kitos problemos: turi būti organizuojami mokymai teisėsaugos pareigūnams, tiek vykdančioms ikiteisminį tyrimą, tiek prokurorams, tiek teisėjams ir kitiems specialistams... Juk visokių yra indikatorių, kaip atpažinti aukas. Jei teisėjas yra girdėjęs apie šią problemą, jei yra buvęs nors vienuose mokymuose, jis jau kitaip gali įvertinti tą bylą, jau kitaip žiūrėti į rizikos faktorius. Teisiniai dalykai – taip, reikia įrodymų, bet ten yra daug vietos interpretavimui, kai tu interpretuoji vieną ar kitą normą...> (N: 2015 07 30).

4.6.1 Lyčių (ne)lygybė

Analizuojant prekybos žmonėmis problematiką, būtina kalbėti ir apie lyčių lygybės klausimus, kurie yra tiesiogiai susiję su verbavimu ir išnaudojimu. Dauguma nevyriausybinų organizacijų ekspertų teigė, kad dėl išnaudojimo prostitucijai aukų verbavimo modelis yra daugiau ar mažiau aiškus, nors palaipsniui kinta. Tačiau kuomet kalbama apie fiktyvias-išnaudojančias santuokas, atsiranda visai kiti aspektai, susiję su tradicinės šeimos samprata, moters vaidmeniu šeimoje ir visuomenėje. Pasak ekspertų, tai daro didelę įtaką moterų išnaudojimui, ypač kuomet kalbama apie fiktyvias-išnaudojančias santuokas, smurtą artimoje aplinkoje ir

seksualinį išnaudojimą. Kaip atskleidė tyrimas, neretai fiktyvios išnaudojančios santuokos yra neatsiejamos nuo smurto ir seksualinio išnaudojimo.

<... Su priverstinėmis santuokomis, manau, yra kitaip nei su kitomis formomis, nes, jei kalbam apie seksualinį išnaudojimą, tai viskas labai aišku, modelis ganėtinai aiškus. Tačiau kalbant apie santuoką, mūsų visuomenėje dar iki šiol ir seneliai, ir tėvai – kiek tau metų, tu dar neištekėjus. Tas visuomenės spaudimas ištekėti moteriai yra didelis, sukurti šeimą, susilaukti vaikų. Jei tau nepasisėkė, o čia atsirado puikus jaunuolis užsienietis – kodėl gi ne, ko lauki, važiuok ten ir būsi ištekėjusi, ir tėvai bus patenkinti. Iš šeimos pusės yra, sakyčiau, net palaikymas, visi gal net džiaugiasi...> (N: 2015 07 30).

<... Jos visos lieka rizikoje ir tas normalizuojama. Pavyzdžiui, mergaitė, kuri nuėjo į tą šeimą, niekada nematė šeimos modelio. Visą laiką jai buvo sakoma, aiškinama, aplinka mažo miestelio, kad moteris turi savo pareigas: valgyti padaryti, kambarius sutvarkyti, vaikus gimdyti, vyrą patenkinti. Ir kaip jai pasakyti, kad tu esi verčiama taip daryti, jei jai jau gyslomis teka, kad ji tai turi daryti. Alternatyvos ji nežino...> (N: 2015 07 16)

Socialinių darbuotojų ir psichologų teigimu, vaikystėje patirtas seksualinis ir kitokio pobūdžio smurtas gali būti susijęs su didesniu pažeidžiamumu ir rizika pakliūti į prekybos žmonėmis tinklą (Žibas 2014). Kaip rodo nevyriausybinių organizacijų patirtis, neretai į prekybos žmonėmis pinkles patenka merginos, patyrusios seksualinę prievartą arba mačiusios, kaip tą prievartą patiria artimieji. Ekspertų teigimu, tai yra viena iš didžiausių lyčių nelygybės pasekmių, su kuria reikia taip pat kovoti kaip ir su prekyba žmonėmis.

<... Jei prekybą žmonėmis yra sunku įrodyti, tai santuoką juo labiau. Priverstinė santuoka yra viena iš smurto prieš moteris formų, o smurtas prieš moteris yra viena iš lyčių nelygybės pasekmių. Be abejo, lyčių disbalansas, moteris kaip silpnesnioji pusė, priverstinėje santuokoje... Labai dažnai būna smurto elementas. Be abejonės,

prieš ją smurtaujama, psichologiškai, fiziškai. Kur fizinis smurtas, labai daug atvejų, kad yra ir seksualinis smurtas. Tada dar gimsta santuokoj vaikai, ir prievarta gali gimti vaikai. Jei yra vaikai, juk lengviau pasilikti kitoje šalyje...> (N: 2015 07 30).

Vis dėlto pasitaiko atvejų, kai socialiniai darbuotojai nebega-
li pakeisti situacijos dėl vadinamojo lyčių nelygybės instituciona-
lizavimo, kuomet socializacijos centruose ar vaikų namuose augę
asmenys nesuvokia nei lyčių nelygybės pasekmių, nei išnaudojimo
formų. Ekspertai teigia, kad pakeisti tokias situacijas yra itin sun-
ku, o kartais – net neįmanoma:

<... Gyvenimas toksai: ji gauna išmokas, vaikas, turbūt 24 metų,
smarkiai už ją vyresnis. Ten gyvena dar jo tėvas ir brolis. Brolis dar
vyresnis, tėvas smarkiai girtauja, tas vaikas, atseit, dar ant ribos,
ir kadangi ji gauna tuos pinigus, kaip įtariama, tiesiog ji daro namų
ruošos darbus, tvarko ir dar atiduoda pinigus. Priverstinė santuo-
ka – ne dar. Aišku, kad ji tuoj pastos, gal net ir ištekės, ten gyvens
ir bus įkalinta. Bet kaip tai identifikuoti ir ištraukti, jei ji sako, kad
aš myliu ir aš noriu su juo gyventi, man taip yra gerai. Ir socialinė
pedagogė sako, viskas, ką aš galiu, tai tik stebėti, nes ji dievagoja-
si, kad viskas gerai, ji pati laimingiausia žemėj, mylimiausia...> (N:
2015 07. 16).

Viena vertus, nevyriausybinų organizacijų atstovai akcen-
tavo skurdą, lyčių nelygybę ir žemus išsilavinimo rodiklius kaip
pagrindinius prekybos žmonėmis faktorius. Kita vertus, dalis eks-
pertų pateikė kitą nuomonę, susijusią su bendra saugumo situacija
šalyje. Kitaip tariant, prekyba žmonėmis negali būti vien tik ko-
vos su prekyba žmonėmis klausimas. Tai turi būti kartu ir viešojo
saugumo užtikrinimo klausimas. Šį argumentą iliustruoja viena iš
socialinių tarnybų atstovų nuomonių:

<... Kol mes tai matysim kaip lyčių lygybės problemą, kaip moterų
patiriamo skurdo problemą, o ne kaip viešojo saugumo klausimą,
tol ir bus taip. Kol nebus viešojo saugumo klausimas iškeltas. O tas

bus, labai greitai... Žiūrėkim iš esmės, kodėl vyrai tą daro, jei kalba, kad išteka tik moterys. Mes ne iš tos pusės į problemą žiūrim...> (N: 2015 07 27).

4.7 Kovos su prekyba žmonėmis ir fiktyviomis-išnaudojančiomis santuokomis politika

Analizuojant kovos su prekyba žmonėmis politiką, atskirai išskirti fiktyvias-išnaudojančias santuokas nėra tikslinga, kadangi tai yra tik viena iš daugelio išnaudojimo formų, kuri Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse išskirta nėra. Absoliuti dauguma tyrime dalyvavusių ekspertų akcentavo bendrą prekybos žmonėmis problematikos kontekstą: strategijos nebuvimą, finansavimo trūkumą, tarpinstitucinio / tarpsektorinio koordinavimo neefektivumą. Šiame kontekste gali būti aptariama fiktyvių-išnaudojančių santuokų, kaip ir kitų išnaudojimo formų, problematika.

Dėl minėtų probleminių kovos su prekyba žmonėmis politikos aspektų sutarė didžioji dalis tyrime dalyvavusių ekspertų iš nevyriausybinių organizacijų, socialinių tarnybų, teisėsaugos institucijų ir teismų. Deja, dažniau buvo kalbama apie sistemos trūkumus nei apie privalumus.

<... Aš nuo 2012 m. pradėjau su prekyba žmonėmis dirbti, pamačiau, kad tikrai chaosas. Niekas nežino, kas ką daro. Kiekvienas ant savęs ir vienodai rodo. Tų pajėgų reikia... Kol nebus specializuotų padalinių, manau, kad nepajudės...> (P: 2015 10 15).

<... Seime jie labai gražiai šneka. Bet išėjo Karalienė²⁶, išėjo ir jie. Likom mes. Aš sutinku, kad reikia vieno atsakingo, gal ne tai, kad vie-

²⁶ Tyrimo autoriaus pastaba: Lietuvos Respublikos Seime vyko konferencija prekybos žmonėmis tematika. Konferencijoje dalyvavo Švedijos Karalienė. Plačiau žr.: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/karaliene-silvija-primine-16-metes-ziezmariskes-d-rasalaites-istorija.d?id=69222630>

no atsakingo, nes jis bus kalčiausias visada, bet žmogaus, kuris bent užsiimtų tuo koordinavimu... Pas mus vėlgi nenori niekas to darbo užsikrauti. Čia turėtų būti atskira tarnyba...> (P: 2015 10 15).

Ekspertų teigimu, teisinė bazė (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso kontekste) kovai su prekyba žmonėmis yra pakankama, tačiau didžiausia problema yra Baudžiamajame kodekse įvardytų prekybos žmonėmis kriterijų taikymas, o tiksliau – nepakankamas jų taikymas. Šioje vietoje prasideda didesnės problemos negu vien tik nepakankamas kriterijų taikymas, nes, ekspertų teigimu, siekiant efektyviai taikyti kriterijus, reikalinga strategija ir finansavimas. Deja, šiuo metu Lietuva strategijos kovai su prekyba žmonėmis neturi. Be to, tai nėra politinis prioritetas, todėl nenuostabu, kad teisėsaugos institucijos ir nevyriausybinės organizacijos susiduria su tarpinstitucinio, tarpsektorinio ir tarptautinio bendradarbiavimo, žmogiškųjų ir finansinių resursų iššūkiais.

<... Manau, kad įstatymai yra priimti, tik reikia juos išmokti ir pradėti pritaikyti. Kas iš to, kad kuriam vis naujus įstatymus – nei vienas iš jų neveikia...> (N: 2015 08 11).

<... Yra nulis strategijos. Vidaus reikalų ministerija nieko nedaro. Jie įsisavina lėšas, gaunamas iš tarptautinių projektų, dalyvauja konferencijose, rengia mokymus, važinėja po pasaulį, rašo ataskaitas – realiai darbas nulinis. Kiekviena organizacija iš savo varpinės žiūri. Jokio tarpusavio ryšio nėra. Ir vietoj to, kad jie kažkaip susijungtų ir būtų bendra kryptis. Apskritai net valstybinės krypties nėra. Anksčiau bent buvo prevencija prekybos žmonėmis, programa, dabar tai nežinau. Viskas popieriniai dalykai. Akivaizdu, kad skylė yra prekybos žmonėmis vietoje. Ir jau daug metų...> (P: 2015 07 14).

Analizuojant teisėsaugos ir nevyriausybinių organizacijų pateiktus statistinius duomenis apie aukų skaičius iš vienos pusės ir kovos su prekyba žmonėmis politikos problematiką iš kitos pusės, galima pastebėti, kad kovos su prekyba žmonėmis sistema Lietu-

voje patenka į savotiškai uždara ratą, kuomet dėl politinio prioriteto šioje srityje nebuvimo susiduriama su koordinavimo ir resursų trūkumais. Tai, savo ruožtu, neleidžia inicijuoti adekvataus atsako nusikaltimui, todėl nenuostabu, kad ir bylų skaičius yra žemas. Kita vertus, siekiant prekybos žmonėmis problematiką aktualizuoti politiniu lygmeniu, reikalingas didelis (didesnis) bylų ir aukų skaičius, kuris šiuo metu Lietuvoje yra itin mažas, ypač lyginant su nevyriausybinių organizacijų pateikta informacija.

<... Aš bandau suprasti, dariau trejų metų pertrauką, galvojau, ką rasiu grįžus. Grįžtu, o randu dar blogiau. Europos Komisijos ataskaitos duomenimis, Lietuvoje tik 3 vaikai aukos nurodytos. Tą reguliuoja Vidaus reikalų ministerija, kad nėra pas mus problemos, vadinasi, viskas padaryta. Nieko nėra, imituojama, kad dirbama... Kad būtų sistemingas finansavimas, vieningas požiūris – to nėra. Pirma, norint spręsti smurto problemą, reikia norėti ją spręsti. Mes turime turėti aiškų siekį šią problemą spręsti, kad mes ją pripažįstam kaip problemą. Problemos pripažinimas jau yra didelis žingsnis... Koordinatoriaus Lietuvoj nėra, jis turi būti skiriamas, kaip, pavyzdžiui, vaiko teisių kontrolierius. Kas jį skiria – prezidentas, Vidaus reikalų ministras? Jei taip, tai jis atstovauja ministerijos interesams. O jei socialinės apsaugos? Teisingumo? Gi parengtas dokumentas, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Teisingumo ministerijos, kad pas mus viskas yra. Kol taip yra, labai nedaug gali. Žuvis pūna nuo galvos. Turi valia ateiti nuo viršaus (N: 2015 08 11).

5. Išvados ir rekomendacijos

Analizuojant kovos su prekyba žmonėmis **politinę sistemą ir sandarą**, atskirai išskirti fiktyvias-išnaudojančias santuokas nėra tikslinga, kadangi tai yra tik viena iš daugelio išnaudojimo formų. Analizuojant akcentuotinas bendras probleminis prekybos žmonėmis kontekstas: strategijos nebuvimas, finansavimo trūkumas, tarpinstitucinio ir tarpsektorinio koordinavimo neefektyvumas. Nepaisant funkcionuojančios kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo sistemos, sisteminis kovos ir prevencinių priemonių prieš prekybą žmonėmis įgyvendinimas praktikoje nėra efektyvus. Nors valstybinės institucijos ir nevyriausybinės organizacijos aktyviai dirba kovos su prekyba žmonėmis srityje, trūksta bendradarbiavimo ir bendrų veiksmų koordinavimo. Nuo 2013 m. Lietuvoje kovos su prekyba žmonėmis politika yra reglamentuojama ne ilgalaikių strategijų ir veiksmų planų, bet bendrųjų priemonių pagrindu; Lietuva neturi nacionalinio prekybos žmonėmis prevencijos ir kovos su šiuo nusikaltimu koordinatoriaus. Pastebėtina, kad Vidaus reikalų ministerija atlieka tiek įgyvendinimo, tiek ir vertinimo funkcijas. Nepaisant nevyriausybinių organizacijų pastangų, be ilgalaikės strategijos kovos su prekyba žmonėmis srityje, nevyriausybinių organizacijų projektinė veikla išlieka fragmentiška. Šie probleminiai kovos su prekyba žmonėmis aspektai kelia klausimų apie egzistuojančios sistemos efektyvumą.

Atsižvelgiant į kovos su prekyba žmonėmis politinės sistemos ir sandaros spragas, rekomenduotina grįžti prie ilgalaikių kovos su prekyba žmonėmis programų (sukurti strategiją ir veiksmų planą su adekvačiu finansavimu), paskirti nacionalinį koordinatorių (ar nepriklausomą-koordinuojančią tarnybą) ir nepriklausomą prane-

šėją. Be to, atsižvelgiant į tarptautinės migracijos procesus ir Lietuvos vaidmenį šiuose procesuose, didesnę dėmesį skirti prekybos žmonėmis ir fiktyvių-išnaudojančių santuokų klausimams tiek Lietuvos gyventojų emigracijos, tiek trečiųjų šalių piliečių imigracijos į Lietuvą kontekste. Kitaip tariant, kuriamos strategijos turi apimti tiek iš Lietuvos išvežamas aukas (Lietuvos piliečius), tiek į Lietuvą atvežamas aukas (trečiųjų šalių piliečius). Šalia tarptautinės prekybos žmonėmis būtina didesnę dėmesį skirti vidiniam Lietuvos piliečių išnaudojimui. Šios rekomendacijos apima tiek fiktyvių-išnaudojančių santuokų, tiek bendros kovos su prekyba žmonėmis įgyvendinamos politikos problematiką. Siekiant efektyvesnio bendradarbiavimo, tikslinga sukurti tarpinstitucinį, tarpsektorinį ir tarptautinį bendradarbiavimo modelį, kuris būtų koordinuojamas paskirtos tarnybos. Siekiant sukurti efektyvų modelį, būtinas ilgalaikis strateginis finansavimas.

Iki šiol fiktyvios-išnaudojančios santuokos, kaip prekybos žmonėmis forma, nėra apibrėžtos nei Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, nei politinėse programose, veiksmų planuose ir strategijose. Fiktyvių santuokų organizavimas (ir dalyvavimas jose) Lietuvoje nėra **kriminalizuotas**, o fiktyvios-išnaudojančios santuokos, kaip prekybos žmonėmis forma, nėra išskirtos kaip prioritetinė kovos su prekyba žmonėmis sritis.

Atsižvelgiant į Lietuvos teisinės bazės, reglamentuojančios prekybos žmonėmis nusikaltimą, spragas, rekomenduotina Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse kriminalizuoti fiktyvių santuokų organizavimą ir apibrėžti fiktyvias-išnaudojančias santuokas kaip atskirą išnaudojimo formą.

Statistiniai duomenys ir ikitiesminių tyrimų skaičius nepatvirtina realios situacijos, o iš Lietuvos institucijų galima gauti tik dalinę informaciją, nes pagrindinė informacija apie fiktyvias-išnaudojančias santuokas yra tikslo šalių institucijose.

Atsižvelgiant į statistinių duomenų trūkumą, rekomenduoti na Lietuvos Respublikos užsienio šalių atstovybėms rinkti ir analizuoti informaciją apie fiktyvias santuokas ir šių santuokų sąsajas su skirtingomis išnaudojimo formomis. Būtina šią informaciją plautinti tikslo ir kilmės šalyse veikiančioms teisėsaugos institucijoms, socialinėms tarnyboms ir nevyriausybinėms organizacijoms.

Didelio skirtumo tarp **verbavimo** fiktyvioms-išnaudojančioms santuokoms ir kitoms išnaudojimo formoms nėra. Visais atvejais verbuotojai siekia pasinaudoti aukų pažeidžiamumu: psichologinėmis problemomis, šeimine situacija ir socioekonominiu statusu. Vis dėlto vienos bendros verbavimo schemos nėra, kadangi verbavimo priemonės individualizuojamos ir pritaikomos kiekvienai aukai konkrečiai. Jei verbavimo priemonės skiriasi atsižvelgiant į aukos socialines ir demografines charakteristikas, bendras ekonominis verbavimo argumentas išlieka tas pats.

Atsižvelgiant į aukų verbavimo problematiką, būtina mažinti socialinę atskirtį ir pažeidžiamumą bei stiprinti socialinės rizikos grupėms priklausomų asmenų stebėsenos mechanizmus, didelę dėmesį skiriant skirtingoms išnaudojimo formoms, ypač mažesniuose miestuose ir kaimuose. Šiuo atveju svarbu akcentuoti fiktyvių-išnaudojančių santuokų problematiką, nes aukomis gali tapti asmenys, nepanašūs į jau tradiciniu tapusį prekybos žmonėmis aukų portretą.

Pažeidžiamumas ir išnaudojimas (aukos pažeidžiamumo išnaudojimas) prasideda ne tikslo šalyje po fiktyvios santuokos, bet verbavimo metu, kuomet verbuotojai naudojami aukos pažeidžiamumu. Išnaudojimas tęsiasi tikslo šalyje, kuomet auka jau yra įsitraukusi į fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimą, todėl kovojant su skirtingomis išnaudojimo formomis (įskaitant fiktyvias-išnaudojančias santuokas), inicijuojant ikiteisminius tyrimus ir bendradarbiavimą su tikslo šalimis, rekomenduotina neišskirti

išnaudojimą kilmės ir tikslo šalyse, nes išnaudojimas tikslo šalyje yra savotiškas išnaudojimo kilmės šalyje tęstinumas.

Fiktyvių-išnaudojančių santuokų organizavimo **nusikaltėlių profilis** iš esmės nesiskiria nuo kitų išnaudojimo formų. Priešingai, dažnai tai yra tie patys nusikaltėliai, kurie verbuoja skirtingas aukas skirtingoms išnaudojimo formoms. Dažniausiai prekybos žmonėmis srityje veikia organizuotas nusikalstamumas. Fiktyvių-išnaudojančių santuokų atvejais dažniausiai veikia mažos grupelės, po kelis asmenis. Nusikaltimų koordinatoriai veikia ne Lietuvoje, o tose šalyse, kur organizuojamos fiktyvios-išnaudojančios santuokos. Dažniausiai nusikaltėlių grupes sudaro Lietuvos piliečiai, kurie ieško pasiūlos arba „nuotakų“, ir trečiųjų šalių piliečiai, kurie ieško paklausos arba „jaunikių“.

Fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukų **socialinis ir demografinis portretas** yra panašus į kitų išnaudojimo formų – prostitucijos, seksualinio išnaudojimo, nusikaltimo darymų – aukų portretą. Nors kiekviena auka yra specifinė, ji pasižymi bendrais vardikliais – socialiniu ir ekonominiu pažeidžiamumu, būdingu visoms prekybos žmonėmis aukoms. Kalbant apie fiktyvias-išnaudojančias santuokas, reikia akcentuoti, kad nors pagrindiniai pažeidžiamumo rodikliai yra panašūs į kitų išnaudojimo formų aukų portretus, rodiklių lygmuo skiriasi. Fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukos taip pat yra ekonomiškai, socialiai ir psichologiškai pažeidžiamos, tačiau pažeidžiamumo lygis nėra toks kaip aukų, patenkančių į prostituciją ar nusikalstamas veikas.

Pagrindiniai kelionių maršrutai, transportavimas ir atvykimas į tikslo šalį skiriasi nuo kitų išnaudojimo formų. Priešingai negu seksualinio išnaudojimo ir nusikalstamų veikų, fiktyvių-išnaudojančių santuokų aukos būna mobilios. Be to, dažniausiai aukų niekas nelydi, jos važiuoja pačios. Aukų transportavimo būdai, kaip ir kitų išnaudojimo formų atvejais, panašūs, nes aukos

gabenamos skirtingais būdais: autobusais, mikroautobusais ir lėktuvais. Visais atvejais aukos buvo gabenamos į Jungtinę Karalystę.

Atsižvelgiant į aukų socialinį ir demografinį portretą, **aukų išnaudojimo formos tikslo šalyje** skiriasi: nuo judėjimo laisvės ribojimo ir priverstinių namų ūkio darbų iki seksualinio išnaudojimo. Šalia darbinio išnaudojimo ir seksualinio smurto aukos patiria psichologinę prievartą ir grasinimą. Fiktyvios-išnaudojančios santuokos, kaip prekybos žmonėmis forma, įtraukia skirtingas išnaudojimo formas (priverstinį darbą, seksualinį išnaudojimą, laisvės ribojimą, psichologinę prievartą ir kt.), todėl kovojant su šiuo nusikaltimu būtina atsižvelgti į bendrą prekybos žmonėmis kontekstą, aukų portretus ir prevencinius veiksmus.

Nusikaltimo atpažinimas, aukų identifikavimas ir pagalba aukoms. Mažuose miestuose ir kaimuose trūksta informacijos apie prekybos žmonėmis nusikaltimą, vietos lygmeniu dirbantys praktikai nesuvokia nusikaltimo masto, o pagalba aukoms yra neefektyvi. Šiuo atveju išskirti fiktyvias-išnaudojančias santuokas kaip specifines išnaudojimo formas nėra tikslinga, kadangi kitų išnaudojimo formų atveju problemos yra tos pačios. Kai nėra išspręstas politinių prioritetų klausimas, sunku tikėtis, kad bus išspręsta fiktyvių-išnaudojančių santuokų problematika.

Atsižvelgiant į nusikaltėlių profilį, aukų išnaudojimo formas, nusikaltimo atpažinimo ir aukų identifikavimo problematiką, fiktyvių-išnaudojančių santuokų problematikos kontekste būtina atskirti du procesus: migraciją ir prekybą žmonėmis. Kitaip tariant, inicijuojant prevencines programas, vykdant ikiteisminius tyrimus, bendradarbiaujant su tikslo šalies teisėsaugos institucijomis būtina atskirti fiktyvias ir fiktyvias-išnaudojančias santuokas. Efektyviausias atskyrimo būdas – aukos pažeidžiamumo išnaudojimo rodiklis, leidžiantis identifikuoti valios palaužimo faktorių verbavimo metu.

Požiūris į auką. Lietuvoje vis dar trūksta adekvataus požiūrio tiek į patį išnaudojimą, tiek į išnaudojimo aukas. Vyrauja išankstinis nusistatymas ir stereotipai skirtingų išnaudojimo formų aukų atžvilgiu. Anksčiau vyravusi nuostata apie prostitucijos aukas po truputį pereina į fiktyvių-išnaudojančių santuokų lauką, kai tikima, jog aukos į tikslo šalis vyksta savo noru. Tokia samprata nėra teisinga, nes praleidžiamas svarbus prekybos žmonėmis nusikaltimų aspektas – pažeidžiamumo išnaudojimas verbuojant aukas.

Siekiant keisti nusistovėjusį požiūrį į aukas, tikslinga inicijuoti ne tik tradicines prevencines priemones (mokymus apie prekybos žmonėmis rizikas ar gerųjų praktikų vizitus), bet taip pat organizuoti kursus, susijusius su lyčių lygybės ir lygių galimybių klausimais. Tokio pobūdžio švietimo priemonės ypač reikalingos mažesnių miestų sveikatos apsaugos ir švietimo įstaigoms, socialinėms tarnyboms, teisėsaugos institucijoms ir teismams. Šalia požiūrio į prekybos žmonėmis aukas keitimo būtina sukurti efektyvų aukų nukreipimo mechanizmą su visais reikiama instrumentais: aukos apsauga, psichologine ir socialine pagalba bei adekvačiu požiūriu.

Prevencija. Kovoiant su prekyba žmonėmis svarbu ne tik švietimas, bet ir ES valstybių narių bendradarbiavimas, tarptautinių organizacijų dalyvavimas prevenciniuose veiksmuose ir baudžiamoji atsakomybė. Viena vertus, būtina turėti aiškią viziją, strategiją, koordinatorių ir veiksmų planą konkrečioms krizinėms situacijoms spręsti. Kita vertus, reikia pastebėti, kad kova su prekyba žmonėmis efektyvi nebus tol, kol vyraus skurdas ir socialinė atskirtis.

Organizuojant prevencines priemones, svarbu atsižvelgti į prekybos žmonėmis kompleksiskumą. Kitaip tariant, reikalinga prevencinių priemonių intervencija tiek į mažesnių miestelių ir kaimo vietovių socialines tarnybas, tiek į tikslinę grupę – pažeid-

džiamas šeimas ir asmenis. Atsižvelgiant į skurdą ir socialinę atskirti bei faktą, kad ne visada prevencinės priemonės gali būti efektyvios, tikslinga kartu stiprinti socialinės rizikos grupėms priklausomų asmenų stebėsenos mechanizmus, įtraukiančius švietimo ir sveikatos apsaugos institucijas bei socialinių paslaugų teikimo tarnybas. Kita svarbi prevencinės politikos priemonė – socialinių darbuotojų ir pedagogų, pareigūnų ir teisėjų, socialinių tarnybų darbuotojų ir psichologų mokymai, apimantys skirtingus prekybos žmonėmis aspektus: pažeidžiamumo ir išnaudojimo suvokimą, skurdo ir socialinės atskirties sampratą, lyčių lygybės ir lygių galimybių diskursus bei kt. Pabrėžtina, kad mokymai turi būti ne fragmentiški, bet nuolatiniai, atsižvelgiant į naujausius pokyčius prekybos žmonėmis problematikos srityje.

6. Literatūros sąrašas

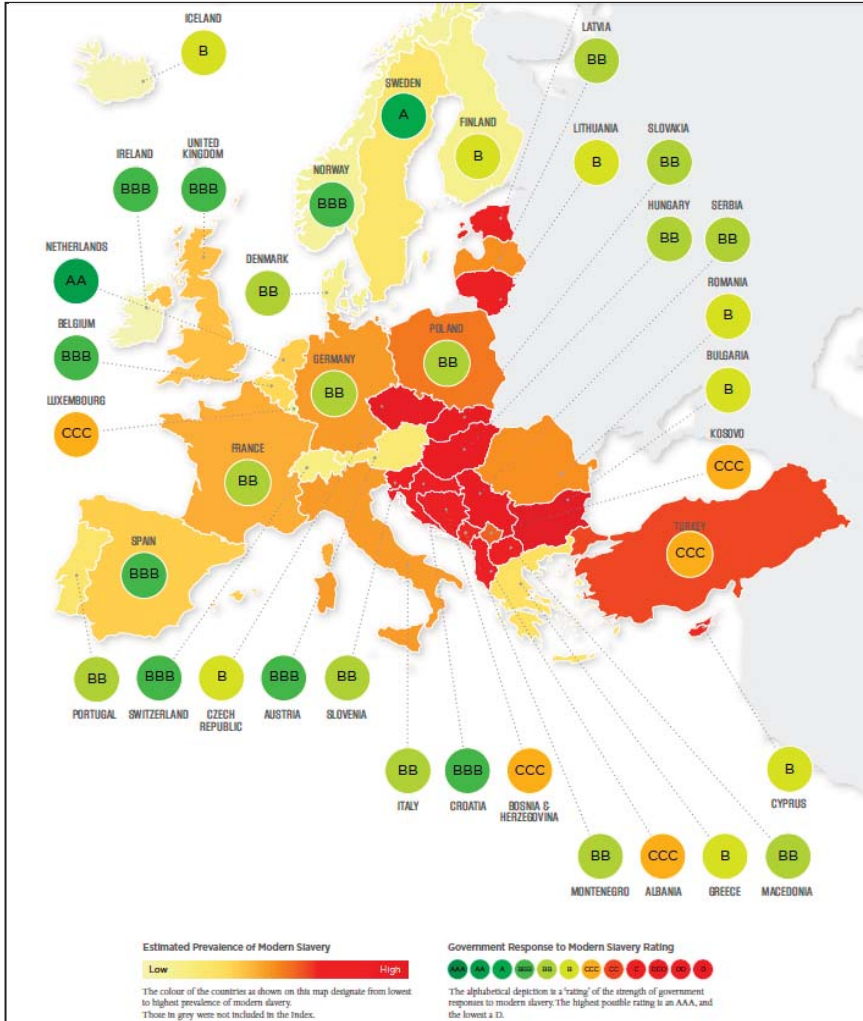
1. Augutienė, R. *TMO Kova prieš prekybą žmonėmis: TMO atsakas pasaulyje ir veikla Lietuvoje*. Vilnius, 2014.
2. Blažytė, G. Family migration to Lithuania: challenges and future perspectives. Pranešimas konferencijoje *Families beyond borders – What is the impact of migration on families?* Sofija, Bulgarija. 2015
3. *Exploitation of migrant workers in Finland, Sweden, Estonia and Lithuania: Uncovering the links between recruitment, irregular employment practices and labour trafficking*. Ollus N., Jokinen A., Joutsen M. (eds.). European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI), 2013.
4. Europos migracijos tinklas, <http://123.emn.lt/>.
5. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/38/EB *Dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimoms narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje*, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?qid=1448538034252&uri=CELEX:32004L0038>.
6. Global Slavery Index 2014, <http://www.globalslaveryindex.org/>.
7. Jakulevičienė, L., Biekša, L. Šeimoms susijungimo direktyvos perkėlimo į Lietuvos teisę ir įgyvendinimo problemos. *Socialinių mokslų studijos*. Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės katedra. 2009, 2(2), p. 175–191. ISSN 2029–2236.
8. Komisijos komunikatas Europos parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Briuselis, 2012.06.19. COM/2012/ 286. *Prekybos žmonėmis panaikinimo ES strategija 2012–2016 m.*
9. Komisijos komunikatas Europos parlamentui ir Tarybai. *Pagalba nacionalinėms institucijoms kovojant su piktnaudžiavimu teise laisvai judėti. Vadovas, kaip spręsti ES piliečių ir ne ES piliečių galimų fiktyvių santuokų problemą atsižvelgiant į ES teisės nuostatas dėl laisvo ES piliečių judėjimo*. Briuselis, COM/2014/0604.

10. Komisijos komunikatas Europos parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. *Laisvas ES piliečių ir jų šeimos narių judėjimas. Penki veiksmai, kuriais siekiama pokyčių.* Briuselis, COM/2013/837.
11. Kudinavičiūtė-Michailovienė, I., Sagatys, G. *Šeimos teisė. Praktikumai.* Mykolo Romerio universitetas, Metodinė priemonė, Vilnius, 2012.
12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas *Dėl prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės 2009–2012 metų programos patvirtinimo.* 2009 09 09 Nr. 1104. Vilnius.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas *Dėl prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programos.* 2002 01 17 Nr. 62. Vilnius.
14. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas *Dėl prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programos patvirtinimo.* 2005 05 19 Nr. 558. Vilnius.
15. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas *Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo.* 2012 11 14 Nr. 1381.
16. Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos įstatymas *Dėl užsieniečių teisinės padėties,* 2004 04 29, Nr. IX-2206.
17. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas.* Lietuvos Respublikos Seimas. 2000 09 26, Nr. VIII-1968.
18. *Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas.* Lietuvos Respublikos Seimas. 2015 11 12, Nr. ADM.
19. *Prekyba žmonėmis: prevencija, auksų apsauga, problemos sprendimo būdai.* Lietuvos žmogaus teisių centras, 2006, p. 23.
20. *Prekybos žmonėmis auksų ES teisės.* Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2013.
21. Sipavičienė, A., Jeršovas M. *Fiktyvios santuokos kaip nelegalios migracijos kanalas.* Europos migracijos tinklas, Tarptautinė migracijos organizacija, Vilnius, 2012.
22. Sirgedienė, R. Vidaus reikalų ministerijos ataskaita *Situacija kovos su prekyba žmonėmis srityje Lietuvoje. 2014 metai,* Vilnius, 2015.
23. Sirgedienė, R. 2012. Prekybos žmonėmis masto vertinimas: tarptautinės ir

- nacionalinės iniciatyvos. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4(4), p. 1623–1644. ISSN 2029–2236.
24. Sirgedienė, R. 2012. Nacionaliniai kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo modeliai ir galimybės stiprinti nukentėjusių nuo prekybos žmonėmis asmenų teisių apsaugą. *Societal Innovations for Global Growth*, 2012, Nr. 1(1). ISSN 2335-2450.
  25. Trafficking in Persons Report, 2015, <http://www.state.gov/j/tip/rls/ti-prpt/2014/index.htm>.
  26. Žibas, K. Studies related to trafficking in human beings. *Study on high-risk groups for trafficking in human beings*. HOME/2013/ISEC/PR/014-A2, ECORYS. The Lithuanian Case Report. May 2014.
  27. Žiobienė, E. Tarptautinis kovos veikslių prieš prekybą žmonėmis reglamentavimas. Prokopčik, M., Palavinskienė, B., Vidrinskaitė, S. *Prekyba žmonėmis: prevencija, aukų apsauga, problemos sprendimo būdai*. Vilnius, Lietuvos žmogaus teisių centras, 2006.
  28. Williams, L. M. 2008. Social politics: A theory. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 28(7–8), 285–292.

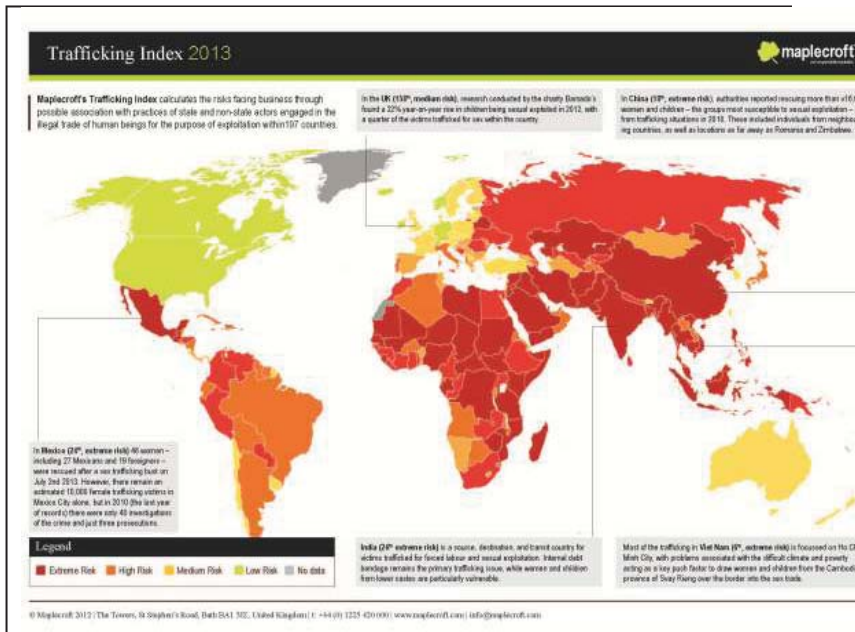
7. Priedai

1 priedas. Modernios vergovės indeksas, 2014 m.

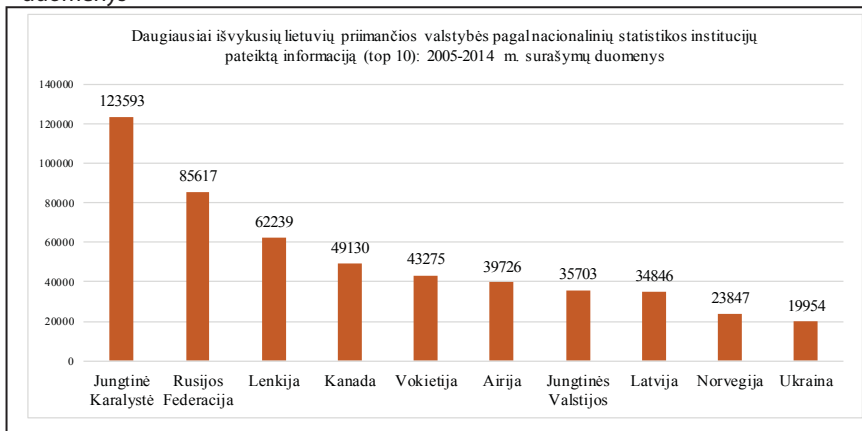
Šaltinis: Global Slavery Index 2014 m.

2 priedas. Prekybos žmonėmis indeksas, 2013 m.

Saltinis: Maplecroft, 2013 m.

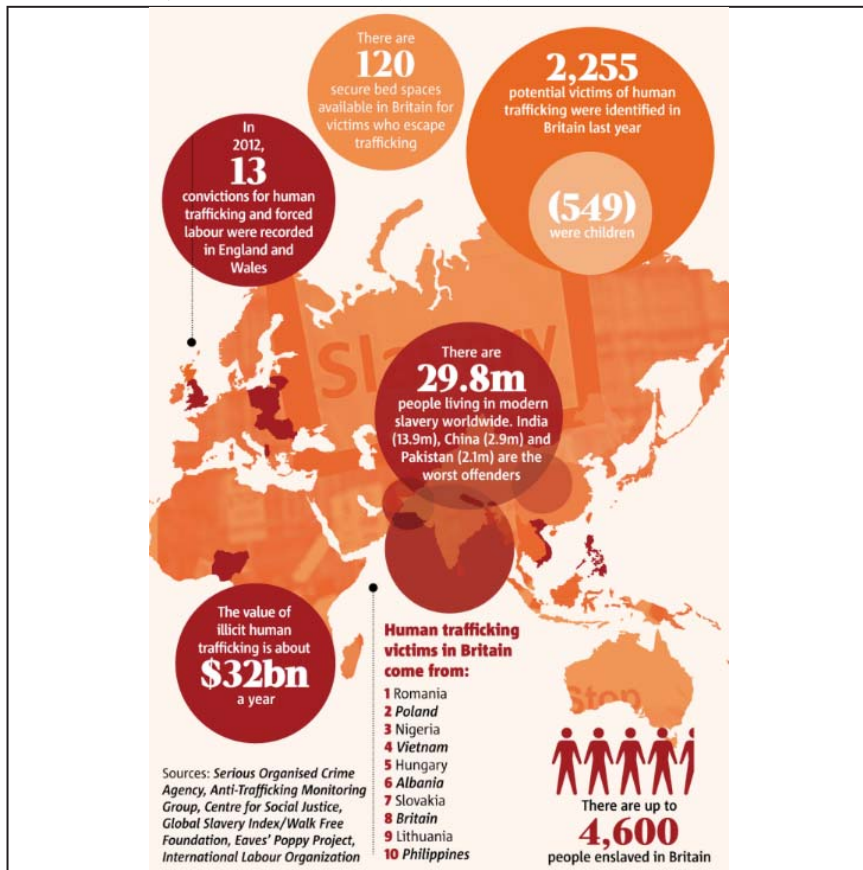
3 priedas. Daugiausia išvykusių lietuvių priimančios valstybės, 2005–2014 m. duomenys

Saltinis: Europos migracijos tinklas: <http://123.emn.lt/>

4 priedas. Prekyba žmonėmis Didžiojoje Britanijoje, 2013 m.

Šaltinis: <http://flarenetwork.org>

5 priedas. Informacija apie nevyriausybinių organizacijų finansuotus projektus 2014 m.

Eil. Nr.	Projekto teikėjas	Projekto pavadinimas	Skirtas finansavimas
1.	Dingusių žmonių šeimų paramos centras	Pagalba nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis ir priverstinės prostitucijos, jų grąžinimo į visuomenę ir darbo rinką bei prevencinė veikla Lietuvoje	8659,6
2.	Viešoji įstaiga Klai-pėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centras	Kompleksinė pagalba asmenims, nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis bei seksualinio išnaudojimo prostitucijos tikslais, ir prevencinė veikla	8659,6
3.	Lietuvos „Caritas“	Pagalba prostitucijos ir prekybos žmonėmis aukoms	17 319,2
4.	ŽIV/AIDS paveiktų moterų bei jų artimųjų asociacija	Kompleksinė parama prekybos žmonėmis ir priverstinės prostitucijos aukoms Vilniaus mieste	4315,3
5.	Vyrų krizių centras	Kompleksinė pagalba prekybos žmonėmis aukoms – vyrams ir jaunuolių prevencinis švietimas Kaune ir Kauno rajone	4315,3

Šaltinis: Sirgėdienė 2015

6 priedas. Trečiųjų šalių piliečių, susituokusių su nuolatiniais Lietuvos gyventojais, skaičius pagal pilietybę ir lytį 2000–2014 m.

Pilietybė	Metai	Susituokusių vyrų skaičius	Susituokusių moterų skaičius	Pilietybė	Metai	Susituokusių vyrų skaičius	Susituokusių moterų skaičius
Afganistanas	2000			Azerbaidžanas	2000	5	4
	2001				2001	10	1
	2002	1			2002	7	4
	2003	6			2003	7	5
	2004	1			2004	6	7
	2005	5			2005	10	3
	2006	6			2006	14	5
	2007	6			2007	7	3
	2008	8			2008	10	2
	2009	7			2009	14	3
	2010	1			2010	12	2
	2011				2011	5	4
	2012				2012	6	2
	2013	3	1		2013	7	4
2014	5		2014	10			

Albanija	2000	2	1	Baltarusija	2000	37	58
	2001	1			2001	78	82
	2002	3	1		2002	73	100
	2003				2003	58	86
	2004	11			2004	49	70
	2005	13			2005	75	84
	2006	9			2006	77	102
	2007	38	1		2007	95	132
	2008	39			2008	135	211
	2009	35	2		2009	107	244
	2010	15			2010	74	133
	2011	20			2011	96	146
	2012	19			2012	91	169
	2013	12	1		2013	79	152
2014	12	1	2014	87	220		
Alžyras	2000			Egiptas	2000	1	
	2001	3			2001	3	
	2002	1			2002	4	
	2003				2003	6	
	2004	10			2004	8	
	2005	10			2005	10	
	2006	9			2006	13	
	2007	5			2007	16	
	2008	8			2008	16	
	2009	15			2009	25	
	2010	19			2010	30	
	2011	20	4		2011	34	
	2012	19			2012	31	1
	2013	16			2013	32	
2014	28	8	2014	21			
Armėnija	2000	11	1	Kinija	2000	7	1
	2001	10	6		2001	1	
	2002	15	3		2002	4	
	2003	13	6		2003	5	
	2004	13	9		2004	3	3
	2005	3	6		2005	2	1
	2006	4	2		2006	3	
	2007	4	2		2007	2	2
	2008	14	5		2008	3	1
	2009	4	2		2009		
	2010	7	1		2010		
	2011	2	2		2011		
	2012	9	4		2012		
	2013	7	5		2013		
2014	9	3	2014				

Libanas	2000	13	1	Pakistanas	2000	4	
	2001	12			2001	1	
	2002	12	1		2002	4	
	2003	14			2003	8	
	2004	30			2004	9	
	2005	23			2005	20	
	2006	8			2006	17	
	2007	15			2007	33	
	2008	15			2008	33	
	2009	20	1		2009	50	
	2010	18			2010	42	
	2011	16			2011	33	
	2012	8			2012		
	2013	5	1		2013	66	1
2014	14		2014	71	1		
Marokas	2000			Rusija	2000	146	132
	2001				2001	133	139
	2002	1			2002	131	166
	2003	5			2003	137	189
	2004	2			2004	158	1
	2005	2			2005	163	1
	2006	4			2006	180	2
	2007	10			2007	186	281
	2008	9			2008	190	318
	2009	14			2009	216	375
	2010	11			2010	225	414
	2011	10	10		2011	231	425
	2012	11	1		2012	248	384
	2013	10			2013	238	395
2014	1		2014	208	317		
Moldova	2000			Turkija	2000	8	
	2001				2001	9	
	2002				2002	29	
	2003				2003	33	
	2004				2004	38	
	2005				2005	37	1
	2006				2006	37	
	2007				2007	49	
	2008				2008	87	1
	2009				2009	66	2
	2010	12	6		2010	76	2
	2011	11	6		2011	78	
	2012		8		2012	69	
	2013	8	6		2013	57	1
2014	5	6	2014	56	1		

Nigerija	2000	2		Ukraina	2000	37	38
	2001	1			2001	37	46
	2002				2002	44	48
	2003	4			2003	46	69
	2004	4			2004	73	85
	2005	9			2005	78	79
	2006	10			2006	87	117
	2007	18			2007	108	99
	2008	26			2008	99	120
	2009	13	1		2009	118	120
	2010	18			2010	92	124
	2011	25	1		2011	98	118
	2012				2012	77	136
	2013	14			2013	69	129
2014	46		2014	61	137		

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Statistikos departamento duomenis

7 priedas. Fiktyviomis pripažintų santuokų tarp trečiųjų šalių piliečių ir Lietuvos piliečių skaičius 2010–2015 m.

			Sprendimų skaičius					
			2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Pilietybė	Amžius	Lytis						
Armėnija	34	M	1					
Azerbaidžanas	24	V	1					
	42	M						1
	43	M					1	
	48	M					1	
Bangladešas	27	V				1		
Baltarusija	21	M					1	
	22	M		2				
	24	M		1				
	27	M			1			
	27	V	1					
	28	M	1					
	28	V				1		
	31	M					1	
	31	V	1					
	32	M				1		
	33	M	1					
	33	V		1		1		
	36	M						1
	39	V	1					
	40	M	1					
	40	V	1	1	1			
	44	M			1	1		
46	M				1			
51	V						1	
57	M						1	

Kinija	25	M	1		1			
	46	M	1					
	47	M	1					
Kamerūnas	22	V					1	
Ekvadoras	30	M		1				
Egiptas	34	V	1					
	37	V				1		
	49	V					1	
Gruzija	26	M		1				
	26	V					1	
	28	V	1	1				
	32	V			1			
	44	V	1					
	55	M				1		
Indija	22	V						1
	24	V	1	1				
Izraelis	31	M				1		
Jordanija	31	V					1	
Kazahstanas	31	V					1	
Libanas	23	V	1	1				
	24	V		1	1			
	25	V	1	2				
	26	V		1				
Moldavija	26	M		1				
	30	M			1			
Meksika	42	V					1	
Nigerija	21	V					1	
	25	V				1		
	28	V						1
	29	V					2	
	30	V		1				1
	39	V					1	
Pakistanas	22	V						1
	23	V			1			
	25	V	1					
	26	V		1				1
	28	V	2	1				
	30	V	1					
37	V			1				

Rusija	22	M	1					
	22	V			1			
	23	M			1		1	
	26	V				1		
	27	M		1		1		
	27	V		1				
	30	V		1				
	31	M				1		
	32	M					1	
	33	V	1					
	35	V					1	
	37	M						1
	37	V			1			
	39	V					2	
	42	V		1				
	43	M		1				
	52	M					1	
	53	M						1
	54	M		1				
	60	M					1	
Tailandas	48	M				1		
Turkija	27	V				1		
	28	M			1			
	29	V	1					
	30	V		1				
Ukraina	21	V	1					
	22	V				1		
	24	V	1		1			
	25	V		1				
	29	M					1	
	32	M		1				
	32	V	1					
	33	V	1	1				
	35	M	1					
	35	V				2		
	36	V					1	
	38	M			1			
	39	M		2				
	43	M		1				
	43	V					1	
	48	M					1	
	50	V		1				
51	V					1	1	
55	M					1		
57	M					1		
Iš viso			30	33	14	16	32	10

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal duomenis, gautus iš Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos.

* Ne visų 2015 m. duomenys

8 priedas. Tyrime dalyvavusių ekspertų veiklos sritys ir interviu kodai

Veiklos sritis	Kodas	Ekspertų skaičius
Nevyriausybines organizacijos, biudžetines įstaigas ir krizių centrai, dirbantys prevencijos ir pagalbos aukoms srityje (socialiniai darbuotojai, psichologai, projektų vadovai)	N	9
Teismai (teisėjai)	T	1
Teisėsaugos institucijos (policija, prokuratūra): pareigūnai, ikiteisminio tyrimo tyrėjai, prokurorai	P	7
IŠ VISO		17

Pastaba: po kiekvienos citatos tekste ekspertų interviu žymimas kodu ir data. Pavyzdžiui, (P: 2015 09 21)

Apie tyrimo autorių

Dr. Karolis Žibas, nevyriausybines organizacijos *Diversity Development Group* steigėjas, sociologas, dirbantis žmogaus teisių, lygių galimybių, kovos su prekyba žmonėmis, migracijos, prieglobsčio ir integracijos srityse. Karolis dirba Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute ir Vytauto Didžiojo universiteto Demografinių tyrimų centre. Karolis yra įgijęs socialinių mokslų daktaro laipsnį.

www.diversitygroup.lt / El. p.: karolis@ces.lt

Tel.: +370 615 14401

Pagalba prostitucijos ir prekybos žmonėmis aukoms

Lietuvos „Carito“ programa

Programos centrinė būstinė: Papilio g. 5, 4427 Kaunas

caritas@anti-trafficking.lt

www.anti-trafficking.lt

Lietuvos „Carito“ programa „Pagalba prekybos žmonėmis ir prostitucijos aukoms“ veikia nuo 2001 m. Per tą laiką padėta daugiau kaip 2000 asmenų.

60 proc. iš jų nukentėjo nuo įvairių prekybos žmonėmis formų Lietuvoje ar už jos ribų (Vokietijoje, D. Britanijoje, Airijoje, Ispanijoje, Graikijoje, Čekijoje, Italijoje, Olandijoje, Norvegijoje, Švedijoje, Danijoje, Australijoje, Japonijoje, Turkijoje). Tai moterys, vaikai, vyrai, kilę iš įvairiausių mūsų miestų ir kaimų. Jų amžius 13–55 m.

25 proc. buvo moterys ir vaikai, įtraukti į prostituciją. Jų kūnai pardavinėti mūsų šalies gatvėse, pakelėse, butuose, masažo salonuose, pasilinksminimo vakarėliuose, striptizo klubuose. Amžius 11–42 m.

15 proc. buvo seksualinės prievartos, pedofilijos aukos. Tai vaikai, moterys ir vyrai, nukentėję nuo pavienių ar į grupę susibūrusių nusikaltėlių. Šie aukoms buvo nepažįstami arba draugai, bendradarbiai, artimiausi šeimos nariai. Nukentėjusiųjų amžius 3–52 m.

Programoje nukentėjusiuosius ir jų šeimos narius konsultuoja 7 socialiniai darbuotojai, kurie dirba Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės, Tauragės regionuose. Jiems nuolat padeda patyrę psichologai ir keli privatūs teisininkai.

Programoje atliekamas didelis prevencinis darbas, siekiant užkirsti kelią pažeidžiamiems asmenims patekti į išnaudotojų tinklus. Savi-valdybėse, nacionaliniu ir tarptautiniu mastu, organizuojami mokymai specialistams, kaip atpažinti nukentėjusius asmenis, suteikti jiems kompleksinę pagalbą, bendradarbiauti tarpusavyje.

*Dėmesio! **VISĄ PARĄ** veikia Lietuvos Caritas programos **SOS numeris +370-679-61617**, skirtas konsultuoti, patarti ir informuoti nukentėjusius nuo įvairių prekybos žmonėmis formų, prostitucijos, seksualinės prievartos, pabėgusius nepilnamečius. Šiuo numeriu skambinti mums kviečiame ir šeimų narius, bet kokių tarnybų atstovus, įtariančius apie galimą išnaudojimo, smurto ar apgavystės atveją. Mūsų specialistų komanda – socialinė darbuotoja, psichologė ir teisininkas – pasiruošę padėti tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų.*

Daugiau informacijos www.anti-trafficking.lt

Karolis Žibas

FIKTYVIOS IŠNAUDOJANČIOS SANTUOKOS IR PREKYBOS ŽMONĖMIS SITUACIJA LIETUVOJE

2016 09 26. 7,0 sp. l. Tiražas 1500 egz. Užsakymas 16-234

Leidžia Lietuvos CARITAS, Papilio g. 5 Kaunas

Spaustuvė „Morkūnas ir Ko“, Draugystės 17F, LT-51229 Kaunas

ISBN 978-609-95667-3-3

9 786099 566733